

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM DALI

KATILIM EKONOMİSİ VE KATILIM BANKACILIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel HAZIROĞLU

İstanbul
Ekim, 2015

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM DALI

KATILIM EKONOMİSİ VE KATILIM BANKACILIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel HAZIROĞLU

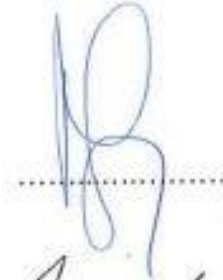
Danışman: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İstanbul
Ekim, 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından İşletme Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Turgay GEÇER

Üye Yrd. Doç. Dr. Ensari YÜCEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İbrahim GÜNEY

Enstitü Müdür V.

ÖNSÖZ

İnsanlığın ve dünyanın gidişatı maalesef hiç ümit vermemekte ve tüm insanları düşündürmektedir. Materyalist zihniyetin yaygınlaşması ve insanları olduğu gibi toplumları da etkisi altına alması gelecek için karamsar bir tablo çizmektedir. Ancak her şeye ve her türlü gelişmeye rağmen umutlu olmak için hala şansımız vardır. İnsanlık için büyük bir ümit kaynağı olan İslam ışıklarını saçmaya halen devam etmektedir.

İşte bu çalışma, İslam'ın insan, eşya ve kâinat telakkileri açısından, İslam iktisadını ele almakta ve 'yeni zihin yeni iktisat' üzerinden Katılım Ekonomisi adlı bir 'tez' ileri sürmektedir.

Yıllarca uygulamanın bilfiil içinde yaşayan bizleri etkileyen, mühendis kökenli biri olarak iktisada bulaşmamızı sağlayan, bizi iktisada kafa yorma konusunda teşvik eden, cesaretlendiren, iktisat ve faizsiz bankacılık eğitim hocalarımızın ilki olan Sabahattin Zaim hocayı rahmetle anıyorum.

Çalışmamız esnasında ilgi, destek ve katkıları için tüm eş, dost, arkadaş ve yakınlarımıza,

Hassaten her zaman yanımızda olan aileme,

İslam'ın her görüşünün olduğu gibi, ekonomik görüşünün de kendine has, özgün ve bütüncül olduğunun bilincini bize aşıl原因 Sezai Karakoç'a,

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında bilgi, tecrübe ve güler yüzü ile ışık tutan, yönlendiren ve değerli katkılar sunan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ile Yrd. Doç. Dr. Turgay Geçer'e teşekkür ederim.

Temel Hazıroğlu

Ekim, 2015

ÖZET

KATILIM EKONOMİSİ VE KATILIM BANKACILIĞI

Temel HAZIROĞLU
Yüksek Lisans, İşletme
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Ekim- 2015, 136 + X Sayfa

Modern iktisadi anlayış, insanın ve âlemin yaratılışına aykırı bir biçimde, kaynakları kıt ihtiyaçları sınırsız gören bir ekonomik sistem ortaya koymuştur. Bu ekonomik sistem de insanı ve toplumu yaratılış hikmetinden uzaklaştırmakta ve acizleştirmektedir. Bu durumun böyle olmasının en temel sebebi, ekonomi temel alınarak toplumun, hukukun, insanın ve ahlakın tanımlanması, meydana getirilmesidir. İnsanı bir kaynak, dünyayı da elde edilmesi, üzerinde tahakküm kurulması gereken bir mülk olarak gören bu anlayışın değişmesi insanlığın kurtuluşu için zaruridir.

Bu çalışma, ahlakı en derin manasıyla, yaratılışa uygunluk olarak temel alan, insanı, toplumu, hukuku ve ekonomik sistemi de bu çerçevede tanımlayan, kuran ve sürdüren bir teorik çerçeve sunmaktadır. Sonrasında ise ahlak merkezinde oluşturulan bu iktisadi anlayışın ekonomik uygulaması olarak ‘Katılım Ekonomisi’ni önermekte, bu ekonomik modelin sağlayacağı olumlu yanları tartışmaktadır.

Özetle makalenin temel iddiası, ahlaka en uygun din olan İslam’ın iktisadi anlayışı çerçevesinde kurulacak olan ‘Katılım Ekonomisi’nin insanlığın kurtuluşu için önemli bir çözüm olacağıdır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Ahlak, Katılım, Katılım Ekonomisi, İslam İktisadı, Katılım Bankacılığı.

ABSTRACT MASTER THESIS

PARTICIPATION ECONOMICS AND PARTICIPATION BANKING

Temel HAZIROĞLU

Supervisor : Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

2015 – Page : 136 + X

Modern economic understanding, in contrast creation of human and universe reveal an economic system which is based on scarce resources and unlimited human needs. This economic system, make people helpless and alienate human and society from creation philosophy. The main reason of this situation is composing and defining of society, law, human and ‘ahlak’ based on economics. Changing of this thought, which perceives human as a resource and world as a property to obtain and dominate, is indispensable for salvation of humanity.

This study presents a theoretical frame which defines, founds, and sustains human, society, law and economic system in this frame and bases ahlak as convenience to creation in deep meaning. Later, offers ‘Participation Economics’ as an application of this economic understanding which is composed of ahlak center. Also, discusses positive sides which will be produced by this economic system.

In summary, the main claim of this article is that ‘Participation Economics’ which will be founded within economics scope of most proper religion for ahlak that is Islam, will be considerable solution for salvation of humankind.

Key Words: Human, Ahlak, Participation, Participation Economics, Islamic Economics, Participation Banking.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT MASTER THESIS	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	5
1. KURAMSAL ÇERÇEVE: İNSAN, AHLAK VE TOPLUM.....	5
1.1. İslam'da İnsan Tasavvuru: Eşref-i Mahlûkat	5
1.1.1. Kuran-ı Kerim'de İnsan	5
1.1.2. Hadislerde İnsan.....	7
1.1.3. İnsan-Hayat İlişkisi	8
1.1.4. Modernite ve İnsan	11
1.1.5. İnsan Kaynak Değil, Değerdir	15
1.1.6. İnsan Tüketici Değil, Değerlendirendir	18
1.2. İslam'da Ahlak Tasavvuru: Ahsen-i Takvim	19
1.2.1. Ahlak Nedir?.....	19
1.2.2. Derin Ahlak.....	20
1.2.3. Ahlak-İnsan İlişkisi.....	21
1.3. İslam'da Toplum Tasavvuru: Tevhit.....	21
1.3.1. İnsanların Birlikte Yaşamaları.....	21
1.3.2. İnsan-Toplum İlişkisi	23
1.3.3. Birlik Eşitlik Felsefesi.....	24
1.4. İnsan Tasavvurunda Eşyanın ve Dünyanın Yeri	26
1.4.1. İnsan-Kâinat İlişkisi	26
1.4.2. İnsan-Dünya İlişkisi	27
1.4.3. İnsanlar Birbirine, Dünya İnsana Emanet.....	27
1.5. Yüceliş.....	29
1.5.1. Yüceliş Fikri.....	29
1.5.2. Yüceliş Toplumu.....	31

1.5.3. Yüceliş Hareketi.....	31
BÖLÜM II	32
2. MODERN İKTİSAT ANLAYIŞI.....	32
2.1. Klasik Tanım.....	32
2.1.1. Klasik Tanım.....	32
2.1.2. Kaynak Kıt mı, İhtiyaç Sınırsız mı?	32
2.1.3. Allah Rezzak'tır ve Mülk de Allah'ındır	33
2.2. Materyalist Zihin, Materyalist İktisat.....	33
2.3. Faiz.....	34
2.3.1. Faizin Tanımı	34
2.3.2. Faizin İnsani ve Toplumsal Zararları.....	35
2.3.3. İslam'da Faiz Konusu	35
2.4. İktisat ve Mevcut Ekonomi Yaklaşımları.....	36
2.4.1. İktisat ve Mevcut Ekonomi Yaklaşımları	36
2.4.2. Merkantilist İktisat Yaklaşımı.....	36
2.4.3. Klasik İktisat Yaklaşımı.....	37
2.4.4. Neoklasik İktisat Yaklaşımı.....	38
2.4.5. Sosyalist Ekonomi Yaklaşımı	38
2.4.6. Karma Ekonomi Yaklaşımı.....	39
2.4.7. Materyalist Ekonomi Uygulamaları.....	39
2.4.8. Genel Değerlendirme	40
2.5. Kapitalist Ekonomi.....	42
2.6. Sosyalist Ekonomi.....	43
BÖLÜM III.....	46
3. İSLAM İKTİSADI ANLAYIŞI.....	46
3.1. İslam ve İktisat Anlayışı.....	46
3.2. İslam İktisadı Yaklaşımları	49
3.2.1. İmam Gazali'nin Yaklaşımı.....	49
3.2.2. İbn Haldun'un Yaklaşımı.....	52
3.2.3. Said Nursi'nin Yaklaşımı.....	53
3.2.4. Ömer Lütfi Barkan'ın Yaklaşımı	55

3.2.5.	Sabri Ülgener'in Yaklaşımı	56
3.2.6.	Sabahattin Zaim'in Yaklaşımı	58
3.2.7.	Sezai Karakoç'un Yaklaşımı.....	59
3.2.8.	Diğer Yaklaşımlar	60
3.3.	Mülkiyet Dili	63
3.4.	Rızıklar Tekeffül Edilmiştir	66
3.5.	İhtiyaçların Makullüğü.....	67
3.6.	Yeni Zihin Yeni İktisat.....	70
3.7.	İslam İktisadı	73
3.8.	İktisat ve Ekonomi İlişkisi	74
BÖLÜM IV		77
4.	KATILIM FELSEFESİ.....	77
4.1.	Yeni Kavram İhtiyacı	77
4.2.	Hayat ve Katılım	78
4.3.	Toplum ve Katılım	80
4.4.	Ekonomi ve Katılım	81
4.5.	Katılım Felsefesi	82
4.5.1.	Katılım Felsefesi	82
4.5.2.	Katılım Felsefesinin Temel İlkeleri	83
4.5.3.	Katılım Kültürü ve Vasat Toplum	89
BÖLÜM V		92
5.	İKTİSATTA YENİ BOYUT: KATILIM EKONOMİSİ.....	92
5.1.	Katılım Ekonomisi	92
5.1.1.	İnsan.....	93
5.1.2.	Ahlak.....	94
5.1.3.	İslam İktisadı.....	95
5.1.4.	Katılım Ekonomisi	96
5.1.5.	Katılım Ekonomisinin Temelleri	102
5.2.	Katılım Ekonomisinin Genel Çerçevesi	104
5.3.	Katılım Ekonomisi Beyannamesi.....	108

BÖLÜM VI.....	110
6. BİR UYGULAMA: KATILIM BANKACILIĞI	110
6.1. Faizsiz Bankacılık	110
6.1.1. Giriş.....	110
6.1.2. Faizsiz Bankacılık Nedir?	111
6.1.3. Faizsiz Bankacılığın Temel İlkeleri	112
6.2. Faizsiz Bankacılığın Rolü ve Geleceği	113
6.3. Dünyada Faizsiz Bankacılık.....	114
6.3.1. Dünyada Faizsiz Bankacılığın Gelişimi.....	114
6.3.2. Faizsiz Bankacılıkta Ahlak Sorunu.....	115
6.4. Türkiye’de Faizsiz Bankacılık	116
6.4.1. Özel Finans Kurumları.....	116
6.4.2. Kuruluş ve Çalışma Esasları	117
6.4.3. Kar Dağıtımını Nasıl Yapılıyor?.....	118
6.4.4. Katılım Bankacılığının Gelişimi	120
6.4.5. Katılım Bankaları ile Mevduat Bankaları Arasındaki Farklar	121
6.4.6. Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Büyüklüğü	122
6.4.7. Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025	123
6.5. Yeni İsimlendirme: Katılım Bankacılığı.....	124
6.5.1. Yaşanan Sorunlar	124
6.5.2. Yeni Kavramın Doğuşu	125
6.5.3. Yeni Kavramın Mevzuata Girişi	128
6.5.4. Katılım Bankacılığı Misyonu.....	129
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

BD	Birim Değer
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BHD	Birim Hesap Değeri
BİST	Borsa İstanbul
EFT	Elektronik Fon Transferi
HD	Hesap Değeri
IDB	İslam Kalkınma Bankası
İK	İnsan Kıymetleri
ÖFKBİR	Özel Finans Kurumları Birliği
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TKBB	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

GİRİŞ

İnsanlığın ve dünyanın gidişatı tüm insanları düşündürmektedir. Bu noktada insanlığa bir söz söyleme sorumluluğu herkesin olduğu gibi aydınların da uhdesindedir. Burada iki tane temel nokta vardır. Bunlardan bir tanesi insana, diğeri ise eşya ve dünyaya dair anlayıştır. Hem insana hem de eşya ve dünyaya dair insanca bir anlayış ve mana geliştirmek gerekmektedir. Bunun bir ayağı insan ve ona bakışımız, diğeri ayağı ise eşya, dünya ve onlara bakışımız yani iktisat anlayışımızdır.

Yeni anlayış üretmek ancak insana ve kâinat bakışımızı gözden geçirmek ve bu çerçeveye hayatı yeniden inşa etmekle mümkün olur. Bu noktada Müslüman Aydınların mesuliyeti ve mükellefiyeti yadsınamaz bir gerçekliktir.

Yıllarca en önemli ekonomi uygulama alanlarından biri olan ve ekonominin taşıyıcı motoru olan bankacılık, özellikle de faizsiz bankacılık bünyesi içinde olmak bizi iktisat ve onun uygulamaları üzerinde düşünmeye itmektir.

İşte bu çerçevede, son zamanlarda içinde bulunduğumuz şartlar vesilesiyle insan, ahlak, adalet, birlik, eşitlik, kardeşlik, hukuk, çevre, şehir, iktisat ve İslam İktisadı gibi kavramlar daha sık gündemimize gelmeye başlamıştır. Biz de doğal olarak bu konulara daha çok kafa yormaya, tefekkür etmeye ve bu vesileyle birçok insanla bu meseleleri görüşmeye, tartışmaya başladık. Böylelikle bu kavramların bizzat kendilerini, kökenlerini ve arka planlarını incelemeye ve insan ve onunla ilgili tüm olayları daha iyi anlamaya, daha iyi kavramaya ve daha iyi sindirmeye, yorumlamaya teşebbüs ettik.

Bir aydın olarak girdiğimiz araştırma ve tartışmalar sonucu bir takım kanaatlere sahip olduk ve oluşan bu kanaatleri ve fikirleri olgunlaştırmaya, üzerinde düşünmeye ve bu düşündüklerimiz yazmaya başladık. Bu konularla alakalı bir kısım deneme yazılarımız da çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmaya başladı.

İnsan ve onunla ilgili her şey, bu süreç içinde bizim ilgi alanımıza girmeye başladı. Böylelikle daha derinlemesine düşüncelere dalma imkânı bulduk. Bu konuların içine daldıkça, gördük ki, insan ve ona ait alanda halen sorulacak çok soru, alınacak çok yol var. Öncelikle insan kavramını ele almayı ve buradan hareketle yol almayı uygun gördük. Aslında her şeyin insanla başladığını ve onunla sürdüğünü zaman içinde fark ettik. Ve insanı merkeze alarak iz sürmeye başladık.

Hemen arkasından, insan; kaynak mı, değer mi? Sorusuyla yolumuza devam ettik. Ardından, insan kaynak değil değerdir, kanaatine ulaştık ve insanın ‘Önemi’nin onun ‘Değer’ olmasından neşet ettiğini gözlemledik. Daha sonra, insan; tüketici mi, müşteri mi? Sorusunu sorduk. Bunun sonucunda da tüketen, bitiren, yok eden olarak görülen ve zaten kelime kökeni de bu olan Tüketici sıfatının insana yakışmayacağını düşündük. Buradan da insan tüketici değil ‘müşteri’dir, ‘değerlendiren’dir sonucuna vardık.

Aslında insan ve onunla ilgili tefekkür ederken şunu fark ettik; büyük sermaye, yanındaki insanı, çalıştırdığı insanı bir insan olarak değil bir kaynak olarak, bir üretim aracı olarak görmeye başlayıp sömürüyor ve nesneleştiriyor. Diğer yandan ise, karşısındaki insanı yine insan olarak değil bir tüketici olarak, yolunacak bir kaz olarak görmeye başlayıp ikinci bir sömürme ve nesneleştirme mekanizması başlatıyor.

İşin açıkçası, büyük sermaye bir taşla iki kuş vuruyor. Arz tarafında, üretim sürecinde insanı üretimi artıran bir araç, bir kaynak olarak görüp sömürüp ifsat ediyor, talep tarafında, tüketim sürecinde insanı bir tüketici olarak görüp sömürüp ifsat ediyor. Büyük sermaye elindeki imkânları kullanarak yaptığı bu gayri insani tutum ve davranışların üzerini büyük bir ustalıkla örtüyor ve insana nefes alacak alan bırakmıyor. Böylelikle hem kendi menfaatini maksimize ediyor hem de insanı nesneleştirerek ve şeyleştirerek insanlıktan çıkarıyor. Böylece kendine muhalif olabilecek alan ve aralıkları kapatıyor ve bunun sonucu insan artık insanca kalıp yaşayabileceği alanlardan mahrum kalıyor.

Oysa insan bu gidişata muhalefet edebilir, etmelidir. Çünkü muhalefet yeteneğini kaybeden kişi insanlığından kaybetmiş demektir. Sonuçta büyük sermaye sürekli kazanıyor ve servet belli ellerde toplanmaya devam ediyor, insanlar da nesneleşip bir eğlence ve oyun alanının gafil figüranları haline geliyor. Materyalizmin iki yüzü olan kapitalizm ile sosyalizm ise sahte ve kurmaca ataklarla bu dünya sisteminin devamını sağlıyorlar. İnsana ilişkin incelemelerin ardından da, insan ve onun iktisadi tarafını araştırmaya başladık. İktisat ve ekonomi ilişkisini ve farklarını inceledik.

Daha sonra, İslam iktisadı üzerine teorik olarak düşünmeye başladık. Bu konularda da sorulacak bazı sorular olduğunu gördük. Bu süreç devam ederken bizce çok anlamlı sorular ve değerlendirmeler ortaya çıktı.

Süreç içinde konuya biraz daha girdikçe ve derinleştikçe, bizde bazı düşünceler ve fikirler oluştu. Şunu çok açık bir şekilde gördük. Ekonomik ilişkilerden sosyal ve toplumsal ilişkilerin inşa edilmesi son derece yanlıştır. Kapitalizmi azdıran da ve insanlığı bitiren de bu yaklaşım, bu zihin yapısıdır. Bu durum insanı ve insanlığı bitirecek, insanları birbirine kırdıracak, dünyanın sonunu getirecek bir durumdur. Materyalizmin yaptığı tam da budur.

Bu arada fark ettik ki, bu tür eleştiriler farklı zamanlarda, farklı yerlerde, farklı kişiler tarafından değişik biçimde yapılmış. Süreç içinde şuna iyice kanaat getirdik ki, gerçekte insan, ahlak ve hukuktan kalkarak bunları zemin yaparak, bunları alt yapı kabul ederek ancak yol alabiliriz. Şu açıktır ki, insan ve toplumsal ilişkilerden ekonomik ilişkiler neşet etmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. İnsanları da insanlığı da dünyayı da ancak bu tutum kurtaracaktır.

Aslında yapmağa çalıştığımız şey insanlığın gidişatından rahatsız olanları, meselesi olan aydınları bu konularda biraz daha titiz davranmaya, yapılması gereken bir şey varsa onu hatırlatıp motive etmeye, bu çerçevede varsa, insana yakışan bir şeyler yapmaya davet etmektir. Kısaca insanı, insanca bir duruşa çağırmaktır.

Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, yapılması gereken bir iş varsa onu yapmaya, doldurulması gereken bir boşluk varsa onu doldurmaya çalışmak, aydınların kaçınılmaz görevidir. Bu görev terk edilmez, vazgeçilmez ve ertelenmez bir görevdir.

Tabi ki, herhangi bir kimsenin yetki alanına girmek, hukukunu ihlal etmek gibi niyetimiz yoktur. Aslında yapmaya çalıştığımız, bizce, bir anlamda ‘farzı kifaye’ olan işleri yapmağa çalışmak, tarihin bir köşesinde kalan fikirleri, tozlu raflarda kalan kitaplardaki tartışmaları, düşünceleri soru sorarak gündeme getirmek, yorumlamak, güncellemek ve insanları bu konularda biraz daha kafa yormaya davet etmektir. Diğer bir deyişle düşünce geleneğine yeni bir halka ilave etmektir.

Bu noktada, İmam Gazali’nin asırlar öncesinden altını çizdiği ve ‘sosyal görev’ olarak tanımladığı gerçeklik bize ilham ve cesaret vermektedir. Gazali’ye göre, ‘sosyal görev’, kişinin, yaptığı işle bir ‘farzı kifaye’yi yerine getirmeyi amaçlamasıdır. Çünkü toplum hayatı için vazgeçilmez işlerin yapılması birer ‘farzı kifaye’dir yani ‘sosyal görev’dir. Hiç kimse bu tür işleri üstlenmediği takdirde herkes zarar göreceği için, bunlar sosyal görevler arasında yer alır ve sorumluluk da herkese aittir.

Bir anlamda niyetimiz, bütün bunların konuşulabileceği, zamanla erbablarının ortaya çıkabileceği bir zemin oluşturmak ve aydınların daha aktif olacağı ve daha sorumlu tutum ve davranış alabileceği bir iklim oluşturmaya katkı sağlamaktır. Tabii ki, tarihte şaşmaz bir şekilde bu tür tartışmaların öncüsü ve taşıyıcısı olan gençliği anlamak ve kritik sorularla sürece dâhil etmeye çalışmak da ilgi alanımızdadır.

İşte bu çalışma, böyle bir iklimin oluşturulması ihtiyacından doğmuştur. Zira insanlığın gidişatı hiç de insan lehine değildir. Materyalizmin azgınlığı sonucu kısaca giren insanlığın yeni nefeslere ihtiyacı vardır. Kapitalizmin tahakkümü altında inleyen ve onun oluşturduğu ekonomik ve maddi ilişkilerin içinde tükenmekte olan insanın her şeye rağmen yeni bir zihne ve bu zihnin inşa ettiği yeni bir dünyaya ihtiyacı vardır.

Kısaca yeni bakış açılarına, yeni felsefelere, yeni tezlere ve yeni teorilere, yeni ve çalışkan zihinlerin oluşturduğu ve insanlığın rahatça nefes alabileceği yeni dünyalara ihtiyaç vardır. Bu noktada insan, ahlak, İslam iktisadı ve ekonomi konularında yeni bir kavramsal çerçeve ve yeni bir tanımlama yapma gereği hâsıl olmuştur. Bir yanıla insanı kaynak gören diğer yanıla insanı tüketici gören ve bir anlamda insanı nesneleştiren anlayışlara karşı, insanı, yaratılış üzere hak ettiği konuma getirmek için çabalamanın zamanı gelmiş de geçmektedir.

İnsanı insan yapan hasletleri; birlik, eşitlik, kardeşlik, adalet, ahlak, vb. kavramları yeniden tartışmanın ve bu kavramların köklerine inerek öz anlamlarını yeniden gündeme getirmenin vakti gelmiştir. Buna toplum olarak, insanlık olarak çok ihtiyacımız vardır ve bunun için de yapılacak ilk iş, bu konuda doğru ve yerinde sorular sormaktır. Diğer bir deyişle işe sorularla başlamaktır. Evet, doğru sorular sorarsak, doğru sözler ve doğru cevaplar peşinde olursak, niyetimiz bize ışık olacaktır. Allah, halis niyetle yola çıkanların işlerini kolaylaştırır ve onlara büyük nimetler/imkânlar bahşeder. Bir atasözünün dediği gibi: ‘Allah, yağ mumu yakana yağ mumu, balmumu yakana balmumu verir.’

Çağımızın büyük düşünürlerinden Sezai Karakoç’un önemle altını çizdiği, ‘Bütün insanlık inkârın, reddin, inanmazlığın içinde yüzse, dünyada inanan, ama tam anlamıyla inanan tek kişi kalsa, yine insanlığın kurtulması için umut var demektir.’ Düsturu bizi umutlandırıyor, ışıklandırıyor, ışıttıyor.

BÖLÜM I

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: İNSAN, AHLAK VE TOPLUM

1.1. İslam'da İnsan Tasavvuru: Eşref-i Mahlûkat

1.1.1. Kuran-ı Kerim'de İnsan

‘İnsan’ kelimesi Arapça ‘ins’ kelimesinden türetilmiştir. Beşer, insan topluluğu anlamına gelir. İnsan kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında karşımıza üç farklı kök kelime çıkmaktadır. Bunlardan ilki ünsiyet kurma, cana yakın olma anlamındaki ‘ens’ kelimesidir. İkincisi ise, unutmama anlamındaki ‘nsy’ kelimesidir (Kutluer, 2000). Ayrıca üçüncü olarak da hareket etmek, kıvılcıkmak anlamındaki ‘nvs’ kelimesi söylenebilir. Üç farklı kökene bakıldığında görülecektir ki, üç kelime de insanın özelliklerini yansıtmaktadır. İnsan hem diğer insanlarla bir arada yaşayan sosyal bir varlık, hem unutkan hem de hareket eden bir varlıktır.

Bu çerçevede kelimenin Kurani Kerim’deki kullanımına bakıldığında, bu kullanımın insanın etimolojik anlamını muhteva edecek şekilde olduğu, bununla beraber çok daha övgü dolu bir tanımlamaya mazhar olduğu görülmektedir. Mesela Allah, bir ayeti kerimede ‘Size yeryüzünü boyun eğdiren O’dur. O halde onun sırtlarında yürüyün. O’nun rızkından yiyin, nihayet dönüş O’nadır.’¹ İfadelerini kullanarak insanların yeryüzünde gezmelerini telkin etmiştir. Araf Suresinde ise eşlerin yaratılışının hikmetlerinin birinin de ünsiyet kurmak² olduğu ifade edilmiştir. İnsanın unutkan olduğu ile alakalı ayetler de Kurani Kerim’de çokça mevcuttur.³

İnsanın bu gibi eylemlerini, fitrat özelliklerini anlatan ayetlerin yanında Kuran-ı Kerim’de insanı öven, vazifelerini ve sorumluluklarını bildiren de birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler içinde Fatır Suresi 39. ayet insanın yeryüzündeki görevini anlatmaktadır: ‘O’dur; sizi, yeryüzünde halifeler kılmış olan. Kim, küfrederse; küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rableri katında ancak gazabı artırır. Kâfirlerin küfrü onlara hüsrandan başka bir şeyi artırmaz.’⁴ Bu ayet, en temelde insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğunu ifade ederek insanı yaratılan

¹ Mülk, 67/15

² A’raf, 7/189

³ Casiye, 45/34; Mücadele, 58/19

⁴ Fatır, 35/39

diğer tüm varlıklardan üstün kılmıştır.⁵ Bu üstün kılma o derecedir ki, Allah, meleklerden insana secde etmesini, tabi ki saygı gösterme anlamında, talep etmiştir.⁶ Bu çerçevede insanın yaratılmışlar arasında en üstün konumda olduğu ifade edilebilir.

İnsanın yaratılışına ait bir ayette ise, Allah, ‘Sonra onu düzeltip tamamlamış ve ruhundan ona üflemiştir. Size de kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. Ne de az şükrediyorsunuz.’⁷ Buyurarak insanların kutsiyetini ve özel yaratılışını vurgulamıştır. Bu özel yaratılışı da Tin Suresinde, ‘Doğrusu Biz; insanı ahseni takvim olarak yarattık.’⁸ İfadesi ile betimlemiştir. Kanaatimizce insanın yaratılışının, ahlakının en iyi ve en güzel bir biçimde yaratılmış olması insanın değerinin en önemli göstergesidir.

Allah tarafından insana verilen yüksek değer yanında, kulluk bilincinden uzaklaşan insanlar için yapılan zayıf,⁹ zalim,¹⁰ hırslı,¹¹ zararda olan,¹² vb. gibi nitelermeler de vardır. Bu bağlamda insanın ‘eşrefi mahlûkat’ olma ile ‘esfeli safilin’ olma arasında bir çizgide hareket ettiğini ifade edebiliriz. İnsan kulluk bilincini unutmazsa, Allah’a hakkıyla kul olursa en güzel bir şekilde yaratılmış, ahlaklanmış benliğini ‘eşrefi mahlûkat’ kılar. Fakat kulluk bilincini unuttur ve Allah’a inanmaz, şükretmez ise en güzel şekilde yaratılmış benliğini ‘esfeli safilin’ kılar.

Bu çerçevede düşünüldüğünde, Allah’ın, Kuran-ı Kerim’deki insan tanımlaması özetlenecek olursa; insan, en güzel bir şekilde yaratılmış, Allah’ın ruhundan üflediği ve tüm yaratılmışlara üstün kıldığı bir varlıktır. İnsan, bu konumunu Yaratıcısına bağlı kalarak, onun istediği şekilde hayatını idame ettirerek sürdürmeli, değerini artırmalı ve ‘eşrefi mahlûkat’ olarak yaşamalıdır. İnsan, Allah katında değerlidir ve bütün semavi kitaplarda olduğu gibi Kuran-ı Kerim’de de en önemli muhatap odur.

---

⁵ İsra, 17/70

⁶ A’raf, 7/11

⁷ Secde, 32/9

⁸ Tin, 95/4

⁹ Nisa, 4/28

¹⁰ İsra, 17/11

¹¹ Mearic, 70/19

¹² Asr, 102/3

1.1.2. Hadislerde İnsan

Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerinin tümünü tanımlamak için kullanılan ifadedir (Kandemir, 2000). Bu çerçevede hadis ravileri aracılığıyla İslam'ın ilk asırlarından bu yana günümüze kadar çokça hadis nakledilmiştir. Bu hadislerin büyük bir çoğunluğu, bir insan olarak Hz. Peygamber'in, Kuran ahlakı ile nasıl ahlaklandığı hakkında bizlere bilgiler ve örnekler sunmaktadır. Allah'ın Kalem Suresinde, 'Muhakkak ki sen; büyük bir ahlak üzerindesin.'¹³ İfadesiyle Hz. Peygamber'in ahlakının büyüklüğünü belirtmiştir. Bu ahlak büyüklüğünü de Ahzab Suresinde, 'Andolsun ki; sizin için Resulullah'da güzel bir örnek vardır. Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için.'¹⁴ Diğer insanlara örnek olarak sunmuştur.

Bu çerçevede Hz. Peygamber de, insana ve insanın yitirdiği cenneti arayışına dair, bu arayışın bir yolcusu olarak çokça söz söylemiş, fiilde bulunmuştur. Hz. Peygamber, insanların yaratılışına dair, 'Her doğan, fitrat üzerine doğar.'¹⁵ Diyerek insanın fitratının ahlaka, yani yaratılışa yatkınlığını vurgulamıştır.

İnsan, doğduğu andan itibaren Allah'a iman hususuna fitraten bir yakınlık duymaktadır. Hilkatte eş ve eşit olmak bir yakınlık duyma konusunda da kendini gösterir. İnsanların doğduğu andaki bu eşitliği bozacak, doğallığı yitirecek, kullar arasına nifak sokacak hiçbir şey de söz konusu değildir. Hz. Peygamber, bu durumu Veda Hutbesinde şu şekilde açıklamaktadır:

*"Soylarla övünülmez. Araplar, Arap olduklarından Acemlerden; Acemler de, Acem olduklarından Araplardan üstün sayılamazlar. Çünkü Allah katında en yüce olanınız, ona karşı gelmekten en fazla kaçınanınızdır (en takvalınızdır). Ey insanlar dikkat ediniz! Rabbiniz tektir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, siyahın kırmızıya, kırmızının siyaha, takvadan öte, hiçbir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz Allah Teâlâ katında en üstünüünüz, Allah Teâlâ'dan en çok korkanınızdır."*¹⁶

Etnisite bağlamında hiçbir insanın hiçbir insana benzemediği ve farklı, kendine has nitelikler barındırdığı gerçeğinin Hz. Peygamber'in Veda Hutbesinde dile getirilmesi İslam'ın insanları ele alışı bakımından önemli ipuçları sunmaktadır.

¹³ Kalem, 68/4

¹⁴ Ahzab, 33/21

¹⁵ Buhari, Tefsir (Rum), 2

¹⁶ Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 5/411

İnsanlar arasında üstünlüğün olmadığı ve ilişkilerde kibrin yer almaması gerektiği yine hadisi şeriflerde yer almaktadır. Örneğin:

“Sizin şu soyunuz–sopunuz kimseye üstünlük ve kibir taslamaya vesile olacak şey değildir. (Ey insanlar!) Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Hepiniz bir ölçek içindeki birbirine eşit buğday taneleri gibisiniz. Hâlbuki hiç kimsenin kimseye, din ve takva müstesna, üstünlüğü yoktur. Kişiye kötü olması için; başkalarını yermesi, küçük görmesi, cimri, kötü huylu, had ve hududu aşmış olması yeter.”¹⁷

Yukarıdaki Hadis, bu minvaldeki önemli hadislerden biridir. İnsanları tanımlarken ‘Ölçek içindeki birbirine eşit buğday taneleri gibisiniz’ ifadesinin kullanılması ve kibrin, küçük görmenin, cimriliğin, kötü huyluluğun yerilmesi İslam’ın insan anlayışını, eş ve eşitlik anlayışını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bir başka dikkat çekici husus, eşitlik ile alakalı hadislerin ikisinde de insanların bir ve beraber olarak telakki edilmesidir. İlk hadiste ‘Rabbimiz tek.’ ifadesi, ikinci hadiste ise ‘Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır.’ ifadesi, eşitlik ile beraber en önemli ilkelerden birinin de birlik olduğunu göstermektedir. Zaten İslam’ın en önemli ilkesi ‘tevhit’ ve onun sosyolojik karşılığı ‘vahdet’ yani birlik ilkesidir. İnsanlar arasındaki her türlü hiyerarşi, toplumsal sistemle alakalı her türlü konu ‘tevhit’ ilkesinin açılımı ‘vahdet’ ve ‘eşitlik’ ilkesi ile beraber ele alınmalıdır. Toplumsal sistemler üzerine düşünülürken söz konusu bu iki ilkenin önemli referans noktaları olması gerektiği düşüncesi asla unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, insan ile alakalı hadislerde tez bağlamında vurgu yapılacak üç temel husus vardır. Bunlardan ilki, insanların bir ahlak ve fitrat üzere doğdukları gerçeğidir. İkincisi, İslam dininde insanların eşit oldukları, birbirlerine karşı hiçbir üstünlüklerinin olmadığı kabulüdür. Üçüncüsü ise, eşitlik ile alakalı hadislerde ‘tevhit/birlik’ kavramının da vurgulandığı ve insanlar arasındaki ilişkilerin bu iki kavram etrafından anlatılmaya çalışıldığı tespittir.

1.1.3. İnsan-Hayat İlişkisi

İslam dininde insan, ‘ahseni takvim’¹⁸ olarak, yani en güzel bir yaratılış ile Allah tarafından yaratılmış olan bir varlıktır. Allah’ın yeryüzündeki halifesi¹⁹ konumunda olan insan, mevcudatın kendisinin hizmetinde²⁰ olduğu bir varlıktır. Nahl

¹⁷ Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 4/158; İbni Kesir, 4/218

¹⁸ Tin, 95/4

¹⁹ En’am, 6/165

²⁰ Nahl, 16/12–14

Suresinin 16. ayetinde belirtildiği gibi, insanın emrine sunulan bu nimetlerin hepsi Allah'a şükretmesi içindir. Zaten başka bir ayeti kerimede Allah, insanları sadece kendisine ibadet etmeleri için yarattığını²¹ belirtmektedir. Bu durumda insanın önünde iki seçenek yer almaktadır. Ya yaratılışının gayesini, fitratının icap ettirdiğini yerine getirerek 'eşrefi mahlûkat' (yaratılmışların en şerefli) olacak ya da bunların zıddını yaparak 'esfeli safilin' (sefillerin en sefili) olacaktır. Bu çerçevede düşünüldüğünde İslam dininde insan algısı için ilk olarak ifade edilebilecek husus, bütün insanların Yunus Emre'nin 'Yaratılanı severiz, Yaratanı ötürü' iltifatına mazhar oldukları ve yaratılışları gereği en güzel ahlaka sahip olduklarıdır.

İslam dininde Hz. Âdem'in dünyaya gelişi ve hayat amacı, Kuran-ı Kerim'de bir mesel aracılığıyla anlatılmıştır. Allah, Bakara Suresinde bu meseli şu şekilde anlatmaktadır:

*"Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik. Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır. Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tabi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."*²²

Kuran-ı Kerim'deki anlatıda insanın dünyadaki hikâyesi, Hz. Âdem'in bir hatası nedeniyle dünyaya gelişi ile başlamaktadır. Onun dünyadaki hayatının amacı da tekrardan yitirdiği cennetini kazanmaktır. Bu şekilde İslam, teolojik olarak 'yarına yönelik ilahi bir yasadır' gerçeğini fitratında taşıyan insana bir gelecek tasavvuru sunmaktadır. Cennetin kazanılması psikolojisi, dünyadaki yaşamı bir imtihan alanı kılmaktadır. İslam'a göre kişinin ilk amacı, Yaratanına olan kulluk vecibelerini yerine getirmektir. Dünya hayatı boyunca yaptığı iyilikler ve ameller vesilesiyle sevap kazanmakta olan insan, yaptığı hatalar ve kötülükler ile de günah kazanmaktadır. Kıyamet Günü'nde kurulacak mizanda sevapları ağır gelecek kullar, cenneti kazanacaklardır.²³ Sevap ve günahların tartılacağı terazi ile alakalı Allah, Kuran-ı

²¹ Zariyat, 51/56

²² Bakara, 2/35-38

²³ Araf, 7/8

Kerim’de rahmetinin bol olacağını ifade ederek günahların bağışlanacağı vurgusunu yapmaktadır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber’in bir hadisi şöyledir:

“Kim bir kul hakkı yemişse derhal o kardeşi ile helalleşsin. Çünkü ‘kıyamet günü’ dirhem de geçmez dinar da. Böyle olunca o ‘hak yiyen’ kişinin sevapları alınır o adama yüklenir. Eğer sevapları yoksa o hakkını yediği adamın günahları buna yüklenir.”²⁴

Hz. Peygamber bu ifadeleriyle, kul hakkının sadece hak sahibi tarafından affedileceğini belirtmiştir. Bu ve benzer birçok hadiste bu konuya değinilmiş, insanların kul hakkına çok dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kul hakkının önemli olmasının en önemli sebeplerinden biri, yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam dininin insanlar arasında bir hiyerarşik yapıya sahip olmaması, bütün insanlar bir ve eşit görmesi gelmektedir. Birbirine karşı herhangi bir üstünlüğü olmayan insanların birbirlerinin haklarına girmeleri veya borçlarını ödememeleri gibi hususlar kul hakkı kapsamına girmektedir. Bunun yanında kâinatın tümüyle bütün insanlığın hizmetinde olduğu düşüncesi, insanların ve toplumların bütün mevcudatı kullanırken diğer insanları ve toplumları düşünmesi ve onların haklarına riayet etmesini zorunlu kılmaktadır.

Özetle, İslam dinine göre, insanın bu hayattaki amacı tekrardan cenneti kazanmaktır. Bu hedefi gerçekleştirirken de yapması gereken kulluk vazifeleri yanında kul hakkına girmemektir. Çünkü bu dünyada ve üzerindekilerde herkesin ama herkesin hakkı vardır. Konumuz bağlamında modern iktisadi düşünce ise, ‘ahseni takvim’ (en güzel şekilde yaratılan) olan insanı değersizleştirmiş ve bir iktisadi üretim aracı olarak görmüştür. İnsanı kaynak olarak görerek anlamından uzaklaştırıp metalaştırmış, sahip olduğu ontolojik değerlerden arındırmıştır. İslam dininde ise insan hiçbir şekilde kaynak olarak görülemez, bilakis ‘insan bir değerdir’, hatta ve hatta insanların birbirleri ile olan ilişkileri sonucu iktisadı, siyaseti, hukuku oluşturması sebebiyle ‘ana değer’dir.

Modern iktisadi düşünceye göre insan, tüketicidir. Tüketici kelimesi kökeni itibarıyla tüketen, bitiren, yok eden demektir. İslam inancına göre ise tüketmek, mevcudata hükmetmek insana yakışmaz. İnsan, tüketen bir varlık değil, bilakis hizmetine sunulan mevcudatı yaşamak için değerlendirendir. İnsan, iktisadi ilişkilerde tüketen değil, satın alandır, ‘değerlendiren’dir başka bir ifade ile müşteridir.

---

²⁴ Buhari, Rikak, 48

İnsanı bir kaynak ve tüketici olarak gören modern iktisadi düşünce, insanı ve toplumu nesneleştirerek ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Büyük sermaye sahipleri de modern düşüncenin bu yorumlamalarını kullanarak arz ve talep boyutlarında daha fazla kazanmanın yollarını denemekte ve insanın değersizleştirilmesinde, nesneleştirilmesinde, insanlıktan çıkarılmasında başat rolü oynamaktadırlar. Ahlaki değerlerden uzaklaşan, insanı değil parayı ve maddeyi merkezine alarak gelişen modern iktisadi düşünce, insanı anlamından arındırarak ıskalamakta ve gittikçe insani ilişkileri ve değerleri de yok etmektedir.

Bu noktada yapılması gereken ilk husus, ekonomik ilişkilerin ahlaki değerleri oluşturduğu bu düzenin değiştirilmesi ve ahlaki ilkelerden yola çıkılarak ekonomik ilişkilerinin tesis edileceği felsefi sistemin ortaya konulmasıdır. Çünkü sermayeden yola çıkılarak sırasıyla toplumun, hukukun, insanın ve ahlakın oluşturulması insana ve yaratılışına aykırı bir durumdur. İslam iktisadının esas teorisi ve felsefesi, İslam'dan kalkarak hayatı, doğal olarak da iktisadi hayatı tanzim etme olmalıdır. Öncelikle, yaratılış temel alınarak ahlak oluşturulmalı, sonrasında ise sırasıyla insan, hukuk, toplum ve ekonomik hayat inşa edilmelidir. Adil, insani ve fitrata uygun bir dünyanın önü açılmalıdır.

Sonuç olarak, insan hayatının amacını sürekli hatırlayarak ve insanı hayatın merkezine en önemli değer olarak koyarak bir toplumsal düzen ve hayat telakkisi oluşturulmalıdır. Bu telakki oluşturulurken de yaratılış ve ahlak temel alınmalı, başka bir ifade ile İslam merkeze konulmalıdır. İslam'a göre insan için, 'Hayat, Allah'tan başka hiçbir şeyin kendi hayatı üzerinde egemen olmayacağını, kendisinin de başkalarının hayatı üzerinde egemen olmayacağını beyan etmek ve bunun gereğini yerine getirmek'tir.

1.1.4. Modernite ve İnsan

Modernite, kendinden önce mevcut bulunan tüm ontolojik ve epistemolojik anlayışları değiştirmekte, bunun neticesinde de bilim anlayışından siyasete, ekonomiden topluma birçok alanda medeniyetleri kadim geleneklerden koparmakta ve uzaklaştırmaktadır. Yarına yönelişin ilahi bir yasa olduğu gerçeğinin bir tezahürü olarak, Hıristiyanlık ölümden sonraki cennetini dünyada kurmaya çalışmış, Modernite ise bu uğurda insanları bir tür ateizme (inançsızlığa) yöneltmektedir. Bugün de bu anlayışlar, bu hedefini hızla gelişen iletişim teknolojileri ve kapitalizm anlayışı ile

gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bilginin kaynağı olarak insanı gören bu zihniyet hiçbir değer tanımadan sadece ve sadece insan aklını kullanarak kutsamaktadır. Fakat insana dünyada cenneti vaat eden bu zihniyet zaman içerisinde insanın bizatihi kendisini de esir alan bir yapıya bürünmektedir. Bugün dünyanın her coğrafyasında hızla artan cinnet vakaları, intiharlar bu durumun en açık sonuçlarıdır. Dünya genelinde daha fazla dile getirilmeye başlanan post modern söylemler, Modernitenin bu sorunlarına çözüm olmaya çalışmakta, fakat kapitalizmin ve medyanın gösterişli dünyasının içinde pek etkili olamamaktadırlar.

Modernitenin insanı ve toplumu ifsat etmesinin bir örneği, iş dünyasındaki bir kavramsallaştırma üzerinden okunabilir.

Temelde ülkelerin savunma sanayi ve iş dünyasının daha hızlı üretim yapması amacıyla geliştirilen iletişim teknolojileri sayesinde hayat da değişime uğramaktadır. İnsanların alışkanlıkları, toplumların tepkileri, şirketlerin organizasyonel yapıları, ulus aşırı şirketlerin yönetimi, hatta ve hatta insan ilişkileri özellikle 20. yüzyılla birlikte baştan sona dönüşmektedir. Hayatın bütünü sadece ana hatlarıyla değil tüm ayrıntılarıyla değişmekte. Kapitalizm ve iletişim teknolojilerinin yeni yeni neşvü nema bulduğu coğrafyalarda bu değişim daha net bir şekilde hissedilmektedir.

Teknolojik gelişmelerin üretimi ve şirketlerin işleyiş biçimini etkileyecek olması bir beklenti idi, fakat bu gelişmeler sadece bu kısımları değil insanların rollerini ve birbirleri arasındaki iletişim tarzlarını da etkilemektedir. Artık ebeveynlerin, yöneticilerin rolleri değişime uğramış durumdadır. Örneğin, yüzde yüz koruma sağlayan, her türlü fizyolojik ihtiyacı gideren hatta oğullarına ‘baba mesleği’ni miras bırakan ebeveynlerin yerini korumadan ziyade özgürlük veren ve seçim hakkı tanıyan ebeveynler almaktadır. Çünkü Modernite, insanı kutsayarak sınırsız bir özgürlük ortamı sağlamakta ve insanın hayattan ve kişilerden beklentilerini değiştirmektedir.

Kapitalizmin ilk evresi diyebileceğimiz vahşi kapitalizm döneminde yönetici, kadim bilgelik kopmuş bir biçimde çalışanını insan olarak görmeyen, tabiri caizse köle olarak gören bir vaziyette idi. Fakat zaman içerisinde vahşi kapitalizmden uzaklaşılması, refahın artması, liberal düşüncelerin daha da yaygınlaşması neticesinde, uzaktan yöneten, hiyerarşik sistemin tepesine yerleştirilmiş hükmeden yöneticilerin yerini, çalışanları ile ekip oluşturabilen, hiyerarşinin zincirlerini esnetmiş

(zaman zaman da kırmış), hükmetmek yerine yol gösteren yöneticiler aldı. Nasıl ki, ebeveynlerdeki rol değişimi insanların beklentileri doğrultusunda gerçekleşti, yöneticilerin rol değişimi de çalışanların beklentilerinin değişimi ile şekillendi.

Çalışanların ve şartların tetiklediği bu fitil, yöneticileri etkilediği gibi organizasyonel değişimi de kaçınılmaz kıldı. Bu organizasyonel değişimin kalbinde yatan yapı ise işinin temeline insanı oturtmuş olan eski adıyla ‘Personel Yönetimi’ yeni ismiyle ise ‘İnsan Kaynakları’ birimi oldu.

İlk olarak Plato’nun bir devletin en az dört ya da beş kişiye ihtiyacı olduğuna dair fikri ile ortaya çıkan iş bölümü (division of labor) düşüncesinin Adam Smith ve Durkheim tarafından yorumlanması ile çok farklı bir hal alması sonucu, üretim, basit bir işin üretimi söz konusu olduğunda dahi parçalara ayrıldı. Tek bir ürün için farklı işler yapan birçok çalışanın gerekmesi o zamanki adı ile ‘personel yönetimi’ fonksiyonuna ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Özellikle Sanayi Devrimi’nin başlarında, vahşi kapitalizmin ilk yıllarında çalışanların yaptıkları işlere yabancılaştırıldığı üretim tarzını benimsemiş şirketlerde işçilerin istihdamı ve ücretlerinin ödenmesi ile sorumlu olan bu yapı, hizmet sektöründe dahi çok farklı bir işlev görmemekteydi.

O dönemde ‘personel yönetimi’ olarak adlandırılan bu birimin günümüzde ‘İnsan Kaynakları’ ismini almış olması bile tek başına bakış açısındaki ve yaklaşımdaki değişimi gözler önüne sermektedir. Personel kelimesinin yerini alan ‘insan’ kavramı çalışanların artık yalnızca verilen işi istendiği gibi yerine getiren bir işçi olmadığını, aksine kendi fikirleri, tarzı, kendi hayatı olan varlıklar olduğunun kabulünü göstermektedir. Charlie Chaplin’in Modern Zamanlar filminde aynı yöne koşan koyunlar ile fabrikaya giren işçileri aynı karede gösteren sahneyle çok güzel özetlenmiş olan o dönemdeki çalışana yaklaşımın kırılması, değiştirilmesi de personel sözcüğünün yerine koyulan insan ibaresi ile çok güzel ifade edilmektedir. Birey, dünyevi bir yapının hizmetkârı olmaktan da bir kuruluşa mahkûm olmaktan da nispeten sıyrılmakta ve hak ettiği şekilde, varlıkların en şerefli olarak yaratılmış olan ‘insan’ ifadesini tekrar kazanmaktadır.

Bu değişiklik sadece personelin ‘insan’ olarak ifade edilmesi ile sınırlı kalmamaktadır. ‘Yönetim’ de yerini ‘kaynak’a bırakmaktadır. Burada personel kelimesinin değişimine benzer çıkarımlar da yapılabilir. Değişen bu ifade ile insanın araç olmaktan çıkarıldığı ve süreçlerin olmazsa olmazı haline getirildiği savunulabilir.

Fakat madalyonun öbür yüzü çevrildiğinde kaynak ifadesinin insan için kullanımının içerisinde barındırdığı tehlikeler çok rahat fark edilebilir.

Kaynak kelimesinin kelime anlamına baktığımızda bir mal ve hizmet üretmek amacıyla ürünün yapısına doğrudan ya da dolaylı katılan üretim faktörleri olarak açıklandığını görüyoruz. İnsanı üretim faktörlerinden biri olarak görmek, daha önceki bölümlerde detaylı olarak açıklamaya çalıştığımız, İslam dininde kâinatın hizmetine sunulduğu, ‘eşref-i mahlûkat’ olarak görülen insan anlayışının zıddına bir tavrıdır. Kâinattaki mevcudatın herhangi bir zerresini dahi kaynak olarak görmeyen İslam anlayışı, işi şirketteki insanlara hizmet olan bir birimi bu şekilde görmemelidir. Bir üretim faktörüne indirgenen insanın hakları da bu yaklaşımla arka plana atılma tehlikesi ile karşı karşıya gelebilir. Oysa Kuran’da birçok yerde çalışanın haklarına riayet edilmesi gerektiği ve Allah’ın, haksızlık edenleri sevmediği ifade edilmektedir.

Kaynak kelimesinin kullanımının bir diğer sakıncası da tek tipleşme tehlikesine yol açabilmektedir. Kaynak ifadesi ürün odaklı bir ifade olmasından dolayı çalışana arka plana itebilmektedir. Personel kelimesinin insan ibaresine dönüştürülmesi ile verilen özgürlük alanı, bireyin kendini gerçekleştirebilme fırsatı kaynak ifadesi ile tekrar sınırlandırılmaktadır. Çalışan tekrar sürecin girdisi haline getirilip standartlaştırılmakta ve birbirinden farklı olan insanların farklı olma haklarına saygı gösterilmemektedir.

Diğer yandan, bu dünyanın ve üzerindeki nimetlerin bütün insanlara ait olduğu, bütün insanların bir ve eşit olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Şayet hakka riayet etmekten bahsediliyorsa yeryüzündeki tüm insanların haklarına riayet etmekten bahsedilmelidir. Bir yazarın da ifade ettiği gibi, her insan bir Nuh Gemisi’dir. Gerek somut anlamda gerekse soyut anlamda dünyanın ufaltılmışı olan insanın hakkı; ırk, dil, yaş, cinsiyet, vb. nitelikleri ya da statüsü ne olursa olsun gözetilmelidir. Bu perspektif, yalnızca çalışanların değil; şirket sahiplerinin de hakkının gözetilmesini gerektirir ki, bu ‘İnsan Kaynakları’ fonksiyonunun görevidir ve kararlar verilirken bu da göz önünde bulundurulmalıdır. Daha geniş açıdan bakıldığında ise gerçek anlamdaki dünya düzeninin sağlanması, küçük dünyalar olan insanların iç düzenlerine; bu da kişinin zamanının büyük bir kısmını harcadığı iş hayatının düzenine bir silsile sonucu bağlanmaktadır. Bu bağlamda iş hayatı (geniş anlamda dünya hayatı) tüm çalışanların, tüm paydaşların yani kısacası tüm insanların faydalarını gözetecek şekilde yapılandırılmalıdır.

Bu yapılandırma teşebbüslerinde uygulanan çalışanların tasnif edilmesi, yetenek havuzları, performans ölçümleri ve benzeri faaliyetler genel olarak çalışanların denetlenmesi, kontrol edilmesi olarak algılansa da altında yatan üç sebep vardır. Birincisi yapılan işin kaliteli ve verimli bir şekilde yapılmasını sağlamaktır ki, gerek müşterilerin gerekse ortakların haklarının korunması için zaruridir. Diğer taraftan, çalışanlar arasındaki adaletin sağlanması için de bu tarz faaliyetlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Hak, hukuk ve adalet önündeki eşitlik tabii ki temel esastır, ancak düz bir eşitlik sağlamak her zaman adaletin tesisini gerçekleştirmeyeceği için, adil tavır zaman zaman eleştiri olsa da öncelik adalet olmalıdır. Diğer bir deyişle, tüm bu faaliyetler insanı kaynak görerek yapılandırılmış bir kaynak değerlendirme işlemi olarak değil, değerlerin gereken özeni görebilmeleri için yapılan paha biçme, kıymet takdir etme süreci olmaktadır. Son olarak da, bu tasnif ve uygulamaların insanların farklı olduklarının kabulünün bir sonucu olduğu söylenebilir. Amaç her insanın doğuştan kazandığı doğal hakları unutmadan yeteneklerine göre bir işte çalışmasının sağlanmasıdır ki, kişiye kaldıramayacağı yükü yüklememek için ihtiyaç duyulan uygulamalardır.

Sonuç olarak, son zamanlardaki ihtiyaç ve beklenti değişimi organizasyonların çalışanlarına yaklaşımını olumlu anlamda değiştirmiş olsa da, bu konuda faaliyet gösteren birimlerin isminin içerisinde insanı özünden ve anlamından uzaklaştıran kaynak kelimesinin kullanılmasının tehlikeli boyutlar taşıdığı açıktır. İnsanın bir açıdan ‘kaynak’ olduğu, ancak bu ifade, kazanç sağlayıcı öge anlamıyla değil; suyun çıktığı yer, pınar anlamıyla kullanıldığında yani hayatın, bereketin çıktığı yer olduğunda söylenebilir, fakat bu kullanım akla ilk gelen anlam değildir ve aksine zihinde olumsuz bir çağrışım uyandırmaktadır. Bu olumsuz çağrışımı silebilmek ve yapılan faaliyetlerin ‘insan’ için olduğu bilincini yansıtabilmek adına insanın ‘kaynak’ değil ‘değer’ olduğu vurgusu yapılmalıdır. ‘Eşrefi mahlûkat’ olan insanın insanca kalabilmesi ve insan olma davasını sürdürebilmesi ancak ve ancak insana hak ettiği değeri vermekle mümkündür. O yüzden insanın bir ‘kaynak’ olarak değil bir ‘değer’ olarak görülmesi gerektiğini ifade etmek insanca bir tutumdur.

1.1.5. İnsan Kaynak Değil, Değerdir

Gerek insanın genel tarihine, gerekse bu tarih içinde ait olduğumuz değerler bütününe insanca dair yaklaşımlarına baktığımızda hep şu sorularla karşılaştık: İnsan nedir? Niçin vardır? Nereden gelip nereye gidiyor? İnsan niçin yaşar?

Belki de insanlık tarihi kadar eski olan bu sorulara muhatap olmadan ve cevap bulamadan insan ile ilgili, toplumla ilgili konulara çözüm bulunamaz. Örneğin, insanı eksen almayan, insanı yalnızca üretim girdilerinden biri olarak ele alan bir ‘insan kaynakları’ yaklaşımı ile nereye varılabilir? Dünyayı anlamlı kılan insanın varlığıdır. Onu çözmeden, onu anlamadan, ona yaklaşmayı denemeden ya da en azından ona ait asgari bilgilere sahip olmadan, dünyayı da hayatı da anlayamayız.

Gelenekte her insan özeldir, biriciktir. Her insan bizatihi bir değerdir. Onu değerli kılan, yaratılıştan sahip olduğu fitri durumudur. Değerin kaynağı; Allah’ın, ona kıymet vererek onu yüceltmesi ve yeryüzünü ona amade kılmasıdır. Ya da diğer bir yaklaşımla yeryüzünü ona emanet etmesidir. Emanete ehil olan insanın değeri buradan doğar.

Ayrıca Allah’ın onu değerli kılmasının bir boyutu da, ona irade vermesi ve bu iradesini kullanması konusunda serbest bırakmasıdır. ‘Allah insanı en güzel bir biçimde yarattı, ona hür irade verdi ve insan bu hür iradesiyle bu güzelliğini ya iyi ve güzel işler yaparak kâmil insana dönüştürür ya da kötü ve çirkin işler yaparak canlıların en aşağı mertebesi olan mahlûkata düşürür’ gerçeğini hiç unutmamak gerekir. Sonuçta insan kendi seçimi ile ya bu değerliliğini sürdürecektir ve emanet ehli olduğunu gösterecek ya da değerini ayaklar altına alacak ve kendine ihanet edecektir.

“Doğrusu Biz, insanı en güzel biçimde (ahseni takvim) yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına (esfeli safilin) döndürdük. Yalnız iman edip salih amel işleyenler müstesna. Onlara kesintisiz mükâfat vardır.”²⁵

Burada bir konuya açıklık getirmekte fayda var. ‘İnsan değerlidir’ derken herkes, büyük sermaye sahipleri de dâhil olmak üzere bütün insanlar kastedilmektedir. İnsan doğan, insan kalan ve insanca yaşayan herkes nihayetinde Allah önünde birdir, eşittir. Kastedilen bu eşitlik sadece hak, hukuk ve adalet önünde eşitlik değildir. Amaçlanan hayatın tüm ilişki biçim ve türlerinde eşitlik olmalı ve fiiliyatta bu eşitlik hayata geçmeli, ete kemiğe bürünmelidir. İnsanın kendi değerini koruması, iç ve dış bilgi ile kendini donatması öz görevidir. Ancak bunun yanında kendi dışındaki insanları değerli görmesi ve adanmışlık duygu ve heyecanı ile onlara hizmet etmesi de önemlidir. Zira başka insana değer vermeyen insan, aynı zamanda kendi değerini de düşürür. O yüzden her insan kendi için istediği iyilik ve güzelliği başkaları için de istemelidir.

²⁵ Tin, 95/4–6

Bu bağlamda temelde yapılması gereken, bugünkü kapitalist ya da sosyalist yani materyalist ilişki biçim ve türlerini terk etmek, insanın maddi menfaat peşinde koşan 'ekonomik insan' tanımına itiraz etmektir. Kanaatimizce, bu tanım tekrardan gözden geçirilmediği müddetçe insanın ve toplumun huzur bulması mümkün değildir. Bu nedenle yeni bir zihinle yeni bir tanımlama arayışı içine girilmelidir. İlk adım, bütün insanları yaratılmışların en şerefli görmek yani insan görmek ve kendisiyle eşit kabul etmek olmalıdır. İkincisi ise bu insanca bakışı hayatın tüm pratiklerinde, tüm tutum ve davranışlarında yaşanılır kılmak olmalıdır. Özünde bir değer olan insan nihayetinde tektir, biriciktir, âdemdir ve bu âdem olma hali her halükarda titizlikle korunmalıdır. Bu korunma hep birlikte olacak ve hep birlikte yapılacak bir şeydir. Hiçbir insan kendini bu görevden azade tutmamalıdır. İnsana değer vermek, onun yaratılış üzere yaşamasını temin etmek ve doğuştan kazandığı hakları gözetmekle mümkün olabilir. Bu hakların dayanağı; temel ihtiyaçlarının giderilmesini temin edecek ve dünya imtihanını/yolculuğunu hakkaniyetle geçireceği bir vasatın oluşturulması olmalıdır. İnsanın en temel ihtiyaçlarının giderilmesi sadece onun sorunu değil aynı zamanda tüm insanlığın sorunudur. O yüzden insan, insanlık adına mutlaka savunulmalıdır.

Bu bilinçle bakınca, insanlığın ve toplumun ilk görevi, özgür iradesiyle hayatını sürdüreceği maddi ve manevi hak ve yetkinliklerle donatılması gereken insana bu vasatı hazırlamaktır. İnsana, niteliklerine uygun iş bulunması ve kendi emeğiyle, kendi çalışmasıyla kendini ve ailesini geçindirmesini temin edecek ortamın oluşturulması, emeğinin gözetilmesi ve karşılığının geciktirilmeden hakkıyla ödenmesi insanlığın en temel görevlerindedir.

Yapılacak iş, insanları hem ihtiras sahibi hem de bir üretim aracı olarak gören ekonomik anlayıştan vazgeçmek, onlara doğuştan kazandıkları en büyük vasıf olan ve her zaman ve koşulda hak ettikleri insanlıklarını tanımaktır. Zaten böyle yapılırsa, bunu yapan da insanlaşmaya başlamış demektir. Aslında insanı nesne görmeyip gerçek bir insan görmek ve onu anlamına döndürmek bir anlamda göreni de insan yapacak bir haldir. Bunun için de öncelikle insanların zihinlerinin değişmesi insanca olması gerekir. Eğer bugünün azmışları, büyük sermaye sahipleri de dâhil, herkes ama herkes diğer tüm insanları insan olarak görüp onlara insanca bakarsa başka bir ifade ile 'insan değer' derse zaten insanlığa yaklaşmış demektir. Bu yaklaşımlarını aktif

tutum ve davranışlarıyla desteklerse onlar da ‘insan değer ailesi’nin mensubu olmuş demektir.

İnsana hak ettiği değeri vermek ve bunun için mücadele etmek insanlığın kendine gelmesi demektir. Bu aslında insanlığın kendi onuruna, kendi şerefine sahip çıkması demektir. İnsanın kendine gelmesi kendini gerçekleştirmesi insanlığın kurtuluşunu da mutluluğunu da gerçekleştirmiş olacaktır. İnsanlığın topyekûn felaha ermesi, mutlu olması ancak buradadır. İnsana ve değerinin özüne sahip çıkıp onu korumak ve onun için mücadele etmek gündelik hayatın parçası olmalıdır. Unutmamak gerekir ki, asıl imtihan da budur.

İnsan bir ‘değer’ ise o değere sahip çıkıp onun için mücadele etmek de ‘insani değer’dir. İnsanı savunmak, insana ve fitratına karşı her ne varsa ona karşı dik durmak ve onun için mücadele etmektir aslında. Bu anlamıyla bu çağda yeni bir insan davranışına yeni bir insan tipine ihtiyaç vardır. İnsanı buradan ele alarak değerlendiren, insanı, dünyayı ve evreni emanet gören bu perspektiften yeni bir dünya tasavvuruna, yeni bir çağ anlayışına ihtiyaç zorunludur. Bu noktada adil, insani ve fitrata uygun bir dünyanın inşası kaçınılmazdır. Yaratılış mecrasından uzaklaşan, fitratından kopan, kendini kaybeden ve hüsrarla karşı karşıya olan insanlığın yeniden dirilişi ancak böyle yeni bir insan ve yeni bir dünya tasavvuru ile mümkün olacağı açıktır. Dava, insan olma davası ise, yeni insan mümkündür. Yeni dünya da, yeni insanla mümkündür.

Unutulmaması gereken en önemli şeylerden biri, temel değerlerin insan olduğu gerçeğidir. İnsanı ‘değer’ görmek, ‘insan her şeye değer’ demek, ‘insana değer’ mantığıyla hareket etmek insanı merkeze almakla mümkündür.

1.1.6. İnsan Tüketici Değil, Değerlendirendir

İnsanın ekonomik faaliyetler içerisindeki rolü ve tanımlanması konusu, üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir konudur. İnsan, modern paradigmanın tanımladığı gibi muhteris bir tüketici midir? Tüketerek hayatını sürdüren bir varlık mıdır?

‘Tüketici’ kelimesi sözlük manası itibariyle bitiren, yok eden anlamındadır. Hâlbuki insan, İslam’a göre, Allah’ın verdiği bütün nimetleri değerlendiren, onları hayatını idame etmesi için kullanan bir varlıktır. Diğer bir deyişle insan, yaşaması için

dünyanın hizmetine sunulduğu varlıktır; dünyayı tüketmek için yaratılmış varlık değildir.

Şu açıktır ki, insan, hayatı ve eşyayı bir nimet olarak görmeli ve bu çerçevede değerlendirmelidir. Bütün nimetlerin de pek tabi olarak insanın yeryüzündeki imtihanı için yaratılmış olduğu asla unutulmamalıdır. Bu bakımdan insan, harcamasında itidal üzere olmalıdır. ‘İtidal’ ise, israf (aşırı harcama) ile takdirden (yetersiz harcama) uzaklaşmak demektir (Tabakoğlu, 2013).

Bu çerçevede insanı, sınırsız ihtiyaç sahibi, muhteris bir tüketici olarak tanımlamak insanın fitratına uygun bir tutum değildir. İnsan tüketici değil, değerlendirendir. Basit bir örnekle düşünersek insan bir elmayı tüketmez, değerlendirir. Bu yüzden gerçekte ‘insan tüketici değil müşteridir, değerlendirir’.

1.2. İslam’da Ahlak Tasavvuru: Ahsen-i Takvim

1.2.1. Ahlak Nedir?

Ahlak kelimesi kökeni itibarıyla Arapça ‘yaratmak’ anlamına gelen ‘خلق’ (halaka) fiilinden türetilmiştir. Ahlak, ‘yaratılan’ manasına gelen ‘خلق’ (hulk) kelimesinin çoğuludur ve ‘seciye, tabiat, huy’ manasına gelir. İnsanın fiziki yapısı için ‘halk’, manevi yapısı için ‘hulk’ kelimeleri kullanılır. Bu bağlamda ahlak, yaratılış üzere, fitrat üzere olmak, esasında İslam üzere olmak manasını taşımaktadır (Çağrı, 1989).

Ahlak, insanın varlık nedenine, yaratılış hikmetine gönülden ve hiç kimseden korkmadan, hiçbir şeyden etkilenmeden ve dünyevi hiçbir şey beklemeden bağlı kalması demektir. Özetle ahlak, yaratılışa uygun davranış geliştirmek demektir. Tüm insanlarla, eşyayla ve dünya ilişkilerinde insanın İslam üzere olması ve hayatını bunun üzerine tanzim etmesi demektir. Bu nedenle, ahlaktan kopan insan yozlaşır ve bozular; ahlaktan kopan toplum da hüsrana uğrar, yok olur. O yüzden ahlak insandan, insan da ahlaktan koparılmamalıdır.

Ahlakın en önemli şartlarından biri içten bir şekilde yapılmasıdır. Kişinin ahlakı dışarıdan bir başka kişinin veya olgunun etkisiyle oluşabilecek bir şey değildir. Söz de davranış da kişinin kendi içinden gelmeli ve hiçbir kimsenin ve hiçbir şeyin etkisi ve baskısı altında kalmadan sadır olmalıdır. Hem söz hem davranış kişiden bilerek ve isteyerek, samimiyetle ve içtenlikle gelmelidir. Eğer kişi bir başkasından

çekindiği veya bir beklenti içinde olduğu için söz ve davranış üretiyor ve bunların uyumu için çalışıyorsa bu gerçek ahlak sayılmaz. Bu durumda gerçek bir öz ahlaktan bahsedilemez. Olsa olsa korku, çıkar, vb. nedenlerle yozlaşmış veya gösterişe dönüşmüş bir ahlak söz konusu olabilir.

Zaten İslam'ın temel kaynaklarından olan hadislerde en fazla vurgu yapılan husus niyet konusudur. Bilindiği gibi,

“Ameller (başka değil) ancak niyetlere göredir; herkesin niyeti ne ise eline geçecek odur. Kimin hicreti, Allah ve Resulü (rızası ve hoşnutlukları) için ise, onun hicreti Allah ve Resul'üne müteveccih sayılır. Kim de nail olacağı bir dünya veya nikâhlanacağı bir kadından ötürü hicret etmişse, onun hicreti de hedeflediği şeye göredir.”²⁶

Hadisi birçok hadis kitabında ilk başta verilmektedir. Hz. Peygamber zamanında en zor yapılan eylemlerden biri olarak anlatıla gelen hicret de dâhil, kişinin sevap kazanıp kazanmayacağı hususunda en önemli nokta niyet konusudur. Dolayısıyla niyet konusunun İslam dininde ne kadar önemli olduğu açıktır. Ahlak noktasında da aynı şey geçerlidir ve kişi ahlaki fiillerini içtenlikle yapmak durumundadır.

1.2.2. Derin Ahlak

Ahlakın bir başka anlamı da, bir insanın söz ve davranışlarının uyumu demektir. Kişinin ne söylerse ona uygun davranması ve ne yaparsa ona uygun sözler sarf etmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle kişinin ilkeli, esaslı ve tutarlı olmasıdır. Ahlak, ya görüldüğün gibi ol ya da olduğun gibi görün prensibini edinmek, kısaca özü sözü bir olmaktır. Bu anlamda ahlak, güzel ve doğru söz söylemek, söylediğini yapmak yaptığını söylemektir. Bir açıdan ahlak, kişinin yaratılışa verdiği söze samimiyetle ve içtenlikle bağlı kalması demektir. Yani kişinin yaratılışa sadık kalması, ‘sıddık’ olması demektir. Ahlak, ‘kalu bela’da bütün ruhlar olarak verilen söze sadık kalmak, ‘Sen bizim Rabbimizsin’ diyerek kazanılan Müslüman olma vasfını ve halini sürdürebilmektir.

Bu bakımından ahlak, ‘eşrefi mahlûkat’ olan yani yaratılmışların en şerefli olan insanın bu şerefi taşımasıdır. Bu şerefi daha yukarılara taşımak bir bakıma kâmil insan olmak insanı yüksek ahlaka yani ‘güzel ahlak’a götürür. Çünkü ‘İslam, güzel

²⁶ Buhari, Bedü'l-Vahy, 1

ahlaktır.²⁷ Yüksek ahlak, kişiyi yükseltmekle bırakmaz aynı zamanda olgunlaştırır. Olgunlaşan insan artık her koşul altında hayatın bütününe ve her anına ahlak üzerinden bakar. Kişi kendi hayatını ve alanını ahlaki temelde inşa eder.

1.2.3. Ahlak-İnsan İlişkisi

İnsanın ahlakla, ahlakın insanla ilişkisi insanların ve toplumların hayatında önemli ve stratejik bir yere sahiptir.

Ahlak, insanın fitratına titizlikle, coşkuyla ve büyük bir tutkuyla bağlı kalmasıdır. Ahlak, insanın varlık nedenine, yaratılış hikmetine gönülden ve hiç kimseden korkmadan, hiçbir şeyden etkilenmeden ve dünyevi hiçbir şey beklemeden bağlı kalmasıdır.

“Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.

Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!

Kükremiş sel gibiyim: Bendimi çiğner, aşarım;

Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.” (Ersoy, 2007)

Mehmet Akif’in de dediği gibi insanların hür ve bağımsız olmaları ve bunun için mücadele etmeleri gerekir. İnsanların hür ve bağımsız olmaları ancak ahlaka bağlı kalmaları ile mümkündür. Zira ahlak insanı güçlendirir, tahkim eder. insanları ve toplumları var kılan bizatihi ahlaklarıdır. İnsanların bütün ekonomik, sosyal ve toplumsal ilişki biçim ve türlerinde ahlak çok belirleyici rol oynar. İnsanlar ve toplumlar ahlakla var olur ve ahlakla hayatlarını idame ettirirler. Ahlak kişinin doğasına uyması, kendisi, çevresi ve tabiat ile uyumlu yaşamasıdır. Ahlak ‘insan olmak’ ve ‘insan kalmak’ demektir.

Ahlak, insandır, insan kalmazdır.

1.3. İslam’da Toplum Tasavvuru: Tevhit

1.3.1. İnsanların Birlikte Yaşamaları

İnsan, yaratılışı gereği başka insanlarla ünsiyet kurmaya, ilişki geliştirmeye meyilli bir yapıdadır. Bu nedenle tarih boyunca insanlar bir arada yaşamışlar ve toplumsal bir düzen inşa etmişlerdir.

²⁷ Kenzü'l-Ummal, 3/17, Hadis No: 5225

Kuran-ı Kerim’de müminlerin cemaat halinde hareket etmeleri şiddetle tavsiye edilmiştir. Mesela Tevbe Suresinde Allah, ‘Ey iman edenler Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun.’²⁸ Diyerek müminlere beraber yaşamaları gerektiğini telkin etmiştir. Benzer bir telkin de Bakara Suresinde yer almaktadır. ‘‘Namazı kılın (ikame edin), zekâtı verin, rükû edenlerle beraber siz de rükû edin.’’²⁹ Ayeti de ibadetlerin dahi beraberce yapılmasını tavsiye etmesi açısından önemlidir.

Hadislerde de cemaat ile birlikte yaşama konusunda müminlere yönelik yaygın bir tavsiye bulunmaktadır. Tirmizi’de geçen bir hadiste Hz. Peygamber, ‘Allah’ın eli cemaat ile beraberdir.’³⁰ Demektedir. Çok güçlü bir biçimde cemaat vurgusu olan bu hadis Kuran-ı Kerim’de geçen ‘Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.’³¹ Ayetinin açıklaması şeklindedir. Cemaat ile beraber hareket etmenin bu şekilde tavsiye edilmesi ve övülmesi son derece dikkate şayandır. Ayrıca cemaatten ayrılmanın getireceği hususlar konusunda da Hz. Peygamber, müminleri uyarmıştır. Mesela bir hadiste şöyle denilmektedir:

‘‘Şeytan, koyunun kurdu gibi insanoğlunun kurdudur. Sürüden ayrılan ve uzaklaşan koyunu kurt nasıl kaparsa, şeytan da cemaatten uzaklaşan insanı öyle kapar. Onun için تنها yollardan (ayrılıktan) uzak durun. Cemaatten, topluluktan ve mescitlerden ayrılmayın!’’³²

Toplu halde yaşamamanın insanı şeytandan ve onun tuzaklarından uzaklaştıracağına yönelik bu ve benzeri tavsiyeler hadis literatüründe yoğun bir biçimde yer almaktadır.

Kuzey Afrikalı İslam Âlimi İbn Haldun da insanların birlikte yaşamalarına dair bazı sosyolojik tespitlerde bulunmuştur. İbn Haldun’a göre, insanların bir arada yaşamalarının nedeni geçinmek maksadı ile; çünkü ‘insan nevi yardımlaşma olmadan tek başına var olamaz.’ demektedir. İnsanlar, besin maddelerini tek başlarına üretemedikleri ve yırtıcı hayvanlara karşı kendilerini koruyamadıkları için birlikte yaşamak durumundadırlar (Haldun, 2012).

Bu bağlamda İbn Haldun, insanların bir arada yaşamalarının gerekçesi olarak yardımlaşma fikrini öne sürmektedir. Bununla birlikte İbn Haldun aşağıdaki

---

²⁸ Tevbe, 9/109

²⁹ Bakara, 2/43

³⁰ Tirmizi, Fiten, 7

³¹ Fetih, 48/10

³² Ahmed b. Hanbel, Müsned, C.5

ifadeleriyle toplumsal yaşamın zaruriliği meselesine dini, uhrevi boyut da katmaktadır:

“Şu halde insan nevi için içtima ve toplu olarak yaşamak zaruridir. Aksi takdirde insanların varlıkları ve onlar vasıtasıyla Allah’ın âlemi mamur ve onları kendine halife kılma yolundaki iradesi tam olarak gerçekleşmiş olmayacaktır.” (Haldun, 2012, s. 215)

İbn Haldun’a göre insan, bu şekilde Allah’ın insanları vazifeli kıldığı dünyayı imar ve halifelik görevlerini yapmış olacaktır.

Özetle, İslam dininde insanların bir ve beraber hareket etmeleri tavsiye edilmiş, toplumsal yaşam açıkça övülmüş ve önerilmiştir. Ayrıca İslam âlimleri de toplumsal yaşamın gerekliliği hakkında yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır.

1.3.2. İnsan-Toplum İlişkisi

İnsan, yaşadığı çağın ve toplumun hem etken hem de edilgen bir unsuru olarak hayatını sürdürür. İnsan ile yaşadığı toplum arasında karşılıklı bir inşa süreci bulunmaktadır. İnsan, yaşadığı toplumu inşa eder ve yaşadığı toplum da insanı inşa eder. Bu duruma organizasyonlarda bir kişinin gerek organizasyonun iş yapış tarzını etkilemesi gerekse de aynı iş yapış şeklinden süreç içerisinde etkilenmesini örnek gösterebiliriz. İnsanlar da aynı şekilde düşündükleri fikirler yönünde toplumu değiştirmeye, dönüştürmeye çalışırlar. Bununla birlikte yaşadığı toplum da süreç içerisinde kişinin fikirlerini, düşüncelerini oluşturur, değiştirir. Bu karşılıklı inşa süreci içerisinde aynı fikirde olan insanlar ne kadar çoğalır ise toplum da o derece değişir ve dönüşür. Bu bakımdan insanların toplum içindeki yaygın düşünce akımı çok büyük bir önem arz etmektedir.

İslam toplumunda bu düşünce akımı ya da siyasal düşünce nasıl olmalıdır? Temel ilkeler neler olmalıdır?

Evet, İslam toplumunda temel ilkelerin önemi büyüktür. Bu temel ilkelerin başında insanların bir, eşit ve kardeş olması vardır. Hz. Ali’nin ifadesiyle ‘Ya dinde kardeş, ya hilkatte eş.’ (Diyanet İşleri Reisliği, 1954)

Evet, insan ve toplum ilişkilerinin temeli eşlik, eşitlik ve kardeşliktir. Yani ‘hilkatte eş, hayatta kardeş’ olma toplumun temel şiarıdır.

1.3.3. Birlik Eşitlik Felsefesi

İnsanların bir ve beraber hareket etmelerinin İslam dininde şiddetli bir tavsiye olduğunu bir önceki bölümde belirtmiştik. Peki, bir arada yaşamının kuralları ve ilkeleri neler olmalıdır?

“Tevhidin aslı, buna iman etmenin en doğru yolu şudur: Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan olduğuna, hesap, mizan, cennet, cehenneme inandım, bunların hepsi haktır, demek gerekir. Yüce Allah, sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir. O doğurmamış ve doğurulmamıştır, ona hiçbir şey denk değildir. O yarattıklarından hiç birine benzemez. İsimleri, zati ve fiili sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır. Allah’ın zati sıfatları; hayat, kudret, ilim, kelam, semi, basar ve irade sıfatlarıdır. Fiili sıfatlar ise, tahlik (yaratma), terzik (rızkı verme), inşa (yapma), ibda (örneksiz yaratma) ve sun (sanatla yaratma) ve diğer fiili sıfatlardır. Allah, sıfatları ve isimleri ile var olmuş ve var olacaktır. Onun isim ve sıfatlarından hiçbirisi sonradan olma değildir. O ilmiyle daima bilir, ilim onun ezelden sıfatıdır. O kudretiyle daima kadirdir, kudret onun ezelden sıfatıdır. Kelam ile konuşur, kelam onun ezelden sıfatıdır. Yaratması ile daima haliktir, yaratmak onun ezelden sıfatıdır.” (Hanife, 1981, s. 66)

İslam’da bir arada yaşamının en önemli metafizik ilkesi ‘tevhit’ ilkesidir. ‘Tevhit’ ise Allah’ın, yani Hakk’ın bir, tek ve kendine has olduğunu kabul etmektir. Aynı zamanda, bilindiği gibi ‘tevhit’ ilkesi, İslam dininin en temel ilkesidir. Kulluğun başka hiçbir ilaha değil, sadece ve sadece Allah’a olduğunun beyanıdır ‘tevhit’.

Kanaatimizce ‘tevhit’ ilkesinin en önemli açılımı ve bugüne tekabül eden kısmı ‘vahdet’ ve onun açılımı ‘Birlik Eşitlik’ fikridir. Çünkü kulluk sadece Allah’adır. Dolayısıyla toplumsal yaşamda herkes birbirine eşit olmak durumundadır. Rab olarak Allah bir, yeryüzünde ise bütün insanlar bir, eşit ve kardeşir.

‘Tevhidi hayat, Allah’tan başka hiçbir şeyin kendi hayatı üzerinde egemen olmayacağını, kendisinin de başkalarının hayatı üzerinde egemen olmayacağını beyan etmek ve bunun gereğini yerine getirmektir.’ Bu çerçevede hayat da, insanları Bir’e yani Allah’a ve Allah önünde eşitliğe davettir.

İnsanların ve toplumların imtihanı da burada başlamaktadır. Sermayeyi, gücü, makamı kendilerine bir bakıma ilah yapan toplumlar, İslam üzere olan toplumlar değildirler. Bir ırkı, etnisiteyi, aileyi bir başka ırktan, etnisiteden, aileden üstün tutan toplumlar gerçek manada bir birlik kuramazlar ve ‘tevhit’ ilkesinin toplumsal yüzünü dünyaya yansıtamazlar. Çünkü İslam’a göre insan artık, zaman ve mekânın sınırları içerisinde zamansız ve mekânsız ‘BİR’i arayan yolcudur. Bu yolculuğu reddetmenin

sonucu ise, diğerk bir ifade ile ‘Bir’i aramayı, ‘Bir’e ulaşmayı bırakmanın sonucu ise sonu olmayan hedonist bir zihniyet ve yokluk olacaktır. Bu yokluğu insanı ve aklını tanrılaştırarak, her şeyin merkezine koyarak aşmaya çalışan aydınlanma aklı, insanlar arasındaki eşitliği bozdu ve vahşi kapitalizmi doğurdu. Sermayenin ve aklın üstünlük vesilesi sayıldığı bu toplumsal düzen de birlikten, eşitlikten ve kardeşlikten uzak, başka bir deyişle İslam’dan uzak bir toplumsal yapıyı inşa etti. İslam’a göre, Allah’tan uzaklaşan insanlık, yaratıcı rolüne soyununca kendisine yabancılaştı ve günümüzde görüleceği gibi bizzat kendi kendisini değersizleştirerek yaratılış gayesini unuttu, insanlığını kaybetti ve hüsrana uğradı.

Kendisine yabancılaşan ve hüsrana uğrayan insanlık bu durumdan süratle çıkmalıdır. Bu nedenle insanların, İbn Haldun’un dediği gibi, insanlığın halifelik görevini birliği en büyük hakikat yaparak, genişleyerek ve derinleşerek yerine getirmeleri gerekmektedir. Toplumsal düzen içinde farklı renkleri, kimlikleri, ‘kesrette vahdet’ anlayışı çerçevesinde, insani birliği oluşturarak gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Bu noktada atılacak ilk adım, zihinlerde, insanların bir, eşit ve kardeş görülmelerini sağlamak olmalıdır. Başka bir ifade ile ‘hilkatte eş, dünyada kardeş’ olma şiarını zihinlere kazımaktır.

Bahsettiğimiz bu anlayışa ‘birlik eşitlik felsefesi’ adını vermekteyiz. İnsanlar Âdem’den, o da topraktan gelmesi hasebiyle bir tarağın dişleri gibi birbirine eş ve eşittirler. İnsanlığın kendi hayatı ve devamı için, her zaman ve her koşulda birlik içinde olunmalıdır. Unutmamak gerekir ki, ‘birlik için eşitlik şarttır’. İnsanların eşitliği birliği besler, tahkim eder ve kuvvetlendirir. Bu çerçevede birlik için eşitliğin tek ve kurtuluş yolu olduğuna inanmaktayız.

Tezimiz bağlamında birlik eşitlik meselesinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Çünkü günümüzde toplumsal yapı, modernizmin de etkisiyle sermaye merkezli olarak oluşmaktadır. Fakat olması gereken ahlak ve ‘tevhit’ merkezli bir toplumsal yapıdır. Bu çerçevede birlik eşitlik fikri, ileriki bölümlerde ele alacağımız katılım ekonomisinin önemli düşünsel ilkelerinden biri olacaktır.

1.4. İnsan Tasavvurunda Eşyanın ve Dünyanın Yeri

1.4.1. İnsan-Kâinat İlişkisi

Kuran-ı Kerim’de kâinatın mükemmelliği hakkında çok fazlaca ayet bulunmaktadır. Örneğin Mülk Suresinde yer alan ‘İşte çevir gözünü, bir çatlak görebilir misin? Sonra gözünü bir daha bir daha çevir, bak. Nihayet gözün bir kusur bulamayıp yorgun ve çaresiz geri döner.’³³ Ayeti, kâinattaki kusursuzluğu anlatan ayetlerden biridir. Benzer bir şekilde Hicr Suresinde geçen ‘Yeri yaydık, oraya sabit dağları yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik.’ Ayeti de, dünyadaki her şeyin bir ölçü içerisinde yaratıldığını ifade eden bir ayettir.

En güzel yaratılışla yaratılan insanın bu mükemmel yaratılışa sahip olan kâinat ile ilişkisi modernizmin yaptığı gibi bir tür hükmetme ve tüketme ilişkisi biçiminde olamaz. Kâinat, içindeki her şey Allah tarafından yaratılmış olan ve bu sebeple de saygı ve ihtiramı hak eden bir yapıdadır. Tabiata hükmetme, onu hırçınca tüketme ve kullanma, İslam inancına göre hoş karşılanmayan durumlardır.

Ahmet Davutoğlu, İslam Medeniyeti ile Batı Medeniyetinin ben–idraklerini incelediği makalesinde İslam Medeniyeti’nin tabiatla olan ilişkisini ele alır. Davutoğlu, kadim medeniyetler içindeki çevre anlayışının İslam Medeniyeti ile benzer olduğunu ifade eder. Bu anlayışı tanımlamak için de Kızılderili Şefi Seattle’ın Amerikan yetkililerine yazdığı mektubu kullanır. Seattle, mektupta şöyle demektedir:

“Washington'daki Büyük Şef bizim topraklarımızı satın almak istediğini bildirmektedir. (...) Gökyüzünü ve toprağın sıcaklığını nasıl satabilir ve satın alabilirsiniz? Havanın serinliğine, suyun parlıtısına biz sahip değilsek, siz onları nasıl satın alabilirsiniz? Yeryüzünü her parçası bizim için kutsaldır. Biz yeryüzünün bir parçasıyız; o da bizim bir parçamız. Güzel kokulu çiçekler bizim kız kardeşimizdir, geyik, at ve kartal bizim erkek kardeşlerimizdir. (...) Bütün bunlar aynı ailenin üyeleridir. Dolayısıyla Washington'daki Büyük Şef topraklarımızı satın almak isterken bizim gücümüzün ötesinde bir şey talep etmektedir. Biz beyaz adamın bizim yollarımızı anlamadığının farkındayız. O'nun için her toprak parçası bir diğerinin aynısıdır. (...) Toprak onun kardeşi değil, düşmanıdır. O, annesi olan toprağı, kardeşi olan gökyüzünü alınıp satılacak, yağmalanacak bir nesne gibi görmektedir. O'nun iştahı toprağı yiyip bitirecek ve geride sadece bir çöl kalacaktır. Beyaz adamın şehrinde bahardaki yaprağın ve böceklerin kanat hışırtılarını dinleyebilecek sakin bir yer yoktur. Toprak insana ait değildir, insan toprağa aittir. Her şey bir aileyi bağlayan kanlar gibi birbirine bağlanmıştır.” (Davutoğlu, 1997, s. 28-29)

³³ Mülk, 6/3–4

İslam anlayışının da özünü ifade eden Seattle'ın anlayışı ile modern anlayış arasındaki fark bariz bir biçimde görülmektedir. Kâinatı ve dünyayı tamamen bir emanet çerçevesinde gören, sahiplik dahi beslemeyen ve onu olduğu şekilde kullanan bir zihin, Allah'ın en mükemmel bir şekilde nimet olarak sunduğu kâinatı doğru anlayan zihindir. Bu zihin, Allah'ın bütün yaratılış izlerini kâinatta görmeye çalışan zihindir. Seattle'ın, toprak ve gökyüzünü tanımlarken kullandığı üslup, Mevlana'nın ney'e, Yunus Emre'nin de sarıçiçeğe yönelik olarak kullandığı üslupla paralellik taşımaktadır (Davutoğlu, 1997).

Bu çerçevede, özetle denilebilir ki, İslam anlayışına göre insanın kâinatla olan ilişkisi, kâinatın bir yaşam alanı olarak görüldüğü, emanet bilinci ile kullanması gereken bir nimet olduğu yaklaşımıdır.

1.4.2. İnsan-Dünya İlişkisi

İnsanın kâinatla ilişkisi bir önceki bölümde incelemiş ve insanın kâinatla bir bütünlük içinde yaşaması gerektiğini söylemiştik. O yüzden kâinatın bir parçası ve insanın bizatihi yaşadığı bir yer olan dünya ile ilişkiler de aynı minval üzere olmalıdır.

“İslam'da dünya, dünyanın en ulvi ölçüsü halinde vecizelendirilmiştir. Ahiretin ekim yeri... Dünyada ne ekilirse öbür tarafta o biçilecektir.” (Fazıl, 1976, s. 100) “İslam'da dünya, ebedi hayatın eşîğidir. Düşünelim; İslam'da dünya, bütün hudutlu buutları içinde ne hudutsuz bir mana sahibi!..” (Fazıl, 1976, s. 101)

Necip Fazıl'ın da belirttiği gibi, insan için dünya bir imtihan tarlasıdır. Kaybettiği sonsuz hayatı tekrar kazanmak için çıktığı yolculuğun son durağıdır. Kendisinden sonra imtihana girecekler de aynı süreçten geçeceği için onların haklarını gözetmek insanca, hakça bir tutumdur ve insanın kendisine yabancılaşmamasının bir gereğidir. Bu yüzden, dünyayı bir emanet olarak görmek ve sonraki nesillere aldığımız gibi hatta daha da güzelleştirerek bırakmak insanlığın şiarı olmalıdır.

1.4.3. İnsanlar Birbirine, Dünya İnsana Emanet

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız anlayışın en büyük düşmanı, kâinatı ve dünyayı mülk gören ve onları ele geçirmeye çalışan maddeci anlayıştır. Bu maddeci anlayışın kaynağında azgın insan ve sermayeci bakış açısı vardır. Doymak bilmez iştahı ile insanlığa ve dünyaya saldıran bu gayri insani anlayış bir an önce durdurulmalıdır.

İnsanla ilgilenirken ve onunla ilgili tefekkür ederken şu çok açık görülmektedir; büyük sermaye yanındaki insanı, çalıştırdığı insanı bir insan olarak değil bir kaynak, bir üretim aracı olarak görmeye başlayıp sömürmekte ve nesneleştirmektedir. Diğer yandan ise, karşısındaki insanı yine insan olarak değil bir tüketici olarak, yolunacak bir kaz olarak görmeye başlayıp ikinci bir sömürme ve nesneleştirme mekanizması daha başlatmaktadır.

Aslında bu noktada büyük sermaye bir taşla iki kuş vurmaktadır. Arz tarafında, üretim tarafında insanı üretimi artıran bir araç, bir kaynak olarak görüp sömürüp ifsat etmekte, talep tarafında, tüketim tarafında ise, insanı bir tüketici olarak görüp sömürüp ifsat etmektedir. Büyük sermaye elindeki imkânları kullanarak yaptığı bu gayri insani tutum ve davranışların üzerini büyük bir ustalıklarla örtmekte ve insana nefes alacak alan bırakmamaktadır. Böylelikle hem kendi menfaatini maksimize etmekte hem de insanı nesneleştirerek ve şeyleştirerek insanlıktan çıkarmaya çalışmaktadır. Böylece kendine muhalif olabilecek alan ve aralıkları alabildiğine kapatmakta ve insanı insanca kalıp yaşayabileceği alanlardan mahrum bırakmaktadır.

Sonuçta, bu tutum ve davranışıyla büyük sermaye sürekli kazanmakta ve böylelikle servetin belli ellerde toplanması sürgit devam etmektedir. Diğer yandan büyük bit illüzyonla insanları uyutmakta ve onları nesneleştirip bir eğlence ve oyun alanının gafil figüranları haline getirmektedir. Materyalizmin iki yüzü olan kapitalizm ile sosyalizm ise sahte, aldatici ve kurmaca ataklarla büyük sermaye ile gizli/açık ittifaklarla bu dünya sisteminin devamını sağlamaktan başka bir işe yaramamaktadırlar.

O yüzden biz diyoruz ki, insan tüketici değil, müşteridir. Evet, insan tüketici değil müşteridir, hatta değerlendirendir. İnsan her şeye hakkını veren ve aynı zamanda nimete de hakkını veren olmalıdır. Nimete hakkını vermek öncelikle şükretmek ve ardından onu kendi ölçüsünde değerlendirmekten geçer. Eğer ‘insan bir değer ve dünya bir emanet’ gerçeği kabul edilirse insanlığın ve dünyanın kurtuluşunun yolu açılacaktır. Bu anlayış her şeyi yerli yerine koyacak ve adaleti tam anlamıyla ikame edecektir. Bunun yolu da, ‘dünyanın insana emanet, insanların da birbirine emanet olmaları’ gerektiği bilincinde olmak ve bu çerçevede yeni bir zihin inşa etmektir.

1.5. Yüceliş

1.5.1. Yüceliş Fikri

‘Eşrefi mahlûkat’ olan yani yaratılmışların en şerefli olan insan, şerefini Allah’tan almıştır. Allah’tan aldığı bu şerefi korumak ya da kaybetmek, açıkçası yaratılıştaki kazandığı bu değeri, bu şerefi taşıyıp taşımamak, insanın kendi iradesinde, kendi elindedir.

Her insan, davranışlarıyla değil ama irade/ihtiyar sahibi, özgür bir varlık olmasıyla onurludur, şerefli ve saygıyı hak eder. İşin açıkçası insana şerefi, onuru yaratılıştaki Allah vermiştir ve insan bu özellikleri ile diğer canlılardan ayrılmıştır. İnsanın bizatihi yaratılıştan, doğasından aldığı bu şeref, onun en doğal, vazgeçilmez, müdahale edilmez ve devredilmez hakkıdır. İnsanın daha doğarken hak ettiği bu şerefini, bu hasletini hiç kimse hiçbir gerekçeyle elinden alamaz.

İnsan, en fazla kendi hür iradesiyle bu şerefi bizzat kendisi kaybeder ve ‘esfeli safilin’ (aşağuların en aşağısı) olur. Veya insan bu şerefini onurla taşır ve onu daha da yukarıya yüceltir. Diğer bir deyişle insan ya ‘esfeli safilin’ olur aşağılara iner ya da insan kalır, insan olur, ‘insanı kâmil’ olur ve yücelişi yaşar. İnsana düşen doğuştan kazandığı bu şerefi, bu onuru aşağılara düşürmek değil yukarıya çıkarmak yani yüceltmektir. Başka bir ifade ile insan için en önemli görev; kendi içinde derinleşerek ve kendi dışına açılarak yücelişi yaşamaktır. Bu yüceliş fikri üzerinde durulacak bir fikirdir. ‘Yüceliş Fikri’, insanın/Âdem’in öyküsü üzerinden şöyle özetlenebilir:

1. Âdem’in başka bir ifade ile insanın hikâyesi cennette başladı. Allah, varlığının hikmeti bilinsin diye Âdem’i yarattı ve ona cenneti verdi.
2. Âdem kendisine bir arkadaş istedi ve Allah, Havva’yı yarattı ve Allah onlara, dilediğinizden yiyin, ancak şeytana uyup şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz, dedi.
3. Şeytan da tam tersini, Rabbiniz bu ağacı yalnızca ölümsüzlüğe kavuşmamanız için yasak etti ve ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, dedi.
4. Âdem ile Havva şeytana uyup ağacın meyvesini tattılar ve bu hata sonucu her ikisinin de avret yerleri açıldı. Ve bunun üzerine onlar, Rabbimiz biz kendimize zulmettik sen bizi başıyla yoksa hüsrana uğrayanlardan oluruz, dediler.

5. Allah da onlara, sizlere cenneti bir kez ikram ettik ancak bunun kıymetini bilemediniz artık onu hak etmeniz gerekir, imtihan için yeryüzüne inin ve nasip almaya çalışın, dedi.
6. Ve yaptığı bir hata sonucu, Âdem/insan yeryüzüne düştü. Bir bakıma sıladan gurbete düştü.
7. Bu düşünüşle birlikte, ‘eşrefi mahlûkat’ olan, yaratılmışların en şerefli olan âdemin/insanın her an süren imtihanı başlamış oldu.
8. İnsan artık, ya doğru yolda yürüyüp ‘insani kâmil’ olacak ya da doğru yoldan ayrılıp ‘esfeli safilin’ yani sefillerin en sefili olacaktır.
9. Ve böylece yeryüzüne düşen insanın davası diğer bir deyişle dedemiz Âdem’in davası, düştüğü yerden tekrar sılaya dönme davası başlamış oldu.
10. İşte bu düşünüşten sonra insanın kendi içinde derinleşerek yücelişi, kendi dışında açılarak yücelişi davasına ‘Yüceliş Davası’ diyoruz.
11. Her biri kendi içinde yücelişi yaşayan ve yüceliş yolculuğuna çıkan insanların oluşturduğu topluluğa da ‘Yüceliş Toplumu’ diyoruz.

Bir anlamda, dedemiz Âdem’in cenneti yitirişi, dünyaya düşüşü ve tekrar cennete yüceliş mücadelesine girişi bu davanın özüdür. Böylece insanın yaratılışına uygun, ahlaki temelde tekrar insan olma, kâmil insan olma mücadelesi başka bir ifade ile gurbetten sılaya dönme mücadelesi başlamış oldu. İşte hayat dediğimiz budur. İşte Yüceliş dediğimiz budur. Evet, biz biliyoruz İslami gelenekte ilerlemeci ve gelişmeci anlayışlara karşı belli mesafeler hep olagelmıştır. Hatta gelişimi ileriye doğru değil de geriye doğru bir bakıma dairesel gören anlayışlar da olmuştur.

İdeal dönemi geçmişte görmek, geride görmek bir dereceye kadar anlaşılabilir bir durumdur. Ancak geçmişte yaşanmaz, yaşanamaz. Geçmişteki ideal dönem ders verici olarak, örnek olarak işe yarar ancak asla geçmişe dönemeyiz. Geçmiş bugünü anlamak ve kavramak için, gelecek ve geleceği inşa için bir derstir, bir imkândır.

Yüceliş fikri, hep ileriye, geleceğe, yarınlara, yukarıya doğru yönelmiş bir yolculuk fikridir. Evet, dünyadaki ideal geçmişte olabilir. Ancak asıl ideal ileride, yukarıda, cennettedir. Cennete yöneliş, cennete yüceliş kaçınılmaz bir süreçtir. Evet, yarına yöneliş ilahi bir yasadır.

O yüzden biz diyoruz ki, yarına yönelmenin, ilerlemenin hatta yücelmenin vakti gelmiştir. Büyük bir içsel yolculuğun, derinden yücelişin zamanı gelmiştir. Düştüğümüz yerden tekrar geldiğimiz yere yönelmenin yani yücelmenin başka bir

ifade ile yücelişin vakti gelmiştir. Evet, cennetini yitirip yere düşüş yaşayan âdemin/insanın tekrar cennete gitmesi üzerine kurulan, diğer bir deyişle insan için tekrar yüceliş anlamı taşıyan yolculuğu temel alan Yüceliş fikrini olgunlaştırma ve geliştirme zamanı gelmiştir. İnşallah bu Yüceliş fikri, Hakikat ve Geleneğin rehberliğinde, ustaların izinde genişler, olgunlaşır, ete kemiğe bürünür; kısaca hayat bulur.

1.5.2. Yüceliş Toplumu

Her biri kendi içinde yücelişi yaşayan ve yüceliş yolculuğuna çıkan insanların oluşturduğu topluluğa ‘Yüceliş Toplumu’ diyoruz. İnsanların bir, eşit ve kardeş olduğu ve Allah ve hukuk önünde herkesin eşit olduğu, farkın ancak vermek, iyilik yapmak ve ihsanda bulunmak üzerinden oluşabileceği bir yolculukta, insanın çabası, azmi, emeği, fedakârlığı, iyiliği ve ihsanı oranında hayata ve kâinata katıldığı topluma Yüceliş Toplumu diyoruz.

Geniş ve derin anlamda yaratılış üzere olmak olan ve kökeni ‘halak’ yani yaratmak olan ‘hulk’ kelimesi, doğal olarak ‘Ahlak’ kelimesi bizi kuşatan ve sarmalayan bir çerçeve ve hareket metodu çizmektedir. İşte ahlaki temelde bir toplumun var oluşunu sürdürmesi ve bu çerçevede sosyal, siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatını sürdürmesi Yüceliş Toplumunu oluşturur.

1.5.3. Yüceliş Hareketi

Ahlaki ve hukuku temel alıp onun üzerinden her şeyin (sosyal, siyasal, toplumsal, ekonomik, vb.) inşa edildiği topluma ‘Yüceliş Toplumu’, onun yürüyüşü, hareketi de Yüceliş Hareketidir. İnsanın kaynağa ve tüketiciye, dünyanın mülke ve mala döndüğü/dönüştürüldüğü bu zamanda insanlık için yegâne umut Yüceliş Hareketidir.

İnsanın vererek, ihsan ederek, kulluk yaparak yüceldiği, yüceliş yaşadığı hareket Yüceliş Hareketidir. Yarına yönelişin ilahi bir yasa olduğu gerçeğinin bilincinde olan insanların oluşturduğu hareket Yüceliş Hareketidir. Evet, hareket, ‘Yüceliş Hareketi’dir.

BÖLÜM II

2. MODERN İKTİSAT ANLAYIŞI

2.1. Klasik Tanım

2.1.1. Klasik Tanım

‘İktisat’ kavramının yaygın ve meşhur tanımı, ‘kıt kaynaklarla insanın sınırsız ihtiyaçlarının giderilmesi’ ifadesidir. Bu tanımla birlikte, insan, istek ve ihtirasları peşinde koşan bir varlık olarak görülmüştür. Aslında ‘kıt kaynak, sınırsız ihtiyaç’ tanımlaması cenderesine sıkışmış insan doğal olarak bir açmaza da sürüklenmiştir.

İktisadın bu klasik tanımından hareketle maddeci bir zihin oluşmakta ve iktisadın bütün uygulama politikaları bu zihin üzerinden inşa edilmektedir. Hayata geçen ekonomi politikalarını tartışmak çoğu zaman bir sonuç vermemekte ve çok büyük bir anlam ifade etmemektedir. O yüzden, öncelikle bu iktisat zihnini tartışmaya açmak gerekmektedir.

2.1.2. Kaynak Kıt mı, İhtiyaç Sınırsız mı?

İnsan ihtiyacının sınırsız olduğu ifadesinden hareket eden ve insanların ne olursa olsun kendi menfaatini maksimize ederek kendini ilahlaştırmasını salık veren bu modern dil, aynı zamanda insanı kıt kaynaklar üzerinde sınırsız ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bencil ve narsist bir varlık olarak tanımlar ve sınırsız mülkiyete sahip olmayı istemesini meşru kılar. Hatta zenginliğin ve refahın kaynağı olarak bencilliği görür. Bu bencil ve narsist insanın meşru kabul edilmesi ise kaçınılmaz olarak birlik ve beraberliği yok eden ve çatışmayı körükleyen vahşi bir kapitalizm anlayışı üzerinden yolunu kaybetmiş, umutsuz ve ümitsiz, yaratılış gayesini ve varoluş nedenini unutan sözde modern ama gerçekte azgın ve sapkın bir insan prototipi ortaya çıkarmaktadır.

Sınırsız istek ve ihtiyaç normal insanın değil yolunu kaybetmiş azgın ve hazzı insanın, kıt kaynak ise dünyayı mülk gören maddeci insanın tanımıdır. Bu yaklaşımın ne kadar gayri meşru olduğu günümüz dünyasındaki çatışma, savaş ve vahşetlerden çok rahatlıkla gözlemlenebilir. Gerçekte ise ‘eşrefi mahlûkat’ olan insanın ihtiyaçları sınırsız değil makuldür ve bu dünya hem emanettir hem de herkese yetecek kadar büyük ve nimetlerle doludur.

İnsanı, fitratına ve yaratılış gayesine çekmenin ilk adımı, Hak tarafından sınırları çizilen ‘meşru daire keyfe kâfidir’ söylemi üzerinden yola çıkarak yeni bir mülkiyet dili oluşturmaktır. ‘Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır, Mülk Allah’ındır, Adaleti titizlikle ayakta tutun.’ düsturları esas alınarak bu yeni mülkiyet dili oluşturulmalı ve buradan hareketle yeni bir zihinle yeni bir yaklaşım ve yeni bir açılım yapılmalıdır. Bu yeni mülkiyet dilinin merkezine dünyanın emanet olduğu gerçeği yerleştirilmeli ve bu noktadan kalkarak emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru üzerinden yeni bir iktisadi tasavvur geliştirilmelidir.

Bu tasavvur, insanı, insan yapan niteliklerinden koparan, onu azgın ve sapkın bir tüketiciye çeviren gayri insani anlayışa karşı çıkmalı ve hemen akabinde bu anlayış yerine, meşru dairenin keyfe kâfi olduğunu kabul eden ve ihtiyaçların sınırsız olduğunu reddeden bir insan prototipi anlayışı ortaya koymalıdır. Unutmamalıyız ki; İnsan hakka ve batıla, iyiliğe ve kötülüğe, doğruluğa ve yanlışlığa, güzele ve çirkine eğilimlidir. ‘Ahseni takvim’ olan insan için bir boyut ‘eşrefi mahlûkat’ diğeri ise ‘esfeli safilin’dir.

2.1.3. Allah Rezzak’tır ve Mülk de Allah’ındır

Önceki değerlendirmelerimizde, yerleşik iktisat disiplininin, ‘iktisat, kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesidir’ ifadesine itiraz etmiştik. Gerçekte ‘Mülkün Allah’ın olduğu’ hakikatinin altını çizmiş ve Allah’ın Rahman sıfatı ile bu dünyadaki tüm canlılara mağfiret ettiğini ve Rezzak sıfatı ile her canlının rızkını tekeffül ettiğini, eşit ve adil bir biçimde verdiğini hatırlatmıştık. Bu arada ihtiras sahibi azmış insan yerine makul ve normal insanı temel almamız gerektiğini belirtmiştik.

Evet, Allah bütün canlıların olduğu gibi tüm insanların da rızıklarını vermekte ve buna kefil olmaktadır. İnsana düşen bu bilinçle gerekli çabayı göstermektir. Evet, mülkün gerçek sahibi Allah’tır ve insanlar en fazla onu kullanabilirler. Sonunda kalanlara bırakıp giderler. Evet, Allah Rezzak’tır ve mülk de Allah’ındır.

2.2. Materyalist Zihin, Materyalist İktisat

Modern hayatların tezahürü olan materyalist zihin Batı üzerinden hayatı kuşatmış ve bu çerçevede gayri insani iktisadi bir zihniyet ortaya koymuştur.

“Yani bugünkü iktisat, kapitalizmin ürünüdür. Bu yüzden de ilim olmaktan önce bir ideolojiler yumağıdır. İktisat kitapları da, aynı çizgi olarak, ya kapitalist ya da yine Batı'nın bir ‘batıl mezhebi’ olan Marksizm’in ideolojik yaklaşımlarını aksettirmekte, Batı ülkelerinin ihtiyaçlarını ele almaktadır. Söz gelimi, gelir bölüşümü ile ilgili açıklamaları, emek ve sermaye teorilerinde odaklaşan ideolojilerine göre farklılık gösterir. Öte yandan, aynı kültürün ürünü olmaları, kapitalist ve Marksist düşünceleri ideallerde birleştirmiştir. Mesela, Marksist düşüncedeki nihai komünizm aşaması ile liberalizmin tabii düzeni arasında ferdi hürriyetin esas oluşu, devletin olmaması, sınıfsızlık gibi yönlerden tam bir benzerlik vardır. Kapitalist ve Marksist emperyalizm arasında bir fark yoktur.” (Tabakoğlu, 2013, s. 46)

Materyalist-Kapitalist zihniyetin, hem liberal hem de sosyalist tasavvur biçimiyle insanı bir kaynak ve dünyayı bir mülk olarak kavramsallaştırmış ve bunun üzerinden bir zihin ve dil inşa etmiş ve bunu hayata uygulamıştır. Bu durum da, hak ve hakikat peşinde olması gereken insanın yolunu kaybetmesine, acizleşmesine ve bedbaht olmasına sebep olmuştur. Gösterişçi arzularla dünyanın ve dünya ile birlikte insanın kendisinin de tüketimine yol açan gözü dönmüş küresel kapitalist ekonominin saldırıları karşısında insan aciz bırakılmıştır. Bütün bunlar maddeci ve materyalist zihnin ürünleridir.

Bugün ister liberal isterse sosyalist tasavvur olsun, dünyanın mülk olarak algılanması ve bunun üzerinden bir zihin ve dil inşa edilmesi, hak ve hakikat peşinde olması gereken insanlığın yolunu kaybetmesine sebep olmuştur. Bu baskın dil ekonomi politik ve pratik açıdan ya zenginlik içerisinde eşitsizlik ya da fakirlik içerisinde eşitlik sunabilen ve her halükarda çatışmacı bir tarihsel modernite inşa etmiş ve inşaatın temelini de Yaratıcının kesin bir şekilde yasakladığı faiz sütunu üzerinde yükseltmiştir.

2.3. Faiz

2.3.1. Faizin Tanımı

Kapitalist ekonomi ile sosyalist ekonominin her ikisinde de iki ana damar vardır. Bunlardan birincisi materyalist zihin ve onun tezahürü olan materyalist iktisat, ikincisi ise, insanlığın tüm kötülüklerinin anası olan faizdir. Materyalist zihin ile materyalist iktisadı önceki bölümlerde değerlendirmiştik. Şimdi de faiz konusunu ele alalım.

‘Faiz’ kelimesinin Arapça karşılığı ‘riba’dır. ‘Riba’ kelimesi ise ‘fazlalık, nema, artma, çoğalma, yükseğe çıkma, serpilip gelişme’ gibi manaları muhteva

etmektedir. Bu çerçevede riba özetle ‘hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder.’ İslam Hukukunda faiz yani ‘riba’, ‘borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.’ (Özsoy, İslam Ansiklopedisi, 2000).

2.3.2. Faizin İnsani ve Toplumsal Zararları

Faizin en büyük zararı toplumsal yapıda meydana gelmektedir. Faiz ile birlikte zenginler daha fazla zengin olurken, fakirler ise daha da fakirleşmektedirler. Bu durum da toplumsal eşitliği yaralayan bir husus olmaktadır. Faiz sistemi ile birlikte gelir dağılımı içerisinde en zengin ile en fakir arasındaki fark gittikçe artmakta ve uçuruma dönüşmektedir.

Toplumların hayatında faizin bir diğer zararı da, birikmiş tasarruflarının üretim zincirine, başka bir ifade ile reel ekonomiye yönlendirilmemesidir. Tasarruf sahipleri faiz yüzünden birikimlerini yatırıma doğrudan dönüştürememektedir. Bu durum da toplum içerisinde iş imkanlarını azaltmakta, istihdamı engellemekte, işsizliğin artmasına neden olmakta ve toplumsal düzeni kaosa sürüklemektedir.

2.3.3. İslam’da Faiz Konusu

İslam’da faiz kesinlikle yasaklanmıştır. İnsanları birbirine düşürüp ifsat eden ve insanlığın geleceğini tehlikeye sokan faizin yasaklanması Kuran ve Sünnet ile sabittir.

“Faiz yiyenler ancak, şeytan çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: zaten alış veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Hâlbuki Allah, alış verişi helal, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, geçmiş olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm Allah’a aittir. Kim de dönerse, onlar cehennem yaranırlar, orada ebedi kalacaklardır. Allah faizi mahveder, sadakaları artırır. Ve Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez.”³⁴ “Ey iman edenler; Allah’tan korkun. Eğer müminlerden iseniz, faizden kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız, bunun Allah’a ve peygambere karşı bir harp olduğunu bilin. Şayet tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir. Hem haksızlık yapmamış, hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz.”³⁵ “Ey iman edenler; kat kat faiz yemeyin. Allah’tan korkun ki felah bulasınız.”³⁶ “İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz.

³⁴ Bakara, 2/275–276

³⁵ Bakara, 2/278–279

³⁶ Ali İmran, 3/130

*Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise böyle değildir. İşte onlar; sevaplarını kat kat artıranlardır.*³⁷ *“Faiz yiyene ve yedirene, kâtibine ve şahidine lanet olsun.”*³⁸

Kuran ve Hadislerde görüldüğü gibi ‘faiz’ yani ‘riba’ aleni olarak yasaklanmış ve faizcilik Allah ve Resulü ile savaş gibi değerlendirilmiştir. ‘Faiz’, insanı ve insanlığı ifsat etmekte, sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomik ilişkileri yozlaştırmaktadır. İnsanın insana tahakkümüne zemin oluşturmaktadır. Kula kulluğun kalkması, insanın bizatihi aslına, şerefine dönmesi konusunda en büyük engellerden biri ‘faiz’dir. Evet, İslam, insan için, insanlık için ‘faiz’i kesin olarak yasaklamıştır.

2.4. İktisat ve Mevcut Ekonomi Yaklaşımları

2.4.1. İktisat ve Mevcut Ekonomi Yaklaşımları

Materyalist zihnin ürettiği, bir anlamda materyalist iktisadın değişik ancak özü itibarıyla aynı olan uygulamalarını, başka bir deyişle mevcut ekonomi yaklaşımlarını öncelikle biraz özetleyelim ve ardından İslam iktisadı ile ondan neşet eden katılım ekonomisi kavramlarının altını doldurmaya ve derinleştirmeye çalışalım. İktisat ile ekonomi kavramlarının mahiyet ve teorik farklarını unutmadan ancak şimdilik de ona yoğunlaşmadan meseleye bir yaklaşımda bulunalım. Bu noktada, kısa, özlü ve toplu bir değerlendirme olan Mahfi Eğilmez’in Makro Ekonomi kitabından da istifade ederek mevcut ekonomi yaklaşımlarını kısaca şöyle tasnif etmek mümkündür (Eğilmez, 2010).

2.4.2. Merkantilist İktisat Yaklaşımı

Thomas Mun, Gerard de Malynes, Edward Missel bu yaklaşımın önde gelen temsilcileridir.

Bu teori ticari kapitalizmin hâkim olduğu sürecin ideolojisi olmuştur. Ticari kapitalizmin içinde gelişen sanayi kapitalizmi bu teoriyi tarihe karıştırmıştır. Merkantilistler parayı kapital saymışlar, dış ticarete korumacı olmuşlar ve nüfus artışını özendirmişlerdir. Bu yaklaşımın özü:

1. Değerli madenlerin ele geçirilmesi zenginlik sağlar.
2. Değerli madenlerin yurt dışına çıkışı zorlaştırılmalıdır.
3. Devletin ekonomik hayata müdahalesi gerekir.

³⁷ Rum, 30/39

³⁸ Müslim, Müsakat, 105–106

Bugün klasik iktisatçıların gelişi ile Merkantilizm bir anlamda sona ermiş gibi oldu. Ancak bu yaklaşım dış ticaret kısıtlaması, yerli malı özendirme, ithalatı kısıtlama vb. gibi tartışmalarla zaman zaman hala gündeme gelmektedir.

2.4.3. Klasik İktisat Yaklaşımı

Adam Smith bu ekolün hem kurucusu hem de en büyük temsilcisidir. David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve John Stuart Mill bu yaklaşımın en önemli temsilcileridir.

Bu yaklaşımın özü:

- Ekonomi tam istihdam durumunda dengede olur. Sapmalar geçicidir.
- Piyasada her aktör kendi çıkarını düşündüğü için toplumun çıkarı da azamiye çıkar.
- Ekonomide ücretler ve fiyatlar esnektir. Uzun dönemde dengeyi de bu sağlar.
- Her arz kendi talebini oluşturur. Arz ve talep zaman içinde kendi dengesini tekrar bulacaktır.
- Piyasa dengesizlikleri geçicidir. Uzun dönemde piyasa asıl dengesini tekrar bulacaktır.
- Ekonomi kendi kendini düzelterek kendi dengesini her halükarda bulacağı için devletin ekonomiye müdahalesine gerek yoktur. Devlet ekonomiye müdahale ederse dengesizlikleri daha da uzatır ve bu da kaynak dağılımını olumsuz etkiler.
- Paranın diğer mallardan farkı yoktur ve dolayısıyla paranın fiyatını da arz ve talep belirler.
- Dış ticarete uluslararası uzmanlaşma ve işbirliği olursa bundan her ülke yararlı çıkar.

Bu tanımı ve yaklaşımıyla birlikte bir anlamda ahlakla bağı olan ekonomi klasik iktisat yaklaşımıyla ondan bağımsızlaşıyordu. Tarihin garip bir cilvesi olarak, ilk kitabı olan ve çok ilgi gören Ahlak Felsefesi Teorisi kitabının yazarı Adam Smith, Ulusların Zenginliği kitabını yazarak ahlaka ve onun hayattaki yerine en büyük darbeyi vurmuş oluyordu.

Klasik iktisat ahlaktan bağımsızlaşarak adeta kapitalizmin ilk nüvesini kurmakla ve ilk ateşlemesini yapmakla kalmamış, süreç içinde de onu besleyerek büyümeye devam etmiştir. Kapitalizm değişen koşullarda ve yaşanan krizlerde çeşitli

sıkıntılara girmişse de bir şekilde kendini yenileyerek yoluna devam etmesini bu güne kadar başarmıştır.

2.4.4. Neoklasik İktisat Yaklaşımı

Bu yaklaşım bağımsız bir ekol olmaktan çok klasik iktisat yaklaşımına katkı sağlayan bir ekol olmuştur. Bu yaklaşımın özü, herkesin çıkarını maksimize etmeye çalıştığı bir toplumda kişi ve kuruluşların da refahı maksimize olur. Bir birey veya kuruluş satın aldığı mal ve hizmetten tatmin olduğu oranda ikincisini, üçüncüsünü, dördüncüsünü, vs. talep eder. Son aldığı mal ve hizmet birimine marjinal birim ve onun sağladığı yarara da marjinal yarar denir. Ekonomideki bu yeni yaklaşıma da marjinal devrim denir. Bu yaklaşımın teorisyenleri pek meşhur olmamakla birlikte çoktur. Bunlardan bazıları, William Stanley Jevons, Carl Menger Leon Walras, Alfred Marshall ve Francis Ysidro Edgeworth adlı kişilerdir.

2.4.5. Sosyalist Ekonomi Yaklaşımı

Bu yaklaşımın kurucusu ve teorisyeni yayınladığı Komünist Manifestosu'nda altını çizdiği, 'şimdiye kadar ki tüm toplumların tarihi sınıf savaşlarının tarihidir' tarihi analizi ile Karl Marks'tır. Temel tezi, nasıl kapitalizm feodalizmin yerini almışsa komünizm de kapitalizmin yerini alacaktır. Bu yaklaşım emeğe vurgu yaparak kapitalizmin her halükarda yapısı gereği krize girecek ve sonunda yerini komünizme bırakacaktır, der. Marks'ın dışında Friedrich Engels, Ludwig Feuerbach, Ernest Mandell, Oskar Lange ve Maurice Dobb vardır.

Bu sistemin uygulama örneği en geniş anlamda ve derinlikte özellikle Lenin'in önderliğinde Rusya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği şeklinde olmuştur. Sosyalistler Rusya'da kamu mülkiyetinin, kamu üretiminin ve aşırı planlamanın egemen olduğu bir sistem kurmuşlardır. Ancak sistem dramatik bir şekilde 1989 yılında son bulmuştur. Rusya tekrar piyasa sistemine, bir anlamda kendini bir şekilde yenileyen kapitalizme dönmüştür.

Sonuç olarak, adı sosyalist olan bir ekonomik sistem en büyük uygulama alanı olan Rusya'da son bulurken ülkede Komünist Parti marjinal bir partiye dönmüştür. Diğer yandan, bir başka büyük ülke, Komünist Partisinin hâkim olduğu dünyanın en kalabalık ülkesi Çin bile bir tür kapitalizmi uygulamak durumunda ve zorunda kalmıştır.

2.4.6. Karma Ekonomi Yaklaşımı

Kapitalizmin dayanağı olan piyasa ekonomisi büyük krizlerde iddia edildiği gibi uzun vadede dengeye gelememiş, sosyalist iktisatçıların iddia ettiği gibi de dağılmamıştır. Böylelikle aşırı krize giren kapitalizm ancak devlet müdahalesi ile krizden çıkabilmiştir. Bu devlet müdahalesi ile birlikte John Maynard Keynes adlı iktisatçının görüşleri revaç bulmuş ve serbest piyasa sistemi yerine müdahaleli piyasa sistemi gündeme gelmiştir. Böylelikle kamu kesimi de özel kesimle birlikte üretime girmiş ve müdahale hakkını da mahfuz tutmuştur. Böylece üretim araçlarının mülkiyetinin hem kamu hem de özel kesimde olduğu bir karma ekonomi gündeme gelmiştir. Bu ekonomik modelin kurucusu Klasik iktisatçı Alfred Marshall'ın da talebesi olan Keynes'tir.

Zaman içinde Milton Freidman'ın başını çektiği para politikalar ve maliye politikaları vasıtası ile karma ekonomi yaklaşımı yenilenmiş ve her atılan yeni ekonomik adımda Keynes ve görüşleri gündeme gelmeye devam etmiştir.

Süreç içinde ekonomi dünyasında yaşanan yeni gelişmeler ve yeni krizler yeni klasik ekonomi ve yeni karma ekonomi tartışmalarını beraberinde gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların yoğun bir şekilde devam edeceği ve daha da hararetleneceği geçmişte yaşanan trendlerden anlaşılmaktadır.

2.4.7. Materyalist Ekonomi Uygulamaları

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bütün ekonomi yaklaşımları aslında aynı materyalist zihnin ürünleridir. Zira hepsi de insanı devre dışı bırakıp acizleştirmeye ve hayatı idrakten yoksun bırakmaya çalışıyor. Bunlar insanı bir kaynak, dünyayı bir mülk ve hayatı bir haz alanı olarak gören, iktisadı da kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi olarak ele alan bir anlayışın ürünleridir. Evet, hepsi aynı zihnin, aynı mantalitenin ürünleridir. Nitekim bu yaklaşımların bütünü zaman zaman yaşanan krizlerle birbirlerine yaklaşmakta ve bir şekilde birbirlerine eklenmektedirler.

Evet, zaman zaman Karl Polanyi gibi, materyalist gidişattan rahatsızlık duyup farklı yaklaşım sergileyenler görülebiliyor. Ancak bu yaklaşımlar bile iktisadi sisteme kökten eleştiri getirmekten ziyade tamamlayıcı eleştiri getiren yaklaşımlardır. Sonuçta bu eleştiriler önemli fakat yüzeysel hatırlatmalar içermektedir. Şu net olarak

görülmektedir ki, bu eleştirileri yapanların materyalist/kapitalist sistemin insan ve kâinat tasavvuruna yönelik bir eleştiri getirdikleri pek görülmemiştir.

Bu eleştirel yaklaşımlardan birine sahip olan Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm adlı kitabıyla önemli konuları gündeme getirmiştir. Polanyi'nin gündeme getirdiği ve iktisadi olarak pek farklı olmasa da ekonomik olarak nispeten farklı yaklaşımı şöyle özetlemek mümkündür:

“Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğu. Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yıpratır, çevresini de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak, toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdu; çalışma yaşamını alt üst etti ve böylece toplumu başka bir biçimde tehlikeye sürükledi. Piyasa sisteminin gelişmesini belirli bir yöne sürükleyen ve sonunda bu sisteme dayanan sosyal düzeni yıkan bu ikilem oldu.” (Polanyi, 1986, s. 29) “Son zamanlarda yapılan tarih ve antropoloji çalışmalarının göze çarpan sonucu, insan ekonomisinin, kural olarak insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiş olduğu. İnsan, maddi zenginlik edinmedeki bireysel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket etmez; toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak üzere hareket eder. Maddi zenginliğe ancak bu amaçlara hizmet ettiği için değer verir.” (Polanyi, 1986, s. 68)

Polanyi, dengesini kendi sağlayan piyasa fikri düpedüz bir ütopyadır, diyor ve bu durumun uzun vadede toplumun insani ve doğal özünü yok etmeye yönelebileceğini söylüyor. Ardından toplumsal kargaşa ve alt üst oluşlara gebe olunması ihtimalinin altını çiziyor.

Polanyi'nin, insanın maddi zenginlik peşinde koşmasını sadece maddi dürtülerle değil de sosyal konum ve değerlerle izah etmesi önemli bir tespittir. Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm adlı eseriyle insanın davranışlarını belirleyen dürtülere bir anlamda sosyal statüyü de ilave ederek diğer ekonomi yaklaşımlarından nispeten farklı bir bakış açısı denemesi yapıyor. Karl Polanyi'nin eleştirilerini de dâhil ederek materyalist ekonomi uygulamaları hakkında genel bir değerlendirme yapılabilir.

2.4.8. Genel Değerlendirme

İnsanın hür ve bağımsız olması gerçekte iradi bir durumdur. İnsan ancak kendisini tanıması ve toplumla ilişkilerini doğru biçimde değerlendirmesi sonucu hür ve bağımsız olabilir. İnsanlar doğuştan bir, eşit, kardeş, hür, bağımsız ve onurlu olurlar. İnsanlar, insan olarak eşittirler ve bu durum hiçbir gerekçe ve şart ileri sürülmeksizin sosyal, toplumsal ve ekonomik olarak hayatiyet bulmalıdır.

Kapitalizmin büyük sermaye üzerinden, sosyalizmin işçi sınıfını üzerinden evrensel bir kurtarıcı rolü üstlenmesi tezi mümkün değildir ve bu bir hayaldir, yanılsamadır, illüzyondur. Biçimsel bir iktisat tanımı olarak; iktisat, kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi faaliyetidir, yaklaşımı insanı kaynak, dünyayı mülk görmenin doğal sonucudur.

Ekonomik faaliyeti, insanların yalnızca kendi kişisel çıkarı doğrultusunda seçimler yapan bireyin davranışları olarak açıklamak yanıltıcı ve saptırıcı bir yaklaşımdır. İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır ve davranışlarını yönlendiren şey onun hayat ve kâinat telakkisi, toplumsal konumunu koruma ve yükseltme arzusudur.

İnsanın kişiliğini ve benliğini maddi ve manevi diye ikiye ayırmak ve günlük yaşamı da maddi yönüyle açıklamak insanı, şahsiyeti bir tür parçalamaktır ve özü itibarıyla sapıklıktır. Karl Polanyi'nin de dediği gibi, serbest piyasa düzeni insanın doğasına aykırı bir düzendir. Piyasa ekonomisi bir 'meta efsanesi' üzerine kuruluyor ve emek, toprak ve para sanki satılmak üzere üretilmiş mallar olarak görülüyor. Oysa bunlar meta değildir. Emek, yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetinin adıdır ve satılmak için değildir. Ve yaşamın diğer yönlerinden asla ayrılamaz. Toprak, yalnızca doğanın başka bir adıdır ve insan tarafından üretilmemiştir. Nihayet para, yalnızca satın alma gücünün simgesi ve mübadele aracıdır. Kural olarak hiçbir zaman üretilmez, çoğaltılamaz. Emek, toprak ve paranın hiçbiri satılmak üzere üretilmez. O yüzden emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle yanlıştır, hayaldir ve saptırıcıdır.

Bunları bir meta gibi örgütlemeye kalkmak insana, insanın içinde yaşadığı doğaya ve insanın üretim düzenine hiç de doğal olmayan bir saldırı oluşturur. Bu saldırının kendisi bir dizi müdahaleyi birlikte getirdiği için, buna karşı toplum kendiliğinden ve doğal olarak korunma mekanizmaları geliştirir. Böylece liberalizmin müdahaleciliği ile toplumun kendini korumak için giriştiği kendiliğinden müdahalecilik arasında ciddi bir çelişki olur. Bu çelişki sosyal dokuyu parçalamaya yönelir ve bu durum sosyal, siyasal, toplumsal ve ekonomik ortamı gerer, krize sokar. Bu da çoğu zaman diktatörlüğe, faşizme ve sosyalizme kapı aralayabilir.

Geleneksel olarak, toprak ve emek birbirinden ayrılamaz ve bir bütün oluştururlar. Emek yaşamın bir parçasıdır, toprak da doğanın bir parçasıdır. Sonuçta

insan, onun yaşamı ve doğa tutarlı ve ahenkli bir bütün oluştururlar. Bu bütünlük insanlığı ve dünyayı rahatlatır, normalleştirir ve gelecek umudunu diri tutar. Dolayısıyla ekonomik yaşamın kişisel çıkar üzerinden tanımlanması ve örgütlenmesi bütünüyle insana, doğaya ve toplumsal hayata aykırıdır.

Sonuç; Materyalist ekonomi uygulamaları, aslında kapitalist ve sosyalist ekonomi uygulamaları olarak tezahür ediyorlar. Zaman zaman ortaya çıkan farklı yaklaşımlar Şartların getirdiği zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla asıl olan uygulama materyalist zihnin inşa ettiği kapitalist ekonomi uygulaması ve onun türevleridir (kapitalist, sosyalist, karma, devletçi kapitalist, vb.). Aslında bütün bu yaklaşımların hepsi kapitalizmin farklı versiyonları, ileri/geri adımları ve aşamalarıdır. Tüm bunlar birbirini beslemekte, etkilemekte, tetiklemekte ve tamamlamaktadırlar. Sonuçta bunların hepsi, materyalist ekonomi uygulamaları olup sadece krizlerin ertelenmesine, sapkınlıkların yaygınlaşmasına yaramaktadırlar.

2.5. Kapitalist Ekonomi

Kapitalist ekonomi, materyalist zihnin ürünü olup, materyalist iktisadın hayata uygulamasıdır. Kapitalist ekonomi kapitali yani sermayeyi esas olarak geliştirilmiş bir ekonomik anlayıştır. Klasik iktisat tanımı olan, ‘kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi’ anlayışından g almış ve ondan beslenmiştir.

Birbirleriyle kavgaya tutuşan insanlık betimlemesinden hareket eden bir adam olan Thomas Hobbes, ‘İnsan insanın kurdudur.’ derken fıtradı bozulmuş insan tipini yeni normal insan olarak tanımlıyor ve selamlıyordu. İnsanı, kazanç peşinde koşan, güvenlik ve toplumsal statü arayan bir varlık olarak tanımlarken tarihsel olana hapsediyor ve görünenin arkasındaki esas yaratılış ve imtihan gayesini reddediyordu.

‘Bir’den gelen ve ona dönmeye çalışan peygamber Adam (Hz. Âdem) geldiği yere ulaşmak için yüzlerce yıl boyunca yaptığı hatayı affettirmeye çalışırken, başka bir adam ‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler.’ mottosunu ortaya koyarak ‘güçlü olan kazanır’ orman kanununu dünya ekonomik düzeninin merkezine yerleştiriyordu. Böylece, insanın üretim sürecinde tıpkı toprak gibi bir kaynak olduğu anlayışı liberal felsefenin amentüsü haline geliyordu. Yeni düzenin yeni patronu burjuva sınıfı ise dünyayı ve içindeki her Şeyi–pek tabii insanları da–alınıp satılabilen bir meta ve kendilerini de mülk sahibi olarak konumlandırırken materyalist dünyanın yalancı tanrısı rolüne soyunuyordu.

Sonuçta materyalist zihin üzerinden neşet eden kapitalizm, uygarlık adına nesli ifsat etmiş, insanlığı bitirmiş ve dünyayı hoyratça tüketmiştir. İnsanlığının yegâne teminatı ve sigortası olan aileyi de yok etmiştir.

“Uygarlık, kadını hayranlık ve kullanım objesi yapmış; fakat takdir ve saygıya layık tek şey olan şahsiyeti ondan almıştır. Burada kadın artık insan denilen şahsiyet değildir. Olsa olsa ‘güzel hayvan’dan biraz daha fazladır. Uygarlık analığı kölelik ilan ederek kadına ondan kurtulmayı vaat etmiştir. Ne kadar kadını memur veya işçi yaptığını iftiharla belirtiyor. Öbür tarafta kültür ezelden beri anneyi yüceltmiş; onu bir sembol, bir sır yapmış, mukaddes kılmıştır.” (İzzetbegoviç, 2004, s. 260) “Çocuk bakım evlerinde anne–babasız çocuklar, huzur evlerinde ise çocuksuz anne–babalar. Her ikisi de uygarlığın ‘harikulade’ ürünü ve her ütopyanın idealidir.” (İzzetbegoviç, 2004, s. 261)

Kapitalizm, insanın, kendi özüyle ve ahlakıyla bağıni koparmış, onu kendisine yabancılaştırmış ve acizleştirmiştir. Tarihin garip bir cilvesi olarak, ilk kitabı olan ve çok ilgi gören Ahlak Felsefesi Teorisi kitabının yazarı Adam Smith, Ulusların Zenginliği kitabını yazarak ahlaka ve onun hayattaki yerine en büyük darbeyi vurmuştur. Klasik iktisat ahlaktan bağımsızlaşarak adeta kapitalizmin ilk nüvesini kurmakla ve ilk ateşlemesini yapmakla kalmamış, süreç içinde de onu besleyerek büyütmeğe devam etmiştir. Kapitalizm, değişen koşullarda ve yaşanan krizlerde çeşitli sıkıntılara girmişse de, bir şekilde kendini yenileyerek yoluna devam etmesini bu güne kadar başarmıştır.

Süreç içinde bu yenilenme neoklasik iktisat yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım bağımsız bir ekol olmaktan çok klasik iktisat yaklaşımına katkı sağlayan bir ekol olmuştur. Bu yaklaşımın özü, herkesin çıkarını maksimize etmeye çalıştığı bir toplumda kişi ve kuruluşların da refahı maksimize olur, şeklindedir.

2.6. Sosyalist Ekonomi

Sosyalist ekonomi de materyalist zihnin ürünü olup, materyalist iktisadın hayata uygulamasıdır. Bu yaklaşımın kurucusu ve teorisyeni, yayınladığı Komünist Manifestosu’nda altını çizdiği, ‘şimdiye kadar ki tüm toplumların tarihi sınıf savaşlarının tarihidir’ analizi ile Karl Marks’tır. Temel tezi, nasıl kapitalizm feodalizmin yerini almışsa komünizm de kapitalizmin yerini alacaktır. Bu yaklaşım emeğe vurgu yaparak, kapitalizm her halükarda yapısı gereği krize girecek ve sonunda yerini komünizme bırakacaktır, der. Marks’ın dışında Friedrich Engels,

Ludwig Feuerbach, Ernest Mandell, Oskar Lange ve Maurice Dobb gibi fikirdaşları vardır.

Karl Marks'ın ifadesiyle, 'Dünyanın bütün emekçileri birleşin' diyerek yola çıkılıyordu. Diyalektik materyalizm öğretisi üzerinden bu sefer de insan emeği ilahlaştırılarak sözde sınıfsız toplum ideali, bir ütopya olarak insanlığın önüne konuluyor ve yine Yaratıcı dışarıda tutuluyor ve insan, tarihselliğin sınırları içerisine hapsediliyordu. Yolunu kaybeden yolcu, tonları farklı olan kapitalist tasavvurun çerçevesi içerisinde ya özel mülkiyeti ya da devlet mülkiyetini kutsayan ama her halükarda yaratılış gayesinden uzak ve fitratına yabancılaşmış bir şekilde kendine ait olmayan, zorlama bir kitabın sayfaları arasına sıkıştırılıyordu. Sosyalist ekonominin uygulama örneği en geniş anlamda ve derinlikte özellikle Lenin'in önderliğimde Rusya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği şeklinde olmuştur. Sosyalistler Rusya'da kamu mülkiyetinin, kamu üretiminin ve aşırı planlamanın egemen olduğu bir sistem kurmuşlardır. Ancak sistem dramatik bir şekilde 1989 yılında son bulmuştur. Rusya tekrar piyasa sistemine, bir anlamda kendini bir şekilde yenileyen kapitalizme dönmüştür.

Sonuç olarak, adı sosyalist olan bir ekonomik sistem en büyük uygulama alanı olan Rusya'da son bulurken, ülkedeki Komünist Parti marjinal bir partiye dönüşmüştür. Diğer yandan, bir başka büyük ülke, Komünist Partisinin hâkim olduğu dünyanın en kalabalık ülkesi Çin bile bir tür kapitalizmi, devlet kapitalizmini uygulamak durumunda ve zorunda kalmıştır. Aslında Sosyalizm, büyük sermayenin ideolojisi olan Kapitalizmin arsız, hırçın ve vahşi bir çocuğudur. İşçi sınıfı adı altında ondan başka bir diktatörlük kurmaya, bütün mülkiyetleri ele geçirmeye ve bağrından çıktığı burjuvaziyi yok edip onun yerine kalıcı olarak geçmeye çalışan bir zihniyettir.

"Büyük sanayinin eseri olan kapitalizm, kendisinin hakiki fakat gayrimeşru çocuğu olarak komünizmi doğurdu. Komünizm, kapitalizmin pençesi altında esir edilen işçi kütlelerinin isyanından doğmuş bir intikam hareketidir. Kapitalizmin bünyesinden fışkırmıştır. Her şeyden evvel kütlenin eseri olduğundan millete düşmandır. Zira millet ancak fertlerin hür sesi olabilir." (Topçu, 2013, s. 137)

Kapitalizmin insana ve millete düşmanlığı gibi onun arsız ve gayri meşru çocuğu olan sosyalizm de insana ve millete düşmandır. Kapitalizm de sosyalizm de materyalist zihnin ürünüdür ve materyalist iktisadın modelleri, politikaları ve uygulamalarıdır. Kapitalizm ve sosyalizm bütün dünyada olduğu gibi batıda da

çarpışan iki ideoloji gözükmese de aslında ikisi de batı kültür ve medeniyetinin mahsulü olup temelde her ikisi de materyalist bir felsefi görüşe sahip olup aynı kökten beslenmektedirler. Hıristiyan batıda egemen sınıfların alt sınıflara reva gördüğü zulüm ile halk üzerinde etkisi olan kilisenin hâkim sınıflar yanında yer alması iktisadın materyalist boyut kazanmasının en önemli nedenlerindendir. Batıdaki yazarların dini inançlara karşı mesafeli hatta isyan özelliği taşıyan fikirlerinin bunda etkisi büyüktür.

BÖLÜM III

3. İSLAM İKTİSADI ANLAYIŞI

3.1. İslam ve İktisat Anlayışı

İslam ve iktisadi anlayışını ortaya koymak bugün için insanlık ve İslam dünyası için hayati bir önem taşımaktadır. Zira İslam dünyasının, insanlığın ve tüm dünyanın gidişatı hüsrân gibi gözükmetedir. İslam'ın bütün sorunlara çözümü barındıran dinamik ve sinerji dolu yapısı insanlığa büyük imkânlar sunmaktadır. Ancak bunun için, İslam'ı Batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele almalı ve bunun ışığında meselelere yaklaşılmalıdır. Bu konuda, İslam'ın her cephesinde olduğu gibi iktisat cephesinde de onun orijinalliğini ve kendine haslığını asla unutmamak gerekir.

“İslam toplumunun iktisat iç-yapısı hakkında İslam düşüncesinin altın döneminde yazılan klasik eserleri günümüz literatürüne getirememiş bulunduğumuzdan, bugün, İslam ülkelerinde üzerinde durulan iktisat ilmi, doğrudan doğruya, batı iktisat teorilerinin bir tekrarı olmaktan, iktisadi olayları batı iktisat postulatlarıyla inceleme ve yorumlamadan öteye gitmemektedir. Bu metot ise, her şeyden önce, sosyal hayatın öbür alan ve görüşleriyle iktisadi yaşayış arasındaki bağları hiçe saymakta ve batının tecrübesinden doğmuş kavramları doğu ve İslam deneyine uygulama gibi içinden çıkılmaz bir kavram ve realite kopuşuna sebep olmuş ve olmaktadır. Ve daha iktisat realitesi tespit edilmeden değer hükmü alanına geçiliyor. Arkasından da birkaç iktisadi doktrin alternatifinden birini seçmeye zorlanıyoruz.” (Karakoç, 1987, s. 7) “İslam toplumunda kendine mahsus bir iktisadi içyapı oluşmuştur. Bunun ana çizgileri yakalanıp, İslam toplumunun iktisadi yapısının orijinalliği kabul edilmedikçe, bu ülkeler ekonomisi üzerine yapılan incelemeler aldattıcı analogiler olmaktan öteye geçemez.” (Karakoç, 1987, s. 8)

İslam iktisadi anlayışı konusunda zihinsel ve kendine has, özgün konumlanması açısından bugüne kadar yazılan en önemli kitaplardan bir de Sezai Karakoç'un İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü adlı eseridir. Sezai Karakoç bu kitabında İslam iktisadi anlayışının arka planını ve onun Batı ile ilişkilerini açıklayan önemli şeyler söylemiştir:

“İslam, batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınmadıkça gerçeğine varılamayacak bir realitedir. Kavramları, tanımları, deneyleri yine kendinden çıkarılabilir. Batı sınırlamaları ve muhtevalarıyla İslam realitesinin üzerinde yapılacak soyutlamalar, İslam'ı değil, ancak, batı doktrinlerinin İslam'ı nasıl gördüğünü ve gösterdiğini tespite yarar.” (Karakoç, 1987, s. 10) “Ahlak ve dinle ekonominin ilgisini henüz tam bir ölçüye

bağlayamamış olan ve birçok önemli buhranlarının ve kapitalizm–komünizm ikilisinin kaynağı bu noktada bulunan batının gözü önünde İslam prensipleri kurtarıcı birer semboller halinde durmaktadır da, gurur bunu görmeye engel olmaktadır.” (Karakoç, 1987, s. 12)

Karakoç’un da altını çizdiği gibi, İslam iktisadının temeli, insanın kendi, eşya ve kâinat anlayışı üzerinden yeni bir tasavvur üzerine bina edilebilir. Şu açıktır ki, kâinatın kendisi gibi içindeki her şey, doğal olarak insan da Allah’a aittir. Dolayısıyla mutlak anlamda mülkün sahibi Allah’tır. İslam’a göre hayat da, eşya da, mal da, mülk de, kâinat da ilahi yolda ilerlemek için, imtihan için bir imkândır.

İktisadın en genel tanımı olan, kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi, ifadesine daha önce itiraz etmiştik. Gerçekte mülkün Allah’ın olduğu hakikatinin altını çizmiş ve Allah’ın Rahman sıfatı ile her canlının rızkını eşit ve adil verdiğini hatırlatmış ve ihtiras sahibi azmış insan yerine makul ve normal insanı temel almamız gerektiğini belirtmiştik.

Kapitalist tasavvur, bugün ister liberal isterse sosyalist tasavvur şeklinde olsun, dünyanın mülk olarak algılanması ve bunun üzerinden bir zihin ve dil inşa edilmesi, hak ve hakikat peşinde olması gereken insanın yolunu kaybetmesine, acizleşmesine ve bedbaht olmasına sebep olmuştur.

Bir bakıma, ‘Asra andolsun ki, muhakkak insan kesin bir hüsrandır.’³⁹ Uyarısındaki basit ancak güçlü, derin ama etkili sosyolojik analiz tecelli etmekte ve bize ışık tutmaktadır. İnsanı ilahlaştıran ve onu kıt kaynaklar üzerinde sınırsız ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bencil, azgın ve ‘ekonomik insan’ (homo economicus) olarak tanımlayan kapitalizmin bu sapkın ve modern dili insanı insanlıktan çıkarmış, fitratından uzaklaştırmıştır. Gayri meşru, birlik ve beraberliği bozan, şiddeti ve terörü körükleyerek vahşi kapitalizmin altyapısını oluşturan, insanların bir ve tek olduğu gerçeğini inkâr eden bu saldırgan dil, yaratılış gayesini ve varoluş nedenini unutarak umutsuzluğa sürüklenen modern etiketi altında azgın ve sapkın zavallı bir insan prototipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İslam ve İktisadi Yaklaşım

Unutmayalım ki, dünya han insan da yolcudur. O yüzden ana yurdundan hatta dede yurdundan (cennetten) kovulan/ayrılan insan, geçici ve anlık olana takılmadan sonsuz olana, ‘Bir’e ulaşmaya çalışmalı ve imtihan amaçlı bu fani hayatı yaratılış

³⁹ Asr, 103/1–2

gayesine uygun ve fitratını bozmadan yaşamaya çalışmalı ve bu hayatın gereğini yerine getirmelidir. Nasıl ki, yolcu yola çıkarken yanına zorunlu ihtiyaçlarından başka bir şey almazsa, fani dünyanın yolcuları da dünyayı bir mülk olarak değil bir emanet olarak görmeli ve yolculuklarını bu esas üzerinden amaçlarını unutmadan sürdürmelidirler.

İnsanı kaynak, dünyayı mülk olarak gören ve buradan hareketle dünyayı ele geçirip kendi sözde ilahlıklarını ilan etmeye çalışan bu modern tarihsel tasavvura karşı meşruiyetini ‘Bir’den alan yeni bir duruşun yeni bir anlayışın ortaya konulması artık zorunluluktur. Fıtratı esas alarak insanı ve imtihanı merkeze almanın ve bu çerçevede yeni bir zihin inşa etmenin, yeni bir tasavvur oluşturmanın zamanı artık gelmiştir. Evet, bizim insanlığa yaratılış fıtratını tekrar hatırlatmamızın ve bu idrak üzerinden yaratılış gayesine uygun bir ekonomik tasavvuru oluşturmamızın, yeni bir ekonomik anlayış inşa etmemizin vakti gelmiştir.

Bu konuda İslam ve onun iktisadi yaklaşımı bize ve insanlığa ışık tutmakta, umut ve heyecan verici büyük işaretler vermektedir. Bu yeni ekonomik anlayışın ilk basamağı yeni bir iktisat tanımından geçmektedir. Bu da, ‘sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla giderilmesi’ tarifini sorgulayarak reddeden ve gerçek ihtiyaçla sahte ihtiyaç farkını yakalayan yeni bir dil, yeni bir terminoloji kurulması ile gerçekleştirilebilir.

Yaratılış ve fitrata uygun olarak oluşturulan toplumların ekonomisi de ‘insan temelli’ olmuş olacaktır. Bu şekilde dünyayı elde edilecek bir mülk değil, bir emanet olarak gören bir ekonomi anlayışı meydana getirilmiş olacaktır. Burada ‘ekonomi’ kavramına ne anlam yüklediğimizi açıklamakta fayda var. Öncelikle ‘ekonomi’ kavramını ‘iktisat’ kavramından ayırmak gerekir.

‘İktisat’ kavramı aslında Arapça hedefe yönelme, doğru yol, amaca uygun, mutedil demek olan ‘kasd’ kökünden gelmektedir. Bir açıdan da her şeye hakkını verme, her şeyi yerli yerine koyma demektir. Bu yönüyle, ‘iktisat’ kelimesi itidal üzere hareket etme, harcamalarda tasarruflu olma, kanaat etme demektir. ‘Ekonomi’ kavramı ise yunanca ‘oikonomia’ kelimesinden gelmektedir. Bu yönüyle, ‘ekonomi’ kelimesi ev kuralı, ev yönetimi demektir.

Bu bağlamda kanaatimce, iktisat; işin zihniyeti, felsefesi, teorisidir, ekonomi ise; işin politikası, pratiği, uygulamasıdır. Evet, ‘ekonomi’ kelimesi ‘iktisat’

kelimesinin İngilizce karşılığından geliyor. Ancak insan, eşya ve kâinat telakkileri açısından batıdaki anlayışlarla İslam'ın anlayışları arasında zihinsel olarak dünyalar kadar fark vardır. O açıdan bu derin ve uzlaşmaz farkın altını çizmek ve bu konuda farkındalığı artırmak için, şimdilik, bu iki kavrama farklı anlamlar yükleyerek bir başlangıç yapılmıştır. Doğal olarak bu konunun araştırılması, derinleştirilmesi ve geliştirilmesi aydınların ve akademisyenlerin önünde duran acil bir görevdir.

Evet, 'İslam İktisadı', hakikat penceresinden bir maksada, bir gayeye matuf olarak insan, eşya ve kâinat hakkında bir zihin, bir tasavvur oluşturmak ve hayatı bu zihin üzerinden ahlaki temelde maddi ve manevi olarak yeniden inşa etmektir. Bu çerçevede İslam İktisadının muadili 'materyalist iktisat'tır. Kapitalizm ve sosyalizm ise sadece materyalist iktisat zihniyetinin uygulama modelleridir.

3.2. İslam İktisadı Yaklaşımları

İslam İktisadı yaklaşımları konusunda tarihsel süreçte bugüne kadar söylenenlere yakından bir bakmakta fayda var. Bu bakış esnasında temel yaklaşımımız daha çok zihinsel olarak özgün duruş ve yaklaşımları yakalamak, sağlıklı ve doğru sorulara zemin hazırlayarak 'yeni zihin yeni iktisat' tezimizin önünü açmak olmuştur.

İlk olarak İmam Gazali'nin iktisat yaklaşımını ele alalım.

3.2.1. İmam Gazali'nin Yaklaşımı

"Dünyaya meyletmeyiniz! Çünkü o pek fazla hilebaz, pek fazla kandırıcıdır. Gururu ile size süslü püslü görünmüştür. Sizi temennileriyle fitnelendirmiştir. Müşterisine süslü görünmüştür. Süslenmiş bir gelin gibi olmuştur. Gözler ona fal taşı gibi açılıp bakmakta. Kalpler onun üzerine üşüşmekte, nefisler ona âşık olmakta... Hâlbuki o nice âşıklarını öldürmüş, kendisine yaslanan nice kişileri mağlup etmiştir. Binaenaleyh hakikat gözüyle onu süzünüz." (Gazali, 1988, s. 516) *"Çokça çalışmanın sebebi; insanoğlunun üç şeye mecbur olmasıdır. 'Azık, mesken ve elbise'. Azık: Gıdalanmak ve yaşamak içindir. Elbise: Sıcak ve soğuğu defetmek için... Mesken: Sıcak ve soğuğu defetmek, aile efradı ve maldan helak olmanın sebeplerini uzaklaştırmak içindir. Allah, gıdayı, mesken ve elbiseyi öyle bir tarzda yaratmış değildir ki, insanın sanatına muhtaç olmasın! Ancak bu tarzda hayvanlar için yaratmıştır. İnsan ise, böyle değil... Bunun için beş sanata ihtiyaç vardır. Onlar da sanatların temelleri ve dünyevi meşgalelerin başlangıçlarıdır ve şunlardır: Çiftçilik, çobanlık, avcılık, örücülük ve inşaat."* (Gazali, 1988, s. 548) *"Mallar dünya fitmelerinin en büyüğü, meşakkatlerin en baskını ve korkuncudur. Maldaki en büyük fitne, herkes mala muhtaç olduğundandır. Sonra mal elde edildiği zaman, onun fitnesinden kurtuluş yoktur. Eğer mal yok olursa, küfre dönmesi pek*

yakın olan fakirlik meydana gelir. Eğer mal var olursa emrinin sonucu zarardan başkası olmayan saldırganlık meydana geliyor. Hülasa mal, faide ve afetlerden hali değildir” (Gazali, 1988, s. 559) “Servet sahibinin de iki durumu vardır: 1–Cimrilik saikiyle malı tutmak, 2–İnfak etmek (vermek ve sarf etmektir). Bunlardan birisi mezzum (kötü), diğeri mahmuddur (övülmüştür). İnfak edenin de iki durumu vardır: 1–İsraf, 2–İktisattır (normal hareket). Övülen iktisattır.” (Gazali, 1988, s. 560) “Bil ki mal, daha evvelce dediğimiz gibi, bir yönden hayır, diğeri bir yönden de şerdir. Malın misali, yılanın misaline benziyor. Tedavici yılanı tutar. Ondan tiryak denilen panzehri çıkarır. Gafil bir kimse yılanı tutar. Yılanın zehiri, bilmediği halde yılan onu öldürür.” (Gazali, 1988, s. 634)

İmam Gazali (1058-1111), düşünce tarihinde olduğu gibi iktisat yaklaşımlarında da önemli bir isimdir. Onun hayata ilişkin temel tezi olan, insan, asli gayesini unutmadan hayatını idame ettirmeli görüşü hala önemini korumaktadır. İmam Gazali için, insanın hayattaki esas gayesi Allah’ı bilmek, O’nu sevmek ve O’na ibadet etmektir. İşte insanın bu gayesine ulaşabilmesi için öncelikle hayatını idame ettirmesi gerekir. Dolayısıyla insanın yeme, içme, giyinme ve barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluktur. İmam Gazali bu noktada insanın maddi ihtiyaçlarının karşılanması ameliyesi üzerinden bir iktisat yaklaşımı ortaya koyar.

İmam Gazali, iktisat ve ahlak teorisinin merkezine ‘ihsan’ kavramını koyar. İhsanı, başkalarına faydalı olacak şekilde davranmak olarak tanımlar. İmam Gazali, en önemli eseri İhyau Ulumi’ d–Din adlı kitabında dünyanın ve malların insan için ne gibi zorluklar ve imtihanlar taşıdığını açık açık anlatıyor. Dünyanın ve malın, peşinden koşan müntesiplerine sonuçta çok büyük zararlar verdiğinin altını çiziyor. Gazali, malın fayda ve zararını panzehir taşıyan bir yılan örneğiyle anlatıyor. Eğer hakkını vererek bir malı değerlendirebilirsek, bizlere büyük kolaylıklar ve faydalar sağladığını, aksi halde öldürücü zehre sahip bir yılan gibi bizi zehirleyebileceğini söylüyor.

Gazali, insanın çalışması hususunda esas sebep olarak üç şeyi öne çıkarıyor. Bunlar: Azık, mesken ve elbise. Bu ihtiyaçların giderilebilmesi için de insanın beş sanata ihtiyaç duyduğunu söylüyor: Çiftçilik, çobanlık, avcılık, örücülük ve inşaat. İmam Gazali, servet sahiplerine, cimrilik yerine infak etmelerini ve infak ederken de israfa kaçmadan iktisat etmelerini tavsiye ediyor. Gazali’ye göre, normal olan ve övülen ‘normal hareket’ tir yani ‘iktisat’ tir.

Gazali’nin İktisat Felsefesi adlı eserinde Sabri Orman’ın belirttiğine göre, Gazali, yedi maddelik güçlü bir ahlaki çerçeve ortaya koyar. Bunların başına,

başkasına muhtaç olmayacak kadar helal yoldan kazanmayı, toplumların hayatiyeti için çok önemli gördüğü ve ‘sosyal görev’ olarak tanımladığı ‘farzı kifaye’ görevini yerine getirmeyi ve dünya çarşısı yerine ahiret çarşıları olan camilere yönelmeyi koyar.

Gazali’ye göre; ahlaki açıdan yedi husus büyük bir önem taşır:

1) İktisadi hayatta iyi bir niyetle yer almak: İnsan, çalışmasında, helal kazancı sayesinde dilencilikten ve insanlara muhtaç olmaktan kurtulmayı, kazancı yoluyla dinini desteklemeyi, aile efradının ihtiyaçlarını karşılamayı ve diğer Müslümanlara yardım etmeyi amaç edinmelidir.

2) Çalışan kişi, yaptığı işle bir farzı kifayeyi yerine getirmeyi amaçlamalıdır. Çünkü toplum hayatı için vazgeçilmez işlerin yapılması birer farzı kifayedir, yani sosyal görevdir. Hiç kimse bu tür işleri üstlenmediği takdirde herkes zarar göreceği için, bunlar sosyal görevler arasında yer alır ve sorumluluk da herkese aittir.

3) Dünya çarşısı, ahiret çarşısına engel olmamalıdır. Ahiret çarşıları camilerdir.

4) Sadece bununla kalmamalı işinin başında da Allah’ı anmaktan (zikr) geri durmamalıdır.

5) Çarşıya ve pazara fazla düşkün olmamalıdır.

6) Sadece haramdan sakınmakla yetinmemeli, şüpheli şeylerden de sakınmalıdır.

7) İş ilişkisinde bulunduğu herkesle aralarında geçen işlemlerin takip ettiği seyri dikkatle kontrol etmelidir (Orman, 2013, s. 105-106).

İmam Gazali üretim faaliyetlerini üç gruba ayırır: 1) Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretimi: Bunlar insanın beş temel özelliğinin muhafazasına yarayan bütün mal ve hizmetlerin üretimini kapsar. İnsanın beş temel özelliği: iman, hayat, akıl, üretme ve servet sahibi olma olmaktır. 2) Hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyetleri: Bunların üretimi yukarıda belirtilen beş temel özelliğin muhafazası ve devamı için şart olmamakla birlikte hayattaki meşakkat ve güçlükleri giderici ve konforu artırıcı üretim faaliyetleridir. 3) Zarafet artırıcı üretim faaliyetleri: Bunlar rahatlık sağlamanın da ötesinde estetik, güzellik, zarafet ve sanat duygularını tatmine yarayan mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilidir (Zaim, 2014, s. 47-48).

İmam Gazali üretimi üç gruba ayırır ve önem sırasına göre şöyle değerlendirir: Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretimi, hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyeti ve zarafet artırıcı üretim faaliyeti.

3.2.2. İbn Haldun'un Yaklaşımı

“Kazanç (kar, fayda) emeğin değerinden ibarettir. Harcanan emekler artınca, bunun emek sahipleri arasındaki değerleri de artmış ve bu suretle zaruri olarak onların kar ve kazançları da çoğalmış olacak, refah ve zenginlik ahvali, onları refaha ve bunun ihtiyaç vaziyetine getirdiği meskenlerin ve elbiselerin güzelleştirilmesi, alet ve edevatın, kap ve kacağın iyileştirilmesi, hizmetçiler ve binekler edinilmesi durumunu davet edecektir. Bütün bunlar, birer kıymeti olması lazım gelen işlerdir. Bu işleri yapmak ve bu gibi şeylere bakmak için mahir kişiler seçilir. Neticede iş ve sanat pazarı hareketlenir (çalışma ve endüstri canlanır). Şehrin ithalat ve ihracatı artar, iş ve emekleri cihetinden bu hususları meslek edinenler servet sahibi olur. Umranın artması halinde, iş ve emek, ikinci defa artar. Sonra kar ve kazanç tabii olan refahta artış görünür. Refahla ilgili adetler ve ihtiyaçlar da artmış olur. Bu ihtiyaçların temin edilmesi için yeni (meslekler ve) sanat dalları icat edilir. Bu yeni sanatların değeri de artar. Bu yüzden şehirdeki kar ve kazanç ikinci sefer bir kat daha artmış, oradaki iş ve çalışma hayatı, evvelkinden daha fazla hareketlenmiş olur. İkinci ve üçüncü artış ve ilerleyişteki durum da böyle olur. Çünkü maişete tahsis edilen ‘esas emeğin’ aksine ‘artık emek’ tümü ile refaha ve zenginliğe tahsis edilir.” (Haldun, 2012, s. 652–653) “Bilmek gerekir ki insan, hayatındaki bütün hal ve tavırlarında yetişme çağından ergenlik çağına ve ihtiyarlığa kadar kendisi için gıda ve nafaka olacak şeylere tabiatı icabı ihtiyaç duyar. İmdi bahis konusu kazançlar, şayet zaruret ve ihtiyaç kadar olursa, buna ‘meaş’ (maışet, geçim) denir. Bu miktardan fazla olursa, o vakit de ‘servet ve sermaye’ (müterakim mal) adını alır. Sonra söz konusu hasılatın biriktirilmiş malın menfaati şayet insana ait olup çıkarlarında ve ihtiyaçlarında harcanmak suretiyle bunun semeresi onun için husule gelirse, buna ‘Rızk’ (nasip, kısmet) adı verilir. Hz. Peygamber (sav), ‘Malında sana ait olan sadece yiyip de tükettiğin, giyip de eskittiğin ve tasadduk edip de (ahirete) gönderdiğindir’, buyurmuşlardır. (Müslim, Zühd 3; Tirmizi, zühd 31; Nesai, Vesaya 1). O halde rızk, fiilen kullanılan, faydalanılan ve istihlak edilen maldır.” (Haldun, 2012, s. 693–694)

İbn Haldun (1332-1406), yazmış olduğu Mukaddime adlı eserinde sosyoloji, felsefe, vb. disiplinlerde olduğu gibi iktisat alanında da çok önemli şeyler söylemiştir. İbn Haldun’un emeği öne alması ve kazancı emeğin değeri üzerinden tarif etmesi bugün bile önemini korumaktadır. İbn Haldun’a göre, önce emeğin artması ve ardından değerinin artması ve bu artış zincirinin oluşturduğu refahın artışı yeni iş alanları yaratacaktır. Böylelikle iş ve çalışma hayatı daha fazla hareketlenecek ve ekonomik ilerleyiş sürecektir. Ona göre, esas emeğin aksine ‘artık emek’ refah ve zenginliğe neden olacaktır.

Haldun'a göre; maaş (geçim), rızkı aramak, talep ve onu elde etmek için gayret harcamaktan ibarettir. Meaş, 'mef'al' vezninde bir kelime olup ayş (yaşamak) kökünden gelir. Bir kimsenin amelinin (ve emeğinin) kıymeti, amelinin miktarı ve bu amelin diğer insanların amelleri arasındaki şerefi ve halkın ona duydukları ihtiyaç kadardır. Onun kazancının nemalanması ve noksanlaşması, bu nispet üzeredir. Hiç şüphe yok ki, çıkarları hususunda yekdiğeriyle yardımlaşmaksızın insan nevinin mevcudiyeti ve bekası gerçekleşemez. Çünkü insan nevinin yardımlaşma olmadan tek başına var olamayacağı; nadir bir şekilde böyle bir insanın zuhur ettiğinin farz edilmesi durumunda ise, o şahsın bekasının mümkün olmayacağı sabit olmuştur (Haldun, 2012, s. 698, 706, 707).

İbn Haldun, insanların yardımlaşma ve dayanışma olmadan tek başlarına var olamayacaklarını söylüyor. Ender olsa da, böyle bir kişinin çıkması durumunda ise bunun uzun vadede sürmesinin mümkün olamayacağı tespiti, bize, bugün de üzerinde durmamız gereken katılım ve ortaklık kavramlarını hatırlatmaktadır.

3.2.3. Said Nursi'nin Yaklaşımı

"Halik-ı Rahîm, nev-i beşere verdiği nimetlerin mukabilinde şükür istiyor. İsrâf ise; şükre zıttır, nimete karşı hasaretili bir istihfaftır. İktisad ise, nimete karşı ticaretili bir ihtiramdır. Evet iktisad hem bir şükür-ü manevî, hem nimetlerdeki Rahmet-i İlahiyyeye karşı bir hürmet, hem kat'î bir surette sebab-i bereket, hem bedene perhiz gibi bir medar-ı sıhhat, hem manevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebab-i izzet, hem nimet içindeki lezzeti hissetmesine ve zahiren lezzetsiz görünen nimetlerdeki lezzeti tatmasına kuvvetli bir sebeptir. İsrâf ise, mezkûr hikmetlere muhalif olduğundan, vahim neticeleri vardır." (Nursi, Lemalar, 2010, s. 156)

"Ehl-i dünyanın ve maddî tarihin nazarıyla, nev-i beşerin hayat-ı içtimaiyesi noktasında bakılsa, görülüyor ki hayat-ı içtimaiye-i siyasiye itibariyle beşer birkaç devri geçirmiş. Birinci devri; vahşet ve bedevîlik devri, İkinci devri; memlukiyet devri, Üçüncü devri; esir devri, Dördüncüsü; ecir devri, Beşincisi; malikiyet ve serbestiyet devridir. Vahşet devri dinlerle, hükümetlerle tebdil edilmiş, nim-medeniyyet devri açılmış. Fakat, nev-i beşerin zekileri ve kavileri, insanların bir kısmını abd ve memluk ittihaz edip hayvan derecesine indirmişler. Sonra bu memluklar dahi bir intibaha düşüp gayrete gelerek o devri esir devrine çevirmişler; yani, memlukiyetten kurtulup fakat el-hükümü li'l-ğalib1 olan zalim düsturuyla yine insanların kavileri zayıflarına esir muamelesi yapmışlar. Sonra, İhtilal-i Kebîr gibi çok inkılaplarla, o devir de ecir devrine inkılap etmiş. Yani, zenginler olan havas tabakası, avamı ve fukarayı ücret mukabilinde hizmetkâr ittihaz etmesi, yani sermaye sahipleri ehl-i sa'yi ve ameleyi küçük bir ücrete mukabil istihdam etmeleridir. Bu devirde su-i istimalat o dereceye vardı ki, bir sermayedar, kendi yerinde oturup, bankalar vasıtasıyla bir günde bir milyon kazandığı halde; bir biçare amele, sabahtan akşama kadar, tahte'l-arz madenlerde çalışıp,

kut-u layemut derecesinde, on kuruşluk bir ücret kazanıyor. Şu hal, müthiş bir kin, bir iğbirar verdi ki, avam tabakası havassa ilan-ı isyan etti.” (Nursi, Mektubat (Osmanlıca), 2012, s. 455)

Said Nursi (1878-1960), birçok konuda olduğu gibi iktisadi konularda da önemli şeyler söylemiştir. Onun, iktisad risalesinde altını çizdiği, nimetlere karşılık şükür etmek gerekir ve israf şükrün zıddıdır, anlayışı üzerinde durulacak bir anlayıştır. Onun, insanı normal, makul bir seviyeye çeken bu açılımı ile iktisadı, şükür ve hürmet üzerinden açıklama çabası, klasik iktisat yaklaşımından çok daha farklı boyutlar getirmektedir.

Said Nursi, toplumsal hayatı maddi açıdan beş devreye ayırır: Vahşet ve bedevilik devri, memlukiyet devri, esir devri, ecir devri ve malikiyet ve serbestiyet devri. Bu tasniflerden sonra o, diğer bütün devirler gibi, esirlik devri bitmiştir ve ecirlik devri de bitecektir, der. Bunun arkasından ‘malikiyet ve serbestiyet devri’ gelecektir diyerek insanların daha serbest olacaklarını ve daha çok kendi işlerinin yapacaklarının altını çizer. Bu durum onun gözünde, insanların hayata, ekonomiye daha fazla iştirak edeceklerinin bir işareti olarak belirir. İşin aslı, Said Nursi’nin bu yaklaşımı insanın doğasında var olan özgür ve bağımsız iş yapma arzusuna uygundur. İnsan doğal olarak kölelikten ve esirlikten nasıl kurtulduysa ecirlikten de öyle kurtulacaktır, yaklaşımı ise üzerinde biraz daha durulacak yaklaşımdır.

Said Nursi’ye göre; toplumsal yapının hayatını koruyan intizamın en büyük şartı ‘insanların tabakaları arasında boşluk kalmaması’dır. Zengin ile fakirin arasındaki mesafenin açılmaması gerekir ve bunu teminat altına alan ‘zekat ve yardımlaşma’ olgusudur. Kuran’ın zekat emrine ve riba yasağına uyulmadığı için bu tabakalar arasında bir gerginleşme olur ve aradaki bağ kesilir. Bu kesildiği takdirde de aşağı tabakadan yukarı tabakaya hürmet, muhabbet gibi güzel duygular yerine isyan, hased, kin ve nefret gibi kötü duygular beslenir. Yukarı tabakadan da merhamet, ihsan ve lütuf yerine zulüm, baskı ve hakaretler yağar. Havas tabakasındaki insanların meziyetlerinin tevazu gibi hasletler olması gerekirken kibir ve gurur olur ve fakir tabakadakilerin acizliği, merhameti ve ihsanı gerektirirken esareti ve sefaleti netice verir. Bunlara delil olarak ise bu zamanda hüküm süren medeniyetin haline bakılması ve bu duruma şahitlerin çokluğunun mevcut olduğu açıktır (Nursi, İşarat’ul İ’caz, 2010, s. 49).

Said Nursi, insanlar arasındaki tabakalaşmanın ve sınıflaşmanın son derece zararlı ve hatta tehlikeli olduğunu söyler. Bu sınıflaşmanın mutlaka önlenmesi gerektiğini yoksa bu durumun medeniyetleri dahi bitirebileceğini ifade eder. Bu da çok önemli bir tespittir. Zira sosyal ve toplumsal olayların arka planına baktığımızda bu tespiti doğrulayacak çok sayıda işaret görülür.

Ekonomik hayatın yeniden organizasyonunda ve yapılanmasında ‘malikiyet ve serbestiyet’ yaklaşımı, insanları ve toplumları rahatlatan bir yaklaşım olabilir. Ayrıca girişimci, katılımcı ve ortaklık çerçevesinde düşünülürse bu yaklaşımın önünün açık olduğu da görülür.

3.2.4. Ömer Lütfi Barkan’ın Yaklaşımı

“Kolonizatör Türk Dervişleri: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş hadisesini, Anadolu’dan gelen bir muhacereti akvam; daha doğrusu Anadolu’da istikrarını bulamayan bir muhaceret akınının ve toprağa yerleşmek üzere olan bir nevi muhacir göçebelerinin temsil ettiği kudretin kendisine yer bulmak için önüne geçen siyasi hudutları yıkıp takatinin yettiği bir yere, Tuna boylarına ve Arabistan çöllерinin içlerine kadar yayılması hadisesi gibi tetkik ve mütalaa etmek lazım geldiğini yukarıda söylemiştik. İmparatorluğun teşekkülüinden evvel Anadolu’da büyük bir izdiham halinde tekâsüf eden Orta Asya göçlerinin öteden beri bu istikametlerde yayılmağa namzet bir kudret temsil ettiklerini ve ilk Osmanlı Padişahlarının İmparatorluğun kurulması için lazım gelen askeri ve bu imparatorluğa bir Türk devleti damgasını vuran her nevi kuvveti bu büyük insan hazineleri içinden bulmuş olduklarını da görüyoruz. Mevzubahis etmek istediğimiz mesele; hali ve tenha yerlerde, boş topraklar üzerinde bu Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları olan zaviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Dervişlerle tekkelerin son zamanlardaki soysuzlaşmış şekillerine ait taşıdığımız kanaatleri sarsacak mahiyette ve iddialı olduğu kadar garip de gözükecek olan bu fikrimizi haklı gösterecek bazı vesikaları bu tetkikimizde zikredebilecek vaziyette olduğumuzu zannediyoruz.” (Barkan, 2013, s. 53) “Bu suretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telakkilerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk-İslam âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırlandığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu. Dünyanın her tarafından gelmiş her fikir, her türlü insan ve malzeme kuvveti onun zamanın cihanı şümul bir Türk ve İslam dünyası İmparatorluğu olarak kurulmasına hizmet ediyordu. İmparatorluğun kuvvetini aldığı memleketlerin çokluğu ve bu nevi kozmopolitliği, kuruluş devirlerinde bu devletin kurucuları yanında toplanmış olan şahsiyetlerin muhtelif cereyanların mümessili olan muhtelif menşeli kimselerden teşekkül etmesi ile sabittir.” (Barkan, 2013, s. 55)

Ömer Lütü Barkan (1902-1979), Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin ve burada yerleşerek oluşturulan iktisadi faaliyetlerin altını çizer. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun köklerini buraya bağlar. Barkan'a göre, Anadolu'daki boş ve tenha topraklar Orta Asyalı Türkler tarafından değerlendirilmiş ve bu şekilde orada farklı kültür ve telakkilerin harmanlaması olmuştur. Barkan bunu Kolonizatör Türk Dervişleri kavramı ile ifade etmiş ve açılacak, işleyecek toprak arayan bu Muhacir Dervişlerin yapmış olduğu işi hem iktisadi bir kalkınma hem de güvenli bölge tesisi olarak değerlendirmiştir.

Barkan'a göre; açılacak toprak arayan muhacir dervişler yola çıkmakta ve zaviyelerin pek çoğu boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip yeni açılan Rum memleketlerine yerleşen bu muhacirler tarafından kurulmaktadır. Filhakika, yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek, imar ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak, iskân edilemeyecek bir halde ıssız, tenha ve vahşi bir tabiat ortasında, hırsız yatağı yerlere yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkâr insanlar ve hayatiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği aşikârdır. Hatta biraz sonra göreceğimiz veçhile, zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tesisi teşvik edilmektedir ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen melcelere (sığınaklara, barınaklara), jandarma karakollarına benzemektedirler (Barkan, 2013, s. 77).

Barkan, yeni açılan veya boş bulunan bu toprakların üzerinde yapılan işleri bir 'şenlendirme' olarak isimlendirmiştir ve bu isimlendirme gerçekten çok ilginçtir. Kalkınmanın 'şenlendirme' duygu, düşünce, coşku ve ruhu ile yapılması büyük bir toplumsal zihin dönüşümü anlamına gelir.

3.2.5. Sabri Ülgener'in Yaklaşımı

"Hâlbuki mesele bizce, yakından tetkik edildiği zaman tamamı ile basit ve vazıhtır; hayatta karşılaştığımız hadiseleri ne kadar maddi-harici amillerle izaha çalışırsak çalışalım, bilerek veya bilmeyerek bir takım ananelerin, itiyatların, ahlak düsturlarının tesiri altında yaşadığımızı inkâr edemeyiz. Bütün bu itiyatlar, ahlak kaideleri iktisadi faaliyetimizin şekline ve vüs'atine (genişlik, bolluk, mali iktidar) müessir olmaktan geri kalmazlar, bizi muhitimize zaman zaman değişik ölçülerde yaklaştırır veya uzaklaştırırlar. Zaten ekonomi faaliyeti de, ihtiyaç tatmini vasıtalarının mahdudiyetini bir dereceye kadar hafifletebilmek için, bizi bir taraftan maddi ve sosyal muhitimize, diğer taraftan da müstakbel zaman ölçülerine

yaklaştıran bir faaliyet demektir. Fakat bu tarife nazaran ekonomi faaliyetinin yalnız harici vasıtalara münhasır gözle görülebilir maddi bir hareketten ibaret olduğunu zannetmemeliyiz; insanlar yalnız şu veya bu şekilde hareket etmekle kalmazlar, aynı zamanda o hareket tarzının meşru olduğuna kendi kendilerini inandırmak için faaliyetlerine çok defa farkında olmayarak, manevi varlıklarından da bazı şeyler katmak ihtiyacını hissederler; işte fertlerin iktisadi faaliyet tarzına müessir olan (veya hiç değilse o faaliyete ahlaken meşruiyet imkânlarını temine çalışan) tasavvurların, ideallerin, ahlak düsturlarının heyeti umumiyesi 'ekonomi zihniyeti' ismini verdiğimiz muayyen bir ruhi haleti ortaya çıkarır." (Ülgener, İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri, 1940, s. 357) "Tarihte her ahlak sistemi gibi ortaçağ ahlakının da, çatısını kuruncaya kadar, uzun bir oluş ve yoğrulmuşu vardır. Fakat bu yoğrulma, dış hayatla ilişkisi olmadan sade kendi unsurları ile örülüp tamamlanma demek değildir. Umumiyetle herhangi bir devrin ahlak sistemi dışarıya doğru ne kadar kapalı görünürse görünsün, normlarını yalnız kendi içinde hazırlayıp yoktan var eder gibi meydana koymaz; belki maziden devraldığı veya muhitinde hazır bulduğu bir sıra kıymet ve ideal üzerine temellenir." (Ülgener, Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, 1951, s. 44)

Sabri Ülgener (1911-1983), iktisadi hayatın zihniyeti konusunu çok önemsemiş ve onu bir mesele olarak ele almış ve incelemiştir. Sabri Ülgener'e göre insanın hayatta karşılaştığı hadiseler bir takım ananeler ve ahlak düsturlarından bağımsız olarak ele alınamaz. Dolayısıyla bu anane ve ahlak kaideleri iktisadi kaidelerin şekline ve derinliğine etki eder. Ülgener, insanların ekonomik faaliyetlerini, kendi kendilerini inandıracak meşruluk içinde yerine getireceklerini söyler.

Ülgener'e göre, iktisadi faaliyet tarzına tesir eden tasavvurların, ideallerin, ahlak umdelerinin tamamı birden 'ekonomi zihniyeti' denen ruh halini ortaya koyar. Ona göre, her ahlak sisteminin çatısını kuruncaya kadar uzun bir oluş ve yoğrulmuş süreci vardır. Ancak bu oluş ve yoğrulmuş süreci dışarıya kapalı görünse de, aslında hem tarihinden hem de etrafından çok yoğun bir şekilde etkilenerek devam eder. Dolayısıyla ahlak sistemi kendi değerleri ve idealleri üzerine temellenir.

Ülgener'e göre; mal ve servete düşkünlüğünün hakiki saiki, mutat iktisadi faaliyetlerden biri ile zenginleşmek, sermayesini ve onun getirdiği nemayı artırmak değildir. Nüfuz ve iktidar sahiplerini oldum olası mal ve servet peşinden koşturan saikleri alelade kar ve rantabilite ölçüsünden büsbütün başka maksatlarda aramalıyız. Bunlar yerine göre: Siyasal hayatta paye ve itibar sahibi olmak; debdebe ve saltanat sürmek; unvan ve asalet satmak; nam ve nişan peşinde başkaları ile yarışmak. Hepsisi de feodal cemiyet nizamının asırlarca üst üste yığıp biriktirdiği ağalık ve efendilik şuurunun dışarıya vuran akisleri; mal ve para bu şuurun icaplarına bilhassa paye,

asalet ve gösteriş teminine vasıta oldukları nispette değerlidir (Ülgener, Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, 1951, s. 45).

Ülgener'e göre, mal ve servet düşkünlüğünün gerçek nedeni, siyasal hayatta paye ve iktidar sahibi olma, lüks ve saltanat içinde yaşamak, unvan ve asalet satmak, şan ve şöhret peşinde başkaları ile yarışmaktır. Ülgener, bu durumu feodal cemiyet nizamının asırlarca biriktirdiği ağalık ve efendilik şuurunun akisleri olarak görür. Ülgener'in bu tespitleri bugün de hala önemini koruyor.

3.2.6. Sabahattin Zaim'in Yaklaşımı

“Şimdi dünyada mevcut seküler iktisat ile İslam iktisadını farklarını inceleyebiliriz. Birinci fark insan modelidir. İktisat ilminin esası iktisat teorisi. Teoride iktisadi davranışlardaki illiyet rabitalarına dayanılarak iktisadi kanunlar bulunur. Sebep–netice münasebetleri araştırılır. Gerek kapitalizmin, gerek Marksizm'in temeli olan Batı ekonomi teorisinde düşünülen insan modeli 'iktisadi adam'dır. Bu adam tipi batının rönesansla başlayan, rasyonalist, akılcı, seküler ortamı içinde ortaya çıkan, robot gibi işleyen, attığı her adımda menfaatini maksimize etmek isteyen insan modelidir (homo economicus). İslam iktisadındaki model ise 'Müslüman insan' modelidir. Müslüman insan, İslami modele sahip olan bir toplumun insanıdır. Bu toplum düzeninin insanı, temelini İslam'ın prensiplerine dayandıran ve muhtevasını eşitlik, hürriyet, adalet ve ittihad ilkelerinin teşkil ettiği İslam'ın sosyal dünya görüşü içinde yetişen insandır.” (Zaim, İslam Ekonomisinin Temelleri, 2014 s. 19-20)

Sabahattin Zaim (1926-2007), temelinde materyalist felsefe olan batı medeniyetinin çarpışan iki ideolojisinin (kapitalizm ve sosyalizm) aslında aynı kaynaktan doğduğunu ve beslendiğini söylüyor.

Zaim göre; kapitalizm ve sosyalizm olarak çarpışan iki ideolojinin ikisi de batı kültür ve medeniyetinin mahsulü olup, temelde her ikisi de materyalist bir felsefi görüşe sahip bulunmaktadır (Ebussuud, 1983, s. 5, Sabahattin Zaim'in Önsözü).

Zaim, İslam iktisadı ile seküler iktisadı ayırıyor ve aralarındaki en önemli farkın insana bakıştan kaynaklandığını söylüyor. Ona göre, seküler iktisat 'homo economicus' diyerek insani maddi olarak tanımlıyor, İslam ise 'Müslüman insan' diyerek insanı değer olarak tanımlıyor. Zaim, 'Müslüman insan', İslami modele sahip toplumun insanıdır, diyor. Sabahattin Zaim, İslam prensiplerini temel alan, eşitlik, hürriyet, adalet ve ittihad (birlik) muhtevasıyla yola çıkan bir anlayışla oluşan sosyal bir dünya ve bu sosyal dünya görüşü içinde yetişen bir 'değer insan' tasarlıyor.

3.2.7. Sezai Karakoç'un Yaklaşımı

“İslam'ın her cephesinde olduğu gibi iktisat görüşünün aranmasında da birinci prensip onun İslam dışı sistemlerden farklılığını kabul etmekse, ikinci prensip de, İslam'ın bu cephesinin öbür cephelerinden, yani, inanç, ahlak, hukuk, sosyal hayat ve genel dünya görüşü cephelerinden ayrı ve bağımsız ele alınamayacağı, daha doğrusu, onlar göz önünde tutulmadan, söz konusu olamayacağı prensibidir.” (Karakoç, 1987, s. 13) “İslam, yaşadığımız hayatı ebediliğe göre ayarlar. Ekonomi, bu hayatın çerçevesini doğrudan doğruya aşma durumunda değildir. Ancak, ebediliğe aday olan insanın çalışmasında, dünyayı yorumlamasında ve kullanmasında önemli bir yeri olmak bakımından, dolaylı olarak, ebedilik problemine ilişir.” (Karakoç, 1987, s. 16) “İslam'ın insan ve eşya telakkisi, mülkiyet anlayışı bu iki doktrinden de tamamen farklıdır. İslam gerek insana gerek eşyaya baksın, Allah'ı, insanın da, eşyanın da yaratıcısı ve yaşatıcısını asla unutmaz. Mutlak anlamda, eşya da insan da O'na aittir. Mülk, mutlak anlamda sadece O'nundur.” (Karakoç, 1987, s. 32) “Yani Müslüman için mal, ilahi yolda ilerlemek için bir vasıta, bir imkân, bir malzemedir. Eşyanın verdiği hazdan çok, o eşyayla birlikte gelen ödevleri tam yerine getirerek elde edilecek ebedi hayat sevinci için bu malların sorumluluğunu üzerine almaya razı, hatta istekli olur.” (Karakoç, 1987, s. 38) “İslam toplumunun ideası, İslam idealinin genişlemesi ve yayılmasıdır. Ekonomik ilerleyişte bu ideaya bağlıdır ve onun içindedir. İstihlak'tan artan, doğrudan doğruya ihtiyaç malları üretimine yatırılmayacaksa, bu yönde, yani İslam İdeali'nin gerçekleşmesi ve dünya yüzeyine daha çok yayılması yönünde yatırılacaktır.” (Karakoç, 1987, s. 52)

Sezai Karakoç (1933-), yazdığı küçük bir kitapla İslam iktisadı anlayışının arka planını ve onun Batı ile ilişkilerini çok net bir şekilde ortaya koymuş ve zihinleri açmış, ufukları genişletmiştir.

Karakoç'a göre; İslam toplumunun iktisat iç-yapısı hakkında İslam düşüncesinin altın döneminde yazılan klasik eserleri günümüz literatürüne getirememiş olduğumuzdan, bugün, İslam ülkelerinde üzerinde durulan iktisat ilmi, doğrudan doğruya, batı iktisat teorilerinin bir tekrarı olmaktan, iktisadi olayları batı iktisat postulatlarıyla inceleme ve yorumlamadan öteye gitmemektedir. Bu metot ise, her şeyden önce, sosyal hayatın öbür alan ve görüşleriyle iktisadi yaşayış arasındaki bağları hiçe saymakta ve batının tecrübesinden doğmuş kavramları doğu ve İslam deneyine uygulama gibi içinden çıkılmaz bir kavram ve realite kopuşuna sebep olmuş ve olmaktadır. Ve daha iktisat realitesi tespit edilmeden değer hükmü alanına geçiliyor. Arkasından da birkaç iktisadi doktrin alternatifinden birini seçmeye zorlanıyoruz. İslam toplumunda kendine mahsus bir iktisadi içyapı oluşmuştur. Bunun ana çizgileri yakalanıp, İslam toplumunun iktisadi yapısının orijinalliği kabul edilmedikçe, bu ülkeler ekonomisi üzerine yapılan incelemeler aldatıcı analogiler

olmaktan öteye geçemez. İslam, batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınmadıkça gerçeğine varılamayacak bir realitedir. Kavramları, tanımları, deneyleri yine kendinden çıkarılabilir. Batı sınırlamaları ve muhtevalarıyla İslam realitesinin üzerinde yapılacak soyutlamalar, İslam'ı değil, ancak, batı doktrinlerinin İslam'ı nasıl gördüğünü ve gösterdiğini tespitte yarar. Ahlak ve dinle ekonominin ilgisini henüz tam bir ölçüye bağlayamamış olan ve birçok önemli buhranlarının ve kapitalizm–komünizm ikilisinin kaynağı bu noktada bulunan batının gözü önünde İslam prensipleri kurtarıcı birer semboller halinde durmaktadır da, gurur bunu görmeye engel olmaktadır (Karakoç, 1987, s. 7, 8, 10, 12).

İslam iktisadı anlayışı konusunda bugüne kadar söylenenleri düşünürsek zihinsel ve kendine has, özgün konumlanması açısından Sezai Karakoç'un önemi ve katkısı inkâr edilemez. Karakoç'a göre, İslam toplumunun kendine mahsus bir iktisadi içyapısı vardır. Bu içyapı kendi orijinalliği içinde varlığını sürdürür ve ancak İslam Medeniyeti batı medeniyetinden ayrı bir medeniyet olarak ele alınırsa bu görülebilir. Ona göre, aslında İslam prensipleri birer semboller olarak insanlığın ve batının karşısında durmakta ancak gurur bunu görmeye engel olmaktadır. Karakoç, iktisat meselesini ele almak ve geliştirmek için yapılacak ilk işin, onun, İslam dışı sistemlerden ayrı olarak ele alınması, ikincisinin ise, bu konunun İslam'ın bütüncül dünya görüşü içinde değerlendirilmesi, olduğunu söylüyor.

İslam'ın insan ve eşya telakkisinin farklı olduğunu söyleyen Karakoç, mutlak anlamda insan da eşya da Allah'a aittir diyerek, mülkün gerçek anlamda sadece O'na ait olduğu gerçeğinin ifade ediyor. Sezai Karakoç, mal da mülk de ilahi yolda ilerlemek için bir araçtır, bir imkândır diyerek, 'bu ekonomik ilerleşiş İslam toplumunun idealine bağlanmalı ve onun için var olmalıdır', umdesinin önemini vurguluyor.

3.2.8. Diğer Yaklaşımlar

İslam iktisadı yaklaşımlarında Lübnanlı bir iktisatçı olan Mahmud Ebussuud'un (?) yaklaşımını incelemekte fayda var. Ebussuud, İslami İktisadın Esasları adlı eserinde farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

“Benim ehemmiyetle üzerinde durmak istediğim husus, bu ilmin, yani iktisat ilminin doğuş sebeplerinin, Hristiyan Avrupa'da hâkim olan tabakaların mahkûm tabakalara reva gördüğü zulüm ile halk üzerinde büyük bir tesiri bulunan kilisenin hâkim sınıfların yanında yer alması olduğunu zikretmektir. İşte bu sebeplerden dolayı Avrupa'daki yazarların bütün söyledikleri

ve yazdıklarında, dini inançlara karşı isyan eden fikri bir ihtilal havası görüyoruz.” (Ebussuud, 1983, s. 13) “Burada materyalist felsefe ile İslami felsefe arasında yapılacak mukayesenin neticelerini hülasa etmek isteriz: 1. Müslüman olmayanlar nazarında yüksek gaye materyalizmdir. Materyalizmin hedefi ise beşeriyeti maddi tatmin yolundan mesut etmektir. Lakin İslam’ın katında yüksek gaye ve üstün prensip, maddi tatmin yanında, manevi yüksekliğe erişmektir. Madde ise sadece bu yükselme arzusunun vasıtası olmaktan ileri gidemez. 2. Materyalist mezhebe göre fert, toplumun bir cüzüdür. Lakin İslam’ın nazarında fert, toplumun bir nüvesidir, fikir hürriyetini ve çalışma serbestini muhafaza etmekle beraber İslam’ın esas prensiplerine uygun hareket eder. 3. Materyalist mezhebe göre ferde ve topluma hâkim olan ve her ikisini de sevk ve idare eden maddedir. İslam nazarında ise madde ferdin hadimi, kölesi ve emrinde kullandığı bir vasıttır. Bunlar umumi olarak İslam ile diğer iktisadi doktrinler arasındaki farkları gösteren ana çizgilerdir.” (Ebussuud, 1983, s. 25–26)

Mahmud Ebussuud, materyalist felsefe ile İslam felsefesi arasında keskin farklar ortaya koyar. Ona göre, materyalist felsefe; sadece maddi tatmin üzerinden refahı hedefliyor, ferdi toplumun bir parçası görüyor, ferdi ve toplumu yönlendiren şey maddedir, diyor. Doğal olarak, materyalist felsefe maddeci bir dünya tasavvuru üzerinden hayatı inşa ediyor.

Ebussuud’a göre, İslam felsefesi; maddi tatmin yanında manevi tatmini de hedefliyor, ferdi toplumun bir üyesi görüyor ve madde ferdin emrinde bir araçtır. Bunun sonucu da, İslam felsefesi maddi manevi bir bütünlük içinde bir dünya tasavvuru üzerinden hayatı inşa ediyor.

Ebussuud göre; hata paraya zati bir kıymet atfetmek, parayı asli vazifesinin dışına çıkarmak olur. Zira onun asli vazifesi, malların mübadelesinde aracılık yapmaktır. Binaenaleyh paraya verilecek böyle bir kıymet, hiçbir hususta gerçeklerle bağdaşmadığı gibi insanlığın meçhul istikametler yönelttiği bir yanıltma olur. Eğer biz para kelimesinin yerine ‘mübadele vasıtası’ tabirini kullansaydık ‘borç’ garip görünürdü, hatta aynı manayı ifade ettiği için bu kelime neredeyse değersiz olurdu (Ebussuud, 1983, s. 45, 46).

Ayrıca, Ebussuud, parayı bir mübadele vasıtası görüyor ve paranın asli vazifesinin malların alışverişinde aracılık etmek olduğunu söylüyor.

İslam iktisadı yaklaşımlarında Mehmet Genç’in (1934-) Osmanlı İktisadı incelemesini anmakta fayda var. Devlet ve Ekonomi adlı eserinde Mehmet Genç, Osmanlı İktisadı dünya görüşünün temel unsurlarını iaşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm olarak üç ana ilke olarak belirler.

1) İaşe ilkesi, tüketici için ucuz, kaliteli ve bol mal/hizmet sağlaması görüşüdür. Olaya tüketici açısından bakar.

2) Gelenekçilik ilkesi, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme iradesinin hakim olmasıdır. Aksi durumda yani dengenin bozulması halinde bunalım ve kıtlık gelebilir.

3) Fiskalizm ilkesi, hazineye ait gelirlerin mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmaktır. Gelirler yükseltilmeye çalışılırken harcamaları kıstak da fiskalizmin içindedir.

Mehmet Genç, Osmanlı iktisadi dünya görüşünü bu üç ilkenin zamana, bölge ve sektörlere göre değişen oranlarda birleşmelerinden meydana gelen bir nevi üçlü koordinat sistemi içinde kimliğini kazanmış olarak görür (Genç, 2010).

İslam iktisadi yaklaşımlarını incelerken Ahmet Tabakoğlu'nun (1954-) yaklaşımını da dikkate almak gerekir.

Tabakoğlu'na göre; bugünkü iktisat, kapitalizmin ürünüdür. Bu yüzden de bir ilim olmaktan önce bir ideolojiler yumağıdır. İktisat kitapları da, ana çizgi olarak, ya kapitalist ya da yine Batı'nın bir 'batıl mezhebi' olan Marksizm'in ideolojik yaklaşımlarını aksettirmekte, Batı ülkelerinin ihtiyaçlarını ele almaktadır (Tabakoğlu, 2013, s. 46).

"İslam ilkeleri ve uygulamaları hem kendi içinde hem de birbirleriyle uyum ve bütünlük gösterirler. Ahlak, hukuk ve iktisat bir bütünlük içerisinde birbirlerinden ayrılmaz bir özellik taşırlar. İslam iktisadı belli bir bütünlüğe sahiptir ve İslam'ın diğer unsurlarıyla bir arada değerlendirilmelidir. Her sistem gibi İslam da denge fikrine dayanır. Bu dengenin üç yönü vardır. Evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesi. İslam iktisadı ile ilgili bilgilerin yerleştirileceği çerçeveyi belirleyen en önemli unsurun adalet olduğunu görüyoruz. Adalet kelime anlamıyla denge demektir. Bu konudaki adalet ancak (aynı kökten gelen kelime olan) itidal ile sağlanır. İtidal ise israf (aşırı harcama) ve taktirden (yetersiz harcama) uzaklaşmadır." (Tabakoğlu, 2013, s. 79)

Tabakoğlu, İslam İktisadına Giriş adlı eseriyle İslam iktisadında 'denge' konusunu gündeme taşımış ve ardından bunun adalet ve itidalle bağına kurmuştur. Ona göre, İslam ilkeleri ve uygulamaları kendi içinde ve birbirleriyle bir bütünlük içinde olmalıdır. Tabakoğlu, bu noktada 'denge' kavramının altını çiziyor. Evrenin, insanın ve toplumun dengesi üzerinden 'adalet' kavramına geliyor ve oradan 'itidal' kavramına yöneliyor. Ona göre, aynı kökten gelen adalet, denge ve itidal kelimeleri

ve onların birbiriyle bağları ve derinlikli anlamları, İslam iktisadının ilkelerini oluşturmada bize ışık tutacaktır.

Ahmet Tabakoğlu, insanların doğuştan hür ve eşit olduklarından hareketle, İslam iktisadının topluma ilişkin en temel hükmünün ‘sosyal adalet’ olduğunu ifade ediyor. Ona göre, sosyal adaletin gerçekleştirilmesinin esasları: israfın bertaraf edilmesi, adil gelir bölüşümü ile servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması, iktisadi bağımsızlığın sağlanması ve iktisadi istikrardır.

3.3. Mülkiyet Dili

‘Göklerde ve yerde olan her şey Allah’a aittir.’⁴⁰ Ve ‘Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır.’⁴¹ İlkelerine matuf yeni mülkiyet dili geliştirmek en önemli vazifelerimizden biri olmalıdır. Yeni bir zihinle, yeni bir yaklaşım, yeni bir açılım yapılmalıdır. Bu yeni mülkiyet dilinin merkezine dünyanın emanet olduğu gerçeği yerleştirilmeli ve bu noktadan kalkarak emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru üzerinden yeni bir iktisadi tasavvur oluşturulmalıdır. Çünkü ‘eşrefi mahlûkat’ olan asıl insan için dünya bir mülk değil bir emanettir.

Her insanın ırk, din, dil, cinsiyet, vb. niteliklerinden ve konumundan bağımsız olarak dünyada ve üzerindekilerde hakkı vardır. Bu hak doğuştan hatta ana karnındayken kazanılmış bir haktır. Bu hak devredilemez, terk edilemez ve gasp edilemez bir haktır. Dünya, Allah’ın Rahman sıfatının bir gereği olarak inkârcılar dâhil herkesin rızkının eşit ve adil verildiği bir yerdir, gelecek kuşaklar da dâhil tüm insanlığın ortak malı olduğu için onda ve onun nimetlerinde ahiretin tarlası olarak tüm insanlığın hakkı vardır.

Bu nedenle bütün insanlık bu hakkını hep beraber kullanmalı ve bu nimetleri paylaşmalıdır. Başka bir deyişle dünya ve üzerindeki nimetlerin istifadesi herkesin ama herkesin katılacağı bir ekonomik anlayışla insanlığın hizmetine sunulmalıdır. Çünkü İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserinde belirttiği gibi ‘insan nevi yardımlaşma olmadan tek başına var olamaz.’ Herkes hayat serüveninde üzerine düşeni yapmalı ve rızkını kazanmalıdır. Bu noktada rızık kavramının da tanımlanması büyük bir önem arz etmektedir. ‘Rızık, fiilen kullanılan, faydalanılan ve istihlak edilen mal’ olarak tanımlanmaktadır. İnsanların rızıklarını aramak ve elde etmek için

⁴⁰ ‘Göklerde ve yerde olanlar O'nundur; hepsi O'na boyun eğmiştir.’ (Rum, 30/26)

⁴¹ ‘Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır; dönüş de ancak O'nadır.’ (Nur, 24/42)

gayret harcamalarına da ‘maaş’, yani geçim denilmektedir. ‘Maaş’ Arapça bir kelime olup yaşamak manasına gelen ‘عاش’ (a’şe) kökünden gelmektedir (Haldun, 2012).

Bu bağlamda Sabahattin Zaim’in altını çizdiği şu çerçeve hatırlanmalıdır; İslam iktisadında hedef sadece para kazanmak, mülk edinmek değildir. Asıl amaç insanın hayat yolculuğu boyunca ekonomik ihtiyaçlarını gidermektir. İslam ekonomisinde de İslam bankacılığında da sadece gaye kar değil hizmettir. Talebi meşru ve faydalı sahalara yöneltmek, üretimi arttırmak, verimi çoğaltmak, artan tasarrufu faydalı yatırımlara yatırmak ve paylaşımı yaygınlaştırmaktır (Zaim, İnsan, İslam ve Ekonomi, 1992).

Sabahattin Zaim’in çizdiği çerçevede hareket eden insan, dünyayı elde edilecek, üzerinde tahakküm kurulacak bir mülk olarak göremez. Dolayısıyla da kaynağı kıt olarak algılamaz ve yaşamsal ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde ekonomik faaliyetler içine girer. Zaten İslam dininde kaynağın kıt olarak ifade edilmesi hiçbir şekilde düşünülemez. Çünkü *Allah, Rezzak sıfatı ile her canlının rızkını tekeffül eder.* Bir başka ifade ile tüm rızıklara kefil olur. Dolayısıyla modern ekonominin tanımında yer alan kıt kaynak ifadesi Allah’ın Rezzak sıfatı ile çelişmektedir.

Mülkiyet Dili Oluşturmak

Sınırsız istek ve ihtiyaç normal insanın değil yolunu kaybetmiş azgın ve hazcı insanın, kıt kaynak ise dünyayı mülk gören maddeci insanın tanımıdır. Bu yaklaşımın ne kadar gayri meşru olduğu günümüz dünyasındaki çatışma, savaş ve vahşetlerden çok rahatlıkla gözlemlenebilir.

Gerçekte ise ‘eşrefi mahlûkat’ olan insanın ihtiyaçları sınırsız değil makuldür ve bu dünya hem emanettir hem de herkese yetecek kadar büyük ve nimetlerle doludur. İnsanı fitratına, yaratılış gayesine çekmenin ilk adımı Hak tarafından sınırları çizilen meşru daire keyfe kâfidir söylemi üzerinden yola çıkarak yeni bir mülkiyet dili oluşturmaktır.

‘Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır, Mülk Allah’ındır, Adaleti titizlikle ayakta tutun’ düsturları esas alınarak bu yeni mülkiyet dili oluşturulmalı ve buradan hareketle yeni bir zihinle yeni bir yaklaşım yeni bir açılım yapılmalıdır. Bu yeni mülkiyet dilinin merkezine dünyanın emanet olduğu gerçeği yerleştirilmeli ve bu noktadan kalkarak emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru üzerinden yeni bir iktisadi tasavvur oluşturulmalıdır.

Bu tasavvur insanı insan yapan niteliklerinden koparan, onu azgın ve sapkın bir tüketiciye çeviren anlayışa karşı çıkmalı ve hemen akabinde bu prototipi yerine meşru dairenin keyfe kâfi olduğunu kabul eden ve ihtiyaçlarının sınırsız olduğunu reddeden bir insan prototipi ortaya çıkarabilmelidir. Unutmamalıyız ki; İnsan hakka ve batıla, iyiliğe ve kötülüğe, doğruluğa ve yanlışlığa, güzele ve çirkine eğilimlidir. ‘Ahseni takvim’ olan insan için bir boyut ‘eşrefi mahlûkat’ diğeri ise ‘esfeli safilin’dir.

Dünya aynı zamanda gelecek kuşaklara hakkıyla bırakmamız gereken bir emanet olduğu için kimsenin imtiyazına geçmemelidir. Dünya ve içindekiler herkesindir ve herkesin olduğu için de bütün insanlığın katılımına açık olmalıdır. Çünkü o amaçla yaratılmıştır. Unutulmamalıdır ki, İslam’daki mülkiyet hakkı bizatihi sahiplikten ziyade ‘emanetçilik ve kullanıcılık’ üzerinden tesis edilmektedir.

Dünya ve onun nimetlerinde üzerinde yaşayan herkesin hakkı olduğu için, bütün insanlık bu hakkını hep beraber kullanmalı ve bu nimetleri paylaşmalıdır. Diğer bir deyişle, insanın kendine yabancılaşmaması için, dünya ve üzerindeki tüm nimetlerin istifadesi herkesin ama herkesin katılacağı bir ekonomik anlayışla insanlığın hizmetine sunulmalıdır.

Bu anlayışın temeli, hamuru toprak olan insanların bir âdemden türemesinden ve bir, eşit ve kardeş yaratılmasından hareketle ‘birlik, eşitlik ve kardeşlik’ duygusudur, şuurudur. Gerçek adaletin tesisi ancak böyle olur. Bu anlayış birlik, eşitlik ve kardeşlik temelinden başlayarak hayatın bütün alanlarında ve süreçlerinde katılımı esas almalıdır. Üretimi desteklerken herkesin hak ettiği (çalıştığı/kazandığı) kadar almasını gözetmeli ve insanca yaşamı da unutmamalıdır.

Bu anlayış birliği, eşitliği ve kardeşliği bozmayacak ortalama bir yaşama tasavvuruna sahip olmalı ve bölüşümü/paylaşımı temel ihtiyaçları üzerinden inşa etmelidir. Bu anlayış, insanın bizatihi Âdem’in evladı olarak ‘eşrefi mahlûkat’ olarak onuruna ve haysiyetine yaraşır ve hak edişi es geçmeden temel ihtiyaçları baz alan asgari bir yaşama standardına uygun hayat sürmesini teminat altına almalıdır. Bu yeni anlayış, insanlar ve toplumlar arasında derin uçurumlar ve farklar olmasına fırsat vermemeli, varlık ve her türlü kişilik özelliklerinden bağımsız olarak herkesin vasat bir yaşama standardı bandında kalması için bilinç oluşturmali ve yaymalıdır.

Bu ekonomik anlayış bir başlangıç olarak gündeme gelmeli ve üzerinde titizlikle çalışılmalıdır. Bu anlayış insanı merkeze alarak süreç içinde daha çok tartışılmalı, geliştirilmeli ve derinleştirilmelidir. Böyle bir şuur üzerinden inşa edilen bu katılımcı anlayış hem insana ve haysiyetine yakışan bir haslettir hem de bereket getiren bir tutumdur. İnsanın yaratılış gayesinin, yitirdiği anayurduna tekrar kavuşabilmek için imtihanını başarıyla verebilmek olduğu, hedonizmin ve geçici olana sahip olmanın insanı kendine yabancılaştırdığı gerçeğinden hareketle ilk yapılması gereken yeni bir mülkiyet dili inşa etmektir.

Bu yeni mülkiyet dili ‘Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır, mülk Allah’ındır, adaleti titizlikle ayakta tutun’ düsturları üzerinden oluşturulmalıdır. Bu mülkiyet dilinin merkezine emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru yerleştirilmelidir. Ancak bu yeni emek anlayışı dünyayı savaş alanına çeviren ve tarih ötesiyle bağlantısı olmayan Marksist söylemin bir sapma olduğunu kabul ederek ortaya konmalıdır. İnsan ya da varoluşsal gayesini unutmamış asıl insan için dünya bir mülk değil bir emanettir. Her insanın ırk, din, dil, cinsiyet vb. niteliklerinden bağımsız olarak dünyada ve üzerindekilerde hakkı vardır. Ve bu hak doğuştan hatta ana karnındayken kazanılmış bir haktır. Bu hak devredilemez, terk edilemez ve gasp edilemez bir haktır. Dünya Allah’ın Rahman sıfatının bir gereği olarak inkârcılar dâhil herkesin rızkının eşit ve adil verildiği bir yer olduğu gibi gelecek kuşaklar da dâhil tüm insanlığın ortak malıdır. O yüzden onda ve onun nimetlerinde ahiretin tarlası olarak herkesin hakkı vardır. Herkes bu hakkını sürece katılarak kullanılmalıdır.

3.4. Rızıklar Tekeffül Edilmiştir

“Yeryüzünde yürüyen hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın...”⁴² “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını veren Biziz.”⁴³ “Onlardan bazularına; denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha devamlıdır.”⁴⁴

Allah rızıkları tekeffül etmiştir. Unutmayalım ki, Allah Rezzak sıfatı ile tüm canlıların olduğu gibi tüm insanların rızıklarını tekeffül etmiştir. Gerçekte herkes bir başkasının rızkını temin etmek için çalışır. Evet, çalışacağız kazanacağız fakat bizden başkası için çalışacağız, kendimiz için değil. Kendi rızkımızı Allah tekeffül etmiştir.

⁴² Hud, 11/6

⁴³ Enam, 6/151

⁴⁴ Taha, 20/131

Ama bunu oturup bir mirasyedi gibi bir asalak gibi yemek de var. Bir de sen de çalışırsın başkalarının hizmetinde olursun. Herkes birbirinin hizmeti için çalışır hepimizin rızkı verilir. Sonuç olarak Sezai Karakoç'un ifadesiyle, İslam toplumunda çalışmak başkaları içindir.

Unutmamak ve korkmamak gerekir ki, makuliyet sınırındaki bir yaşamda, dünya ve nimetlerinin tüm insanlığa yeteceği aşikârdır.

3.5. İhtiyaçların Makullüğü

Sınırsız istek ve ihtiyaç normal insanın değil yolunu kaybetmiş hedonist insanın, kıt kaynak ise dünyayı mülk gören insanın tanımıdır. Bu tanımların meşru olmadığı günümüz dünyasındaki çatışma ve savaflara bakılarak da rahatlıkla gözlemlenebilir. Gerçekte ise, insanın ihtiyaçları sınırsız değil makuldür. İnsanın temel insani ihtiyaçları için yaptığı harcamaları diğer bir deyişle zorunlu ve gerekli harcamaları esas alıp yönlendirilmiş (özenti, moda) gereksiz harcamaları bir tarafa koyarsak, bu dünya herkese yetecek kadar büyük ve nimetlerle doludur. Bediüzzaman Said Nursi'nin dediği gibi, nimetlerden şükrederek ve ihtiyaç kadar kullanmak kaydıyla.

“Bediüzzaman Hazretleri İktisad Risalesi'nde meseleyi şöyle vazetmektedir: İnsan, Halikının verdiği nimetlerden istifade ederken ve onları kullanıp istihlak ederken şükretmekle muvazafır. Şükreden insan Allah'ın kendisine verdiği nimeti, onun kadrini bilerek ve diğer hemcinslerini de düşünerek, ihtiyacı ölçüsünde ve ihtiyacı nispetinde kullanmalıdır. Üretim faaliyetleri İmam Gazali'nin tasnifiyle üç gruba ayrılır: 1) Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretimi: Bunlar insanın beş temel özelliğinin muhafazasına yarayan bütün mal ve hizmetlerin üretimini kapsar. İnsanın beş temel özelliği: iman, hayat, akıl, üretme ve servet sahibi olma olmaktır. 2) Hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyetleri: Bunların üretimi yukarıda belirtilen beş temel özelliğin muhafazası ve devamı için şart olmamakla birlikte hayattaki meşakkat ve güçlükleri giderici ve konforu artırıcı üretim faaliyetleridir. 3) Zarafet artırıcı üretim faaliyetleri: Bunlar rahatlık sağlamanın da ötesinde estetik, güzellik, zarafet ve sanat duygularını tatmine yarayan mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilidir.” (Zaim, İslam Ekonomisinin Temelleri, 2014, s. 47-48)

Yaratıcı tarafından sınırları çizilen ‘meşru daire keyfe kâfidir’ söylemi bu anlayışın bir tezahürüdür. Bu tezahür insanda bir kanaat duygusu ve adalet anlayışı oluşturduğu gibi aynı zamanda fitratı doğrulayan bir dünya/ımtihan yeri iklimi de oluşturur. Bu iklim ise birlikte yaşamayı teşvik eder, paylaşmayı ve katılımcı bir hayatı öngörür ve destekler.

Bu yeni ekonomi politik söylemin araçlarının modern ekonomi teorisinde olduğu gibi doğal kaynaklar, sermaye, emek ve girişimci olmasının bir sakıncası yoktur. Bu üretim faktörleri nihai anlamda bir araçtır. Ancak bu günkü işleyişin problemlili olan kısmı, insanın bu araçlar arasında kaybolması ve ihtiyaç duyulduğunda tüketen bir nesneye dönüştürülmesidir. Her şeyden önce ister liberal isterse sosyalist bakış açısıyla olsun modern insan tasavvuru problemin temelini teşkil etmektedir. Zira bu tasavvur insanı insan yapan niteliklerinden koparmış ve onu azgın ve sapkın bir tüketiciye çevirmiştir. Dolayısıyla asıl yapılması gereken bu insan prototipi yerine meşru dairenin keyfe kâfi olduğu ve ihtiyaçlarının sınırsız olduğunu reddeden bir insan prototipi ortaya çıkarabilmektir

‘Eşrefi mahlûkat’ olan asıl insan için dünya bir mülk değil bir emanettir. Her insanın ırk, din, dil, cinsiyet vb. niteliklerinden ve konumundan bağımsız olarak dünyada ve üzerindeki nimetlerinde üzerinde yaşayan herkesin hakkı olduğu için bütün insanlık bu hakkını hep beraber kullanmalı ve bu nimetleri paylaşmalıdır. Başka bir ifade ile dünya ve üzerindeki nimetlerin istifadesi herkesin ama herkesin katılacağı bir ekonomik anlayışla insanlığın hizmetine sunulmalıdır.

Bu konuda Sabahattin Zaim’in altını çizdiği şu çerçeveyi hatırlayalım: İslam iktisadında hedef sadece para kazanmak, mülk edinmek değildir. Asıl amaç insanın hayat yolculuğu boyunca ekonomik ihtiyaçlarını gidermektir. İslam ekonomisinde de İslam bankacılığında da gaye sadece kar değil hizmettir. Üretimi geliştirmek, çalışmayı artırmak ve paylaşımı yaygınlaştırmaktır.

İslam ekonomisinde gösteriş tüketimi yerine ihtiyaç tüketimi esastır. İslam ekonomisi gelir dağılımındaki dengeyi ve sosyal adaleti sağlamayan sistemlere karşı yeni bir model arayışında olan insanlığa bir alternatif sunmaktadır. İslam ekonomisinin felsefesi, metodolojisi, analizleri, uyarlaması kapitalist iktisattan çok farklıdır. Kapitalist iktisatta insan maddi ‘ekonomik insan’ (homo economicus), İslam iktisadında ise ‘değer insan’dır. İnsanın yaratılış fitratı üzerinde olması esastır.

Zaruri İhtiyaçlar

Yine bu konuda İmam Gazali’nin şu tasnifi bize ışık tutmalıdır:

İktisadi öncelikleri şu sırada konumlamak mümkündür: Zaruri ihtiyaçlar (havaici asliye), hayatı kolaylaştırıcı ihtiyaçlar ve güzelleştirici ihtiyaçlar. Zaruri

ihtiyaçlar insanın beş temel hakkını (iman, can, akıl, nesil, mal) esas alan ihtiyaçlardır. Hayatı kolaylaştırıcı ihtiyaçlar, şart olmamakla beraber hayattaki meşakkatleri ve güçlükleri giderici ihtiyaçlardır. Güzelleştirici ihtiyaçlar ise rahatlığın ötesinde estetik, güzellik, zarafet ve sanat duygularını tatmine yarayan ihtiyaçlardır.

Üretimde zaruri ihtiyaç maddelerinin öncelenmesi esastır. Ardından kolaylaştırıcı ve sonra da güzelleştirici ihtiyaç maddelerini üretmeyi öncelemek gerekir (Zaim, İslam Ekonomisinin Temelleri, 2014).

Başkalarına zarar verecek şekilde yaşamak zulüm, vermeyecek şekilde yaşamak adalettir. Kendine yapılmasını istemediğini şeyi başkasına yapmamak temel düsturdur.

İmam Gazali iktisat ve ahlak teorisinin merkezine ihsanı koyar. İhsanı başkalarına faydalı olacak şekilde davranmak olarak tanımlar.

Sabahattin Zaim ve İmam Gazali'nin bu yaklaşımlardan da istifade ederek yeni bir iktisadi anlayış oluşturulmalıdır. Bu anlayışın temeli Âdem'in çocukları olarak insanların bir, eşit ve kardeş yaratılmasından hareketle 'birlik, eşitlik ve kardeşlik' duygusudur, şuurudur. Gerçek adaletin tesisi ancak böyle olur.

İhtiyaç

Modern ekonominin iddia ettiği gibi insan, sınırsız ihtiyaç sahibi değildir. Bu durumu Hz. Peygamber (sav), 'Ey Ayşe! Cennette benimle olman seni mesrur/sevinçli edecekse sana dünyadan bir yolcunun azığı kadarı kifayet etmelidir.'⁴⁵ Diyerek açıklamıştır. İslam'ın 'eşrefi mahlûkat' olarak ifade ettiği insan, hiçbir zaman ihtiyaçlarını maksimize eden ve bu ihtiyaçların peşinde koşan kişi değildir. Bilakis, meşru dairede kimsenin hakkına girmeden yaşaması için gerekli olana talip olan insan, 'eşrefi mahlûkat' olan insandır. Bir başka hadisi şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

*"Sizin için korktuğum şeylerden biri, dünyanın süs ve güzelliklerinin sizlere açılmasıdır... Şüphesiz ki bu mal hoştur, tatlıdır. Ondandır fakire, yetime ve yolcuya veren bu malın Müslüman sahibi en iyi (insan) dır. Bunu hak etmeden alan, yediği halde doymayan kimse gibidir. O mal, kıyamet günü aleyhinde şahitlik yapacaktır."*⁴⁶

Bu hadiste de görüleceği gibi tasadduk etmeden mal ve mülk peşinde koşmak, insan yaratılış amacından uzaklaştıran bir husustur. Nefsine ait ihtiyaçları sınırsız hale

⁴⁵ Tirmizî, Libas 38, Hadis no: 1781

⁴⁶ Buharî, Zekat 47, Cum'a 28, Cihad 37, Rikak 7; Müslim, Zekât 123, Hadis no: 1052; Nesaî, Zekat 81

getirmek ve bunlara ulaşmayı hedeflemek Müslümanların düşüncesinde olamayacak bir anlayıştır. Peki, İslam'a göre ihtiyaçlar nelerdir? Bir insanın ihtiyaçlarının içinde en öncelikli olanı zaruri ihtiyaçlarıdır (havaici asliye). Konut, ev ve giyim eşyası, binek, asgari bir yıllık yiyecek ve içecek maddeleri, eğitim, sağlık ve güvenlik ihtiyacı, mesleki araç ve aletler, vb. ihtiyaçlar asli ihtiyaçlardan sayılır (Tabakoğlu, 2013). İktisadi öncelikleri şöyle sıralamak mümkündür; zaruri ihtiyaçlar, hayatı kolaylaştırıcı ihtiyaçlar ve güzelleştirici ihtiyaçlar. Üretimde zaruri ihtiyaç maddelerinin öncelenmesi esastır. Ardından kolaylaştırıcı ve sonra da güzelleştirici ihtiyaç maddelerini üretmek öncelenmelidir.

3.6. Yeni Zihin Yeni İktisat

Yeni Zihin Yeni İktisat

Önceki yazılarımızda, yerleşik iktisat disiplininin, 'iktisat, kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesidir' ifadesine itiraz etmiştik. Gerçekte Mülkün Allah'ın olduğu hakikatinin altını çizmiş ve Allah'ın Rahman sıfatı ile bu dünyadaki tüm canlılara mağfiret ettiğini ve Rezzak sıfatı ile her canlının rızkını tekeffül ettiğini, eşit ve adil bir biçimde verdiğini hatırlatmıştık. Ve bu arada ihtiras sahibi azmış insan yerine makul ve normal insanı temel almamız gerektiğini belirtmiştik.

İnsanı temel olarak oluşturulan yeni zihinle, insanı azgınlaştıran, saptıran, acizleştiren kapitalizme karşı çare olabilecek yeni bir ekonomi anlayışının, insanları 'bir, eşit ve kardeş' görerek 'kurucu ve inşa edici bir iktisat felsefesi'ne zemin oluşturacağını ve buradan hareketle dünyanın beşeri düzeninin yeniden kurulumu için bir fırsat ve imkân oluşturacağını ifade etmiştik. Ve bu çerçevede, oluşturulan yeni ekonomi anlayışının insanlığa, yaratılış gayesine ve varlık amacının idrakine dayalı tek çare ve tek çözüm olduğunu vurgulamıştık. Şimdi buradan hareketle söylediklerimizi zihniyet yapısı üzerinden biraz daha açmaya çalışalım.

Müslüman Zihin ve Başka Sistemlerin Etkisi

Şunu asla unutmamalym ki, birey için hayatta her şey zihinle başlar, bir zihniyete göre gerçekleşir ve zihinde biter. Bu sebeple, iktisadı ve ekonomiyi, dünya, insan ve toplum ontolojisinin çok boyutlu bütünlüğü içindeki yerine oturtan bir iktisat anlayışına ve disiplinine ihtiyaç vardır ve bunun için yapılacak ilk iş zihnimizi seküler dünyanın etkisinden arındırıp yeniden inşa etmektir. Eğer zihnimizi eski ve eklektik kalıntılardan, uluslararası küresel sistemin dayatmalarından kurtaramazsak asla yeni

bir şey ortaya koyamaz, yeni bir dil ve üslup oluşturamayız. Dolayısıyla önce zihnimizi temizleyip yeni ve özgün bir yaklaşımla zihnimizi tekrar ele almalı, bizim için bir nimet olan fitrat ve onun dini olan İslam'la zihnimizi yeniden inşa etmeli ve bu yeni zihin üzerinden ahlaki temelde yeni bir iktisat tasavvuru oluşturmalıyız.

İşte tam da burada Müslüman zihninin ne kadar bozulduğunu, ne kadar eklektik olduğunu, ne kadar başka zihinlerin ve sistemlerin etkisinde kaldığını yaşanan bir örnekle izah etmeye çalışalım. Uluslararası Finansal Sistem Forumu 11–12 Eylül 2013 tarihlerinde Yeşilköy Wow Otel'de yapıldı. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, forumun açılışını yaptı ve ardından da reel ekonomiye vurgu yaparak konunun önemini altını çizdi.

İslami Finans ve Reel Ekonomi

Bu forumda dikkat çekici ve zihin açıcı iki konuşma oldu.

Mısır'lı Müslüman bir iktisatçı Mahmoud El Gamal şöyle bir konuşma yaptı: 'Ekonominin faizlisi faizsiz olmaz, hepsi tektir. Tek ekonomi olur. Dolayısıyla onun içinde faizsiz işlem yapabilir miyiz, yapamaz mıyız, konu budur. Faizsiz ekonomi gibi ayrı ve bağımsız bir alan düşünmek doğru değildir. Ben faizli ekonominin içinde faizsiz de çalışılabileceğine inanıyorum. Nasıl ki, sizin ülkenin Başbakanı bizim ülkeye gelip, ben laik bir ülkenin inanan Başbakanıyım dedi, ben de diyorum ki, ben laik bir iktisadın inanan iktisatçısıyım.'

İngiliz gayrimüslim bir iktisatçı Richart Werner ise şöyle bir konuşma yaptı: 'Bu forumu izliyorum, özellikle de İslami finansı ve onun mala, üretime ve reel ekonomiye dayalı mantığını anlamaya çalışıyorum. Öncelikle birkaç yıl önce Papa'nın, krizlere karşı İslam iktisadını bir incelemek lazım, demesi benim dikkatimi çekmişti. Batının en büyük dini otoritesi ne kadar rahatsız olmuş ki, bir şekilde çözüm arıyor ve çözümün İslam'dan gelebileceğini düşünüyor.'

Ayrıca Almanya'nın finansal krizlere karşı dayanıklılığı beni hep düşündürmüştür. Bu konuda yaptığım araştırmalar neticesinde fark ettim ki, Almanya'da küçük ölçekli, sadece kar amacı gütmeyen, üretimi ve reel sektörü finanse eden kooperatif tipi bir bankacılık var (%70). Ayrıca yine Almanya'da milli gelirinin içindeki üretim kalemlerinin payı diğer ülkelere göre yüksektir (yaklaşık %60). Bunların çok önemli olduğunu düşünüyorum. O açıdan diyorum ki, İslami

finans mala, üretime ve reel sektöre dayalı olduğu için insanlık adına bir şans, bir imkân olabilir.⁴⁷

İnsan bunları görünce düşünmeden edemiyor; bir yanda Müslüman bir iktisatçı İslami finansı faizli finansın bir parçası görece kadar zihnen savrulabiliyor, diğer yanda ise gayrimüslim bir iktisatçı İslami finansın ‘insanlık adına bir imkân’ olabileceğini söyleyecek kadar fitrata yakın durabiliyor. Bütün bunlar bize ders vermekte ve aynı zamanda çok ufuk açıcı ipuçları sunmaktadır.

Çağdaş Dünyada İktisat

Öncelikle ‘çarpılmış ve bozulmuş’ bu tür zihin yapılarından kurtulmamız gerekir. Eğer günümüzde yeni bir iktisadi anlayış oluşturacaksak, bu anlayışın kaynağının, fitrat dini olarak İslam’a dayalı dünya görüşü olduğunu akıldan çıkarmamalı ve ona göre tutum almalıyız. Ve her şeyden önce zihnimizi Kitap ve Sünnet ile yeniden inşa etmeliyiz. Unutmayalım ki, İslam’la yeni bir zihin oluşturmadan hiçbir şeyi başaramayız. İslam’la yeni bir zihin oluşturup, arkasından bu İslami yeni zihinle ahlaki esas alan yeni bir İslam iktisadı oluşturarak yola çıkmalıyız. Ancak o zaman mevcut iktisat yaklaşımlarını aşabilir ve yeni bir iktisat anlayışı oluşturabiliriz.

Biz aslında yerleşik iktisat ilmini aşmak istiyorsak, önce işe sosyal hayatın çok yönlü ve karmaşık bütünlüğü içerisinde ‘iktisadi’ faaliyeti ‘sosyal’ hayatın çeşitli boyutlarından sadece biri olarak gören ve böylece yerli yerine koyan, ekonomi odaklı olmayan bütüncül bir hayat kavrayışına ve buna bağlı bir ‘iktisat anlayışına’ sahip olmalıyız. Ve bu anlayıştan sonra olmak ve bu bağlam içerisinde geliştirilmek üzere ‘iktisadi olgu’ları karmaşık sosyal bütünlüğü içinde kavramlaştıran ve oluşum süreçlerini açıklamaya yönelik yeni iktisadi teorilere oluşturmaya yönelmeliyiz. Daha sonra da, bu teoriler temelinde yeni ekonomik uygulamalar pratiğini inşa etmeliyiz.

Yeni İktisat Anlayışı

Maalesef İslam dünyası bugün ‘ekonomi’ye aşırı odaklanmış ve onun ardındaki modern zamanlara ait kapitalist ‘iktisat felsefesi’ni gözden kaçırmıştır. Böylece kuru uygulama tartışmalarına hapsolmuştur. Şimdi yoğun bir çaba harcayarak sosyal yapılara, kurumlara ve gündelik yaşama dair hiçbir şeyi tarih dışı, veri ve değişmez kabul etmeksizin her şeyi yeni baştan tefekkür etmeliyiz. Ve

⁴⁷ Uluslararası Finansal Sistem Forumu, Yeşilköy Wov Otel, 11–12 Eylül 2013

öncelikle, sosyal hayatın içerdiği tüm çeşitlilik, karmaşıklık ve eko–sistemik dinamikleriyle bütüncül şekilde kavranışına dayalı yeni bir toplum tasavvurunu ve buna bağlı bir iktisat anlayışını ortaya koymalıyız. Bu konuda İslam tarihi ve İslam külliyatı bize çeşitli ipuçları ve fırsatlar sunmaktadır.

Şimdilik şunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bahsettiğimiz bu yeni iktisadi zihniyetin başlangıç noktası insan, insanın önemi ve değeri ile dünyanın emanet olduğu gerçeğini kabullenmek ve insandan ve ahlaktan kalkarak yola koyulmak olmalıdır. Hemen ardından ikinci adım, iktisat ve ekonominin bize öğretildiği gibi aynı şeyler olmadığının farkına varmak olmalıdır. İktisat işin teorisi felsefesi, ekonomi ise işin pratiği uygulamasıdır. Dolayısıyla işin uygulamasına dalıp esası ve felsefeyi asla unutmamalıyız. Ve öncelikli işimiz, yeni bir zihinle yeni bir ‘iktisat anlayışı’ ortaya koymak olmalıdır.

3.7. İslam İktisadı

İslam iktisadının temel kaynakları Kuran ve Sünnettir. Ahmet Tabakoğlu, İslam iktisadının temel kaynaklarının merkezinde Kuran ve onun sistemik bütünlüğü olduğunu söyler.

“Kuran, İslami hükümlerin kaynağıdır. Diğer kaynaklar Kuran’ın yorumlanmasıyla ortaya çıkmışlardır ve netice itibariyle Kuran sisteminin bütünlüğünde yerlerini alırlar.” (Tabakoğlu, 2013, s. 54)

İslam’ın iktisadi görüşü diğer sistemlerden tamamen bağımsızdır. Fakat İslam’ın iktisadi cephesi, İslam’ın diğer cephelerine bağımlıdır. Hepsi bir bütün teşkil eder. İslam’da materyalist iktisadın ‘homo–economicus’u geçerli değildir (Zaim, İnsan, İslam ve Ekonomi, 1992).

İslam iktisadının özü bizatihi kişinin kendi çalıştığı ve kendi emeği ile var olması ve hayatını sürdürmesidir. Nitekim kitapta ve hadiste bu apaçık belirtilmektedir.

“Gerçekten insan ancak kendi çalıştığını elde eder.”⁴⁸ ‘Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlısını yememiştir.’⁴⁹

⁴⁸ Necm, 53/39

⁴⁹ Buhari, Buyu’, 15

İslam iktisadında kişinin kendi emeğe temel alınmakla birlikte sosyal ve gündelik hayatta sosyal, toplumsal ve ekonomik temelde adalet ve ortaklık genel olarak şiar edinilmiştir.

“İslam ilkeleri ve uygulamaları hem kendi içinde hem de birbirleriyle uyum ve bütünlük gösterirler. Ahlak, hukuk ve iktisat bir bütünlük içerisinde birbirlerinden ayrılmaz bir özellik taşırlar. İslam iktisadı belli bir bütünlüğe sahiptir ve İslam'ın diğer unsurlarıyla bir arada değerlendirilmelidir. Her sistem gibi İslam da denge fikrine dayanır. Bu dengenin üç yönü vardır. Evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesi. İslam iktisadı ile ilgili bilgilerin yerleştireceği çerçeveyi belirleyen en önemli unsurun adalet olduğunu görüyoruz. Adalet kelime anlamıyla denge demektir.” (Tabakoğlu, 2013, s. 79)

Evrenin dengesi, madde geçici mana kalıcıdır ve madde mananın emrine verilmelidir. Her türlü dünya nimeti insanlar için yaratılmıştır, meşru olmak kaydı ile helaldir. İnsanın dengesi, adalet ve itidal diğer bir deyişle aşırı harcama ile yetersiz harcamadan uzaklaşmakla olur. Kâinat ve dünyanın nimetleri sadece insanın imtihanı için yaratılmıştır. Toplumun dengesi, sosyal adalet üzerinden inşa edilir. İnsanlar doğuştan hür ve eşittir, mülk onlara verilen emanettir.

İslam iktisadının esasları şunlardır: İsrafın bertaraf edilmesi, adil gelir bölüşümü ile servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması, iktisadi bağımsızlığın sağlanması ve iktisadi istikrar (Tabakoğlu, 2013). İslam iktisadının üç denge üzerine bina edilmiş olması insanın kendisi, toplum ve dünya ile sağlıklı ve dengeli bir ilişki ve iletişim biçimi geliştirmesiyle mümkün olacaktır. Bu ilişki dünyasında insanın konumu ve misyonu çok belirleyici öneme sahiptir. Unutmamak gerekir ki, bütün kâinat ve dünya nimetleri sadece insanın imtihanı için yaratılmıştır. Dolayısıyla her şey gibi mal da mülk de zenginlik de bir imtihan vesilesidir.

3.8. İktisat ve Ekonomi İlişkisi

Önceki bölümlerde incelediğimiz gibi, bugün var olan iktisat anlayışı materyalist zihnin ürettiği iktisat anlayışıdır. Materyalist iktisadın iki tür uygulaması mevcuttur. Bunlardan biri sermayenin egemen olduğu kapitalist ekonomi, diğeri de bir sınıfın egemen olduğu sosyalist ekonomidir. Her ikisinin de insanın hayrına olmadığı, insanlığın ve dünyanın sonunu hazırlamaya çalıştığı açıktır.

Şimdi 'iktisat' kavramı ile onun bir uygulaması olan 'ekonomi' kavramını ilişkisini incelemeye ve değerlendirmeye çalışalım. İşin açıkçası 'iktisat' ile 'ekonomi' kelimelerini kavramsal olarak ve kökenleri itibariyle birbirinden ayırmak

gerekir. Kanaatimizce ekonomi daha ziyade uygulamaya dönük, ‘iktisat’ ise biraz teoriye dönüktür. Çağdaş dünyada ‘iktisat’, ekonominin (yani uygulamanın, pratiğin) kavramsallaştırılması, modellenmesi ve teorisi; ‘ekonomi’ de, bu kavramsallaştırmalara dayalı gündelik yaşam pratiği olarak birlikte tek bir sosyal praksişi oluşturmaktadır.

Öncelikle ‘iktisat’ ve ‘ekonomi’ kelimelerinin kökenlerine bir bakalım. ‘İktisat’ kelimesi aslında Arapça bir kelime olup ‘kasd’ kökünden gelmektedir (Geçit, 2009). ‘Kasd’ ise hedefe yönelme, doğru yol, amaca uygun, mutedil demektir. Bir açıdan da ‘kıst’ (adil olan pay, adalet) kavramını düşünürsek her şeye hakkını verme, her şeyi yerli yerine koyma, diğer bir deyişle tam anlamıyla adaleti tesis etme ‘iktisat’ kavramına derin bir açılım yapabilir. Bu yönüyle, ‘iktisat’ kelimesi itidal üzere hareket etme, harcamalarda tasarruflu olma, kanaat etme demektir. Başka bir ifade ile iktisatta bir gayeye yönelme vardır; **‘amaçlılık, ölçü ve ölçülülük’** sosyal ve iktisadi kavrayışın temel unsurlarıdır.

‘Ekonomi’ kelimesi ise yunanca ‘oiko’ (ev) ve ‘nomia’ (kural) köklerinden oluşan ‘oikonomia’ kelimesinden gelmektedir. Bu yönüyle, ‘ekonomi’ kelimesi ev kuralı, ev yönetimi demektir. Bizim literatürde kullanılan ‘İlmi Tedbiri Menzil’ deyiminin anlamı da bir bakıma ‘ev yönetimi’, ‘ev yönetim bilgisi’ demektir ve ‘Oikonomia’ kelimesi ile paralellik arz edebilir. Ancak aralarında bazı temel farklar vardır.

“Oikonomia ile İlmi Tedbiri Menzil arasında epistemoloji ve kaynaklar bakımından mevcut bu temel farklara bir üçüncüsü eklenebilir: Amaç farklılığı. Bilindiği gibi İlmi Tedbiri Menzil’in amacı, hane halkına bu dünyanın yanı sıra öte dünyanın da mutluluğunun yollarını göstermek iken, özellikle Aristo’nun anladığı anlamdaki Oikonomia’da böyle ‘öte dünya mutluluğu’ kavramı –görebildiğimiz kadarıyla– yer almaz. Bu hususun, İslam’ın ahiret inancına olan vurgusundan kaynaklanan bir fark olduğu açıktır.” (Orman, İktisat, Tarih ve Toplum, 2001, s. 354)

İktisat kavramını ‘İlmi Tedbir Menzil’ kavramıyla birlikte düşündüğümüzde ekonomi kelimesinden en temel farkının ‘amaç farklılığı’ olduğu açıktır. İşte bütün bu tartışmalar bize, ‘iktisat’ ile ‘ekonomi’ kelimelerinin kökenleri kadar, yöneldikleri maksatlar açısından da ciddi ve derin farklılıklar taşıdıklarını söyler. Bugün için, ‘iktisat’ kavramının İngilizcesinin ‘ekonomi’ kelimesi olması bizi yanıltmamalıdır. Zira söz konusu maksat farklılığındaki temel ayrım bize bugün kullanılan iktisat

kavramının aslında zihin ve anlam olarak kapitalist iktisat hatta daha doğru bir ifade ile materyalist iktisat olduğu açıktır.

Evet, 'iktisat' ayrı 'ekonomi' ayrı zihinlerin ve yaklaşımların ürünüdür. Bu açıdan şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz: mevcut iktisat anlayışı materyalist iktisat anlayışdır ve onun iki uygulaması olan kapitalist ve sosyalist ekonomiler de onun politikaları, uygulamalarıdır. Evet, 'iktisat' bir amaca matuf zihinsel bir çaba ve teori, 'ekonomi' ise bu zihinsel çaba ve teorinin bir uygulaması demektir. Bir bakıma 'ekonomi', bir iktisat politikasıdır, bir iktisat uygulamasıdır. 'İktisat' ile 'ekonomi' arasındaki fark, ana strateji ile politika arasındaki fark kadardır.

BÖLÜM IV

4. KATILIM FELSEFESİ

4.1. Yeni Kavram İhtiyacı

Önceki bölümde ‘iktisat’ ve ‘ekonomi’ ilişkisini ve bunların farklılıklarını ortaya koymuş ve İslam İktisadı konusunda bir takım sorularla yeni yaklaşımlar oluşturmaya çalışmıştık. İnsanın serüvenini anlatmış ve onun dünyaya gelişinin asıl amacının imtihan olduğunun altını çizmiştik. Evet, dünya han insan da yolcudur. Ana yurdundan ayrılan insan, geçici ve anlık olana takılmadan sonsuz olana, ‘Bir’e ulaşmaya çalışan ve bedeli yalnızlık olan fani bir hayatı yaratılış gayesine uygun ve fitratını bozmadan yaşamaya çalışmalıdır. Nasıl ki, yolcu yola çıkarken yanına zorunlu ihtiyaçlarından başka bir şey almazsa, fani dünyanın yolcuları da dünyayı bir mülk olarak değil bir emanet olarak görmeli ve kendilerine emanet edilenleri yolculuğunu selamet içerisinde tamamlayabilmek için kullanmalıdırlar.

İnsanı kaynak ve dünyayı mülk olarak gören ve buradan hareketle dünyayı ele geçirip kendi sözde tanrılıklarını ilan etmeye çalışan bir modern iktisat zihniyetiyle karşı karşıyayız. Bu modern tarihsel tasavvura karşı meşruiyetini ‘Bir’den alan yeni bir duruşun ortaya konulması artık kaçınılmaz olmuştur. İnsanı ve imtihanı merkeze alarak yeni bir zihin inşa etmenin ve bu zihin üzerinden yeni bir tasavvur oluşturmanın zamanı gelmiştir.

İnsanlığa fitratı yeniden hatırlatarak bir idrak oluşturmak, bu idrak üzerinden yaratılış gayesine uygun bir ekonomi tasavvuru geliştirmek ve yeni bir ekonomi anlayış inşa etmek zorunluluk halini almıştır. Bu konuda İslam insanlığa ve bizlere büyük ipuçları sunmaktadır.

Bu yeni ekonomik anlayışın ilk basamağı yeni bir iktisat tanımından geçmelidir. Bu da, ‘iktisat, sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla giderilmesidir’ önermesini yanlışlayan ve gerçek ihtiyaçla sahte ihtiyaç farkını yakalayan yeni bir dil kurulması ile gerçekleştirilebilir. Bu çerçevede biz diyoruz ki, insanlar bir, eşit ve kardeştir ve mülk Allah’ındır. O halde bu zihin ve felsefe üzerinden yeni bir mülkiyet dili, yeni bir mülkiyet paradigması, yeni bir ekonomi politik anlayış oluşturmak kaçınılmaz bir gerekliliktir.

O yüzden, bu yeni ekonomi politik anlayışa özünü izah edici ve kuşatıcı yeni bir isim bulmak zorundayız. Başka bir ifade ile yeni bir ekonomi tanımına ve ismine ihtiyacımız vardır. Bu yeni ekonomi politik anlayış İslam Ekonomisi olarak adlandırılabilir. Ancak yapılanların veya doğan bütün olumsuzlukların İslam'a mal olma riski olduğu için bundan kaçınmak gerekir. Zira 'İslam' kelamı aziz olmalıdır. Bu yeni anlayışa Faizsiz Ekonomi de denebilir. Ancak bu da olumsuz bir tanımlama olduğu ve sanki karşı bir reaksiyon algısı oluşturduğu için çok uygun olmayabilir. Kaldı ki, mesele sadece faiz değildir. Faiz işin bir parçasıdır. Faizin dışında da birçok ekonomik enstrümanın/algının değiştirilmesi gerekir.

Ayrıca Kanaat Ekonomisi, Bereket Ekonomisi, İhsan Ekonomisi, Emek Ekonomisi, Verim Ekonomisi, Adil Ekonomi gibi adlandırmalar olabilir. Ancak bu tanımlamaların her biri, olgunun çok önemli bir tarafını izah etmesine rağmen, insanı, özü ve mevcut durumu tek boyutu ile açıkladığı ve özü izah edici olmaktan uzak ve yetersiz olduğu için uygun tanımlamalar değildir.

Bu açıdan biz diyoruz ki, insanlığın/âdemoğlunun bir, eşit ve kardeş görüldüğü, dünyanın ve içindekilerin bütün insanların emrine verildiği, herkesin kullanımına açık olduğu ve doğal olarak da bütün insanlığın dünya ve nimetlerine katılımının esas alındığı bu yeni ekonomi anlayışın adı 'Katılım Ekonomisi' olsun.

Katılım Ekonomisi, insanı kaynak değil değer, dünyayı mülk değil emanet gördüğü ve herkesin onda hakkı olduğu gerçeğine dayandığı için beşerin yaratılış amacına daha uygun bir anlayıştır. Katılım Ekonomisi, insanı değer, dünyayı emanet görme anlayışıyla ve bunun oluşturduğu yeni bir zihinle, insanı bir yandan azgınlaştıran ve saptıran bir yandan da acizleştiren bugünkü bozguncu anlayışın yegâne çaresidir. Katılım Ekonomisi, insanlığın ve dünyanın yeniden kurulmasını sağlayacak, insanlığa yaratılış gayesini varlık amacını idrak ettirecek tek çaredir, tek çözümdür. Bütün bunları daha önce gündeme getirmiş ve tartışmıştık. Şimdi işin özünü izah edici bir kavram olarak seçilen 'Katılım' kavramı üzerinden öncelikle hayat, toplum ve ekonomi ilişkisini yakından bakacağız. Ardından da 'Katılım Felsefesi' üzerinden Katılım Ekonomisi önerisini detaylandıracağız.

4.2. Hayat ve Katılım

İnsan, doğası gereği bir arada yaşamak ve toplumsal olarak beraber olmak durumundadır. Bu çerçevede insanların bir arada yaşamalarının doğal bir sonucu

olarak da toplum oluşur. İnsan hayatını kendisi, toplum ve kâinat üzerinden inşa eder. İnsanların birbirleri olan ilişkilerini onların hayat telakkileri ve bu telakkilerinin oluşturduğu medeniyet tasavvurları belirler. Dolayısıyla ahlak, hukuk, siyaset, iktisat, vb. her türlü alan insanların hayatı idame alanlarıdır.

Hayat ve katılım çok iç içe kavramlardır. Dünyanın, insanlığın ortak malı ve mirası olması ve onu bizden sonra geleceklere emanet olarak bırakmak zorunda olduğumuz gerçeği, bizi birlik ve beraberlik içinde yaşamaya yönlendirmektedir. İnsanların bir, eşit ve kardeş olmaları gerçeği, dünya ve nimetlerini beraberce paylaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu paylaşım katılımı zorunlu kılmaktadır. İşte bu noktada ‘Katılım’ kavramı hayati bir önem taşımaktadır. İslam aslında hayata ve kâinata katılımı imtihan için esas kabul eder. İmtihanın özü budur.

Aslında hayat ve iş insanın bizzat kâinata iştirak etmesi, ortak olması demektir. Hayata katılım iş olmanın ötesinde bizatihi görevdir de. Her an iş üzerinde olmak mecburiyettir.

“İş, insanın kâinata içten iştirakidir. Kâinatı ve başka insanları istismar, gerçek ve ahlaki manada iş olmadığı gibi onun bu hali, iş düzenini bozucu davranışlardır, işsizliğin ve ahlaksızlığın yeryüzünde yol almasıdır. Bütün kâinat çalışıyor, insan onun çalışma ritmine şuuruyla ve hür iradesi ile uymasını bildiği zaman bir iş yapıyor demektir.” (Topçu, 2013, s. 22)

Hayatı, kâinatı ve insana ilişkin her tür tanımlamayı, bir şeyin ne olmadığından değil ne olduğundan hareketle yapmaya çalışmak daha doğru bir tutumdur. O yüzden hayata ve kâinata ilişkin bir tanımlama yapılacaksa, bu konuda bir sürü olumsuz çağrışımlar yapacak faizsiz, vb. kavramları kullanmak doğru değildir. Ayrıca yapılacak ya da oluşacak tüm olumsuzlukların İslam’a mal olma riski açısından bakıldığında, İslam kavramını da olur olmaz yerlerde kullanmak maslahata uygun değildir. Bu noktada ‘Katılım’ kavramı stratejik öneme sahiptir, diye düşünüyoruz. Evet, hayat ve katılım birdir, beraberdir, bütünleyendir. Hayat ve katılımı böyle ele alınca hemen insan konusuna gelebiliriz.

Bu çerçevede düşünüldüğünde İslam iktisadına dair bir şeyler konuşulacaksa ilk ele alınması gereken kavram İslam dininde yer alan insan ve insanın algılanması olmalıdır. Çünkü insanın yaratılış hikmetini ve fitratını göz ardı ederek kurulan İslam iktisat felsefesi veya İslam iktisat düşüncesi eksik kalacaktır. İnsan nedir? İnsan bir kaynak mıdır; yoksa bir değer midir? İnsanın dünyadaki misyonu nedir? Dünya mülk

müdür; yoksa emanet midir? Ekonomik ilişkilerde insan tüketici midir, müşteri midir? Sorularına tutarlı cevaplar verilmeden ortaya konmaya çalışılacak her İslam iktisadı çabası sınırlı, eksik kalacak ve uygulama modelleri de problemlidir.

Eğer önce insan diyecek ve oradan hareketle de bir İslam iktisadı felsefesi ve ekonomik ilişkiler ortaya koyarsak hayata, kâinata iştirak olarak ‘katılım’ı önemsemeliyiz. Bu noktada, öncelikle insan, ahlak, iktisat ve ekonomi arasındaki ilişkiler ‘hayata katılım’ üzerinden ele alınmalı ve ahlaki merkeze alarak inşa edilmelidir. Hayat ve katılımı hem bir ahlak hem de bir yaşam biçimi haline dönüştürebilsek ahlaktan neşet eden bir ekonomi tasavvuru da oluşturabiliriz. Evet, hayat ve katılım birdir, bütündür.

4.3. Toplum ve Katılım

İnsanoğlu doğuşundan itibaren diğer insanlarla birlikte yaşar. Toplamak, toplu yaşamak anlamına gelen ‘cem etmek’ kökünden türeyen içtimai hayat, diğer bir deyişle toplumsal hayat beşer için zorunludur/zaruridir. Bu açıdan insan bittabi medenidir. Bütün canlıların içinde diğer cinslerine en çok ihtiyaç duyan canlılardan biri insan yavrusudur. Farabi (870-951), diğer insanlarla, toplumla birlikte yaşamak ve dayanışma içinde olmak konusunda asırlar öncesinden çok önemli şeyler söylemiştir. Özellikle onun ‘Medinetül Fazıla’ yani Fazıl Şehir kavramı ve ona yüklediği anlam bugün bile önemini koruyor ve ufkumuzu açıyor.

İnsan, hayatın zorlukları karşısında ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz. Dolayısıyla diğer insanlarla, toplumla birlikte yaşaması ve dayanışma içinde olması gerekir. Farabi’nin dediği gibi, insanın topluluk ve yardımlaşmaya ihtiyacı kesindir. Aslında insanın mükemmellik yolculuğu ve ilerlemesi biraz da buna bağlıdır.

“Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaratılıştan birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her fert bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları da bu merkezdedir. Böylece her fert, tabiatındaki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların –yardımlaşma maksadıyla– bir araya gelmeleriyle elde edebilir.” (Farabi, 2001, s. 79)

Farabi’nin çok önem verdiği ve düşüncelerini üzerine bina ettiği ‘Medinetül Fazıla’ yani Fazıl Şehir, bir şehrin bütün sakinlerinin, saadete erişmek maksadıyla, el ele vererek yardımlaşmaları ve çalışmaları ile mümkün olabilir.

“Şunu söyleyelim ki: hayır, nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse, kötülük de arzu ve irade ile elde edilir. Dolayısıyla bir şehrin sınırları içindeki yardımlaşmanın, kötü amaçlara doğru yönelmesi de mümkündür. Fakat sakinlerinin –ancak saadete erişmek maksadıyla– yardımlaşmaları bir şehir, fazıl bir şehir olur. Zaten saadete erişmek maksadıyla kurulan her topluluk da fazıl bir topluluk sayılır. Onun içindir ki, bütün şehirleri –saadete erişmek maksadıyla el ele vererek– çalışan bir millet de fazıl bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadıyla elbirliğiyle çalışan bir dünya da fazıl bir dünya olur. Fazıl bir şehir tam sıhhatle bir vücuda benzer. Bütün uzuvları onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşır.” (Farabi, 2001, s. 80)

İnsanların birlik ve beraberlik içinde yaşaması ancak onların yardımlaşma ve dayanışma içinde olmaları ile mümkündür. Bir toplumun varlığı ve sağlıklı sürdürülebilirliği toplumsal ilişkilerin ve dinamizmin canlılığı ile gerçekleşebilir. Bu da, her toplum üyesinin o toplumsal hayata aktif iştiraki, topluma ortak olması ve tüm toplumsal sürece katılımı ile mümkündür. Toplumun sağlığı, sıhhati ve geleceği her toplum üyesinin aktif ve katılımcı bir mantıkla birlik, yardımlaşma ve dayanışma içinde olması ile hayat bulabilir.

Gazali'nin dediği gibi, kişinin, yaptığı işle bir ‘farzı kifaye’yi yerine getirmeyi amaçlaması ‘sosyal görev’dir. Zira toplum hayatı için vazgeçilmez işlerin yapılması çok önemlidir ve bu ‘sosyal görev’i ancak imkânı ve takati olanlar yerine getirebilir. Bu açıdan ‘sosyal görev’ bazıları için ‘farzı ayin’ yani doğrudan vazife olabilir. Bu ‘sosyal görev’ sürecine katılım toplumlar için hayati önem taşır.

Sosyal ve toplumsal hayat bir katılımdır. Katılım bir vahdettir, bir birliktir. Toplum, insanlar aynı amaç uğruna katıldıkça var olur. Herkes kendi emeği, işi, becerisiyle topluma katkı sağlar. Böylece ortada kesret, diğer bir deyişle çokluk içinde birlik (vahdet) ortaya çıkar.

İslam da zatında bir katılım dinidir. Topluma katılmadan, ruhbani bir hayatı tercih edilmez. İslam tevhit dinidir. Dolayısıyla insanlar arasında bir vahdeti gerektirir. Evet, toplum ve katılım birdir, bütündür.

4.4. Ekonomi ve Katılım

Bir toplumu var kılan ve geleceğe taşıyan onun sosyolojik gerçekliğidir. Toplumun sosyolojik gerçekliği o toplumun temel değerleri üzerinden gelişir, hayat bulur. Toplum olmak bir ve beraber olmak, ortak bir tarihe ve kültüre sahip olmak, ortak bir mekânda ve zamanda yaşamak, ortak bir eşyaya ve şehre malik olmakla

mümkündür. Bu çerçevede toplumun tüm katman ve kademelerinde insanların birliği ve katılımı esastır. Dolayısıyla toplumun tüm hayatında birliktelik ve katılım esastır.

Toplumun ve hayatın bütün alanlarında olduğu gibi ekonomi alanında da katılım esas alınmalıdır. Katılım kültürü kişilerin ve toplumların tüm alanlarında ve süreçlerinde bir kültür olarak hep var olmalıdır. Her insanın tüm niteliklerinden bağımsız olarak dünya ve üzerindeki hakları vardır. Bu hak, bizatihi doğuştan kazanılan bir haktır ve asla vazgeçilemez, terk edilemez bir haktır.

İnsanlar, dünya ve üzerindeki nimetlerinden haklarını hep beraber kullanmalı ve bu konuda birbirleri ile dayanışma içine girmelidir. İnsanların birbiri ile dayanışma içine girmeleri sadece dünyanın ve ekonominin nimetlerinin paylaşılmasını sağlamakla kalmaz aynı zamanda oluşabilecek risklerin de bertaraf edilmesini temin eder. Ancak öyle davranılırsa dünyada yaşam, başka bir tabirle imtihan, herkesin hakkının verilmesi ile daha adil ve daha insanca olacaktır. Unutmamak gerekir ki, adil bir dünya herkesin sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomik hayata katılması ile mümkün olabilir. O yüzden ekonomi ve katılım birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Üretimi teşvik ve adil paylaşım konusunda ekonominin motoru katılım kültürüdür. Her zaman, her yerde ve her koşulda katılım kültürünü toplumsallaştırmak insanca ve hakça bir dünya için mecburiyettir. Evet, ekonomi ve katılım birdir, bütündür.

4.5. Katılım Felsefesi

4.5.1. Katılım Felsefesi

İnsanlığın ve dünyanın mevcut olumsuz gidişatı karşısında ‘kurucu ve inşa edici’ bir felsefeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç sadece bir iktisat yaklaşımı veya bir ekonomik model için değil bizatihi hayat için zorunludur, elzemdir. Bizce bu felsefe ‘Katılım Felsefesi’dir.

Bir şeyi izah ederken veya yeni bir şey geliştirirken onu ‘İslami’ tanımını kullanarak tarif etmek kolaycı ve tembelliğe iten bir yaklaşımdır. Zira ‘İslami’ demekle bir şey İslami olmaz. Yapılacak şey, ilgili konuya İslam’ın özünü ve mahiyetini izah edici ve bir açılım ve derinlik kazandıran bir mefhum bulmaktır. Özü itibarıyla ‘insani ve İslami’, ifade kalıbı itibarıyla ‘insani, özü açıklayıcı ve kuşatıcı’ kavramlar geliştirmektir. İşte tam da bu noktada ‘Katılım’ kavramını özü açığa çıkarıcı, kuşatıcı, derinleştirici ve çok açıklayıcı buluyoruz.

Buradan kalkarak hayatın bütününe ele alan tüm ahlaki, hukuki, sosyal, toplumsal, kültürel ve iktisadi alanlarını kapsayan ve kuşatan bir felsefe olarak ‘Katılım Felsefesi’ kavramını gündeme getiriyor ve öneriyoruz.

4.5.2. Katılım Felsefesinin Temel İlkeleri

İslam toplumunun genel yapısını olduğu gibi, iktisadi yapısını da tam olarak ortaya koyabilmek için öncelikle kendine has, özgün bir duruş geliştirmek gerekir. Bu da bir şeyin karşıtı ya da bir şeyin parçası üzerinden değil bizatihi kendi üzerinden bir tasavvur geliştirmekle olur. Bu noktada İslam toplumunun ve iktisadının temel felsefesi aşağıda sunacağımız nedenlerden ötürü ‘Katılım’ olmalıdır.

Bu çerçevede Katılım Felsefesinin esaslarını ve İslam düşüncesindeki temel dayanaklarını gösteren ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Tevhit İlkesi

“De ki: ‘Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda ortak (eşit) bir kelimeye gelin: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim. O’na hiç bir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp bir kısmımız bazılarını Rabler edinmesin.’ Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: ‘Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız.’”⁵⁰ “Hep birlikte Allah’ın ipine sınıksız sarılın, parçalanmayın. Ve Allah’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın...”⁵¹ “Kim, Allah’ın kelimesinin (La ilahe illallah) hâkim olması için savaşıyorsa, işte o Allah yolundadır.”⁵² “La ilahe illallah deyip sonra bu ikrar ve iman üzerine vefat eden hiç bir kul yoktur ki, o kul cennete girmesin.”⁵³

İslam’ın özü, esası ‘tevhit’dir. ‘Tevhit’, yani, ‘La ilahe illallah Muhammed’ün Resulullah’ (sav). Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed (sav) Allah’ın kulu ve Resulüdür. Kanaatimizce ‘tevhit’ ilkesinin en önemli açılımı ve bugüne tekabül eden kısmı ‘vahdet’ ve onun açılımı ‘Birlik Eşitlik’ fikridir. Bu yüzden toplumsal yaşamda herkes birbirine eşit olmak durumundadır. Tevhit’ ve ‘vahdet’, bir açıdan da insanları bir, eşit ve kardeş görmek ve bu çerçevede hayatı idame ettirmek demektir. Bu çerçevede İslam’ın en başat kalkış noktası ‘tevhit’ ve onun yansıması olan ‘vahdet’tir. ‘Vahdet’ yani birlik, bir olmak, beraber olmak ve dayanışma içinde olmak çerçevesinde düşünülürse bizatihi hayatın tüm alanlarında bir ve beraber olmayı emreder, ‘katılım’ı ve ortaklığı öngörür, teşvik eder.

⁵⁰ Ali İmran, 3/64

⁵¹ Ali İmran, 3/103

⁵² Buhari, İlim 45; Müslim, İmaret 149–150

⁵³ Buhari, Tevhid, 33, Rikak, 16; Müslim, İman, 40

2. Adalet İlkesi

“Ey iman edenler, Allah için hakkı (adaleti) ayakta tutun, adalet timsali şahitler olun. Ve bir topluluğa karşı olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil davranın. Bu, takvaya daha yakındır. Ve Allah’tan sakının. Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵⁴

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”⁵⁵

Adalet, her şeyin yerli yerinde olması demektir. Bir başka açıdan da, başkalarına zarar vermeyecek biçimde davranılması ve insanlar arasında hakkaniyete uygun bir ortamın oluşturulması demektir. Allah adaleti emrediyor ve Müslümanlara yeryüzünde adalet timsali kimseler olmaları konusunda hareket hattı çiziyor. Adalet aslında bir açıdan bir denge, bir terazi kurmak demektir. Bu durum da herkesin adalet terazisinden istifade etmesi, bu sürece katılması anlamında doğal olarak ‘katılım’ı öngörür ve hatta zorunlu kılar.

3. Mizan İlkesi

“Mizanda (tartıda) haddi aşmayın. Tartıyı doğru (adaletle) yapın, ölçüyü eksik yapmayın. O yeri yaratıklar için var etti. Onda meyveler, salkımlı hurma ağaçları; yapraklı taneler ve kokulu bitkiler var. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”⁵⁶

İslam’ın ve hayatın temel umdelerinden biri olan ‘Mizan’, denge içinde, adalet içinde bir ve beraber olmak anlamında katılımı ve ortaklığı öngörür, teşvik eder ve gerekli kılar. Allah mizanı, tartıyı, ölçüye uymayı emrediyor ve yeryüzünü bütün canlılar için yarattığını ve orada nimetler var ettiğini, belirtiyor. Bu nimetleri hiç kimsenin inkâr etmemesi gerektiğini ve onlardan herkesin istifade etmesinin bir zorunluluk olduğunu söylüyor. Bu da doğal olarak hayata, nimete ve sürece ‘katılım’ demektir.

4. Ahlak İlkesi

“Muhakkak ki sen; büyük bir ahlak üzerindesin.”⁵⁷ “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁵⁸

Ahlak bizatihi yaratılışa uygun davranmak, fitrata uyumlu yaşamak demektir. Basit anlamıyla özü sözü bir olmak demektir. Doğal olarak ahlak, insanların ‘hilkatte

⁵⁴ Maide, 5/8

⁵⁵ Nahl, 16/90

⁵⁶ Rahman, 55/8–13

⁵⁷ Kalem, 68/4

⁵⁸ Muvatta, Hüsnü’l-Hulk 8; Ahmed b. Hanbel, 2/381

eş, hayatta kardeş' olmasından hareketle, hem iç bütünlük hem de toplumsal bütünlük açısından birliği, eşitliği, kardeşliği zorunlu kılar ve dayanışmayı ve 'katılım'ı bir yaşam biçimine dönüştürür.

5. Toplum İlkesi

*"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanmayın. Ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..."*⁵⁹ *"Muhakkak ki Allah; kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf halinde savaşılanları sever."*⁶⁰ *"Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe (gerçek manada) iman etmiş olamaz."*⁶¹

Toplum olmak, bir temel değer üzerinden var olmak ve bu varlığını kenetlenerek sürdürmek demektir. Yüksek bir ideal uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf halinde var olmak, mücadele etmek övülen ve emredilen bir uğraştır. Bu çerçevede toplum bir olmak, birlikte olmak, birlikte yaşamak, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak anlamında 'katılım'ı ve ortaklığı öngörür, teşvik eder.

6. Emek İlkesi

*"Ve şüphesiz insan için çalıştığından başkası yoktur."*⁶² *"Hiç kimse elinin emeğinin kazandığından daha hayırlısını yememiştir."*⁶³

Emek ve hayata iştirak insanlık için çok önemli umdelerden biridir. Zira insan ancak emeğiyle, çalıştığıyla var olabilir. İnsan ancak emeğiyle huzurlu ve mutlu olabilir. Çalışmak, emek sahibi olmak insan olmanın, insan kalmanın ve insanca hakça yaşamının en önemli imkânlarından biridir. Emek sahibi olmak, emek içinde olmak insanın hayata ve kâinata iştirakidir. Bu da en büyük 'katılım'dır.

7. Servetin Devlet Olmaması İlkesi

*"...Mallar, içinizde zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber, size ne verirse onu alın, neden de nehyedirse ondan sakının. Ve Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah; azabı şiddetli olandır."*⁶⁴

Malların zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlete dönüşmemesi, bir başka deyişle servetin devlet olmaması anlayışı hem servetin temerküzüne ciddi bir

⁵⁹ Ali İmran, 3/103

⁶⁰ Saff, 61/4

⁶¹ Buhari, İman, 7

⁶² Necm, 53/39

⁶³ Buhari, Buyu, 15

⁶⁴ Haşr, 59/7

itiraz anlamına gelir hem de insanların hür, bağımsız ve eşit olmalarının önünü açar. Bu ilke ‘katılım’ı, paylaşmayı ve ortaklığı teşvik eden bir umdedir.

8. Üçüncüsü Benim İlkesi

*“Muhakkak ki, Allah buyurdu ki, ‘İki ortaktan biri diğerine hıyanet etmediği sürece onların üçüncüsü benim. Şayet biri diğerine hıyanet ederse Ben aralarından çıkarım’.”*⁶⁵

Yukarıdaki hadiste geçtiği gibi, Allah’ın, ‘Siz bir araya gelin ve birbirinize hıyanet etmediğiniz sürece üçüncüsü benim’ umdesi de katılımı ve ortaklığı teşvik eden, destekleyen bir ilkedir. Öyle ki, Allah, siz bir araya gelin, dayanışın, ortak olun ben de size ortak olayım, katılayım, diyor ve ‘katılım’ın altını çiziyor.

9. Faiz Yasağı İlkesi

*“Faiz yiyenler ancak, şeytan çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: Zaten alış-veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Hâlbuki Allah, alış-verişi helal, faizi haram kılmıştır...”*⁶⁶ *“Allah faizi mahveder, sadakaları artırır...”*⁶⁷

Faiz yasağı, insanların oturduğu yerden emeksiz para kazanmasını kapatan, diğer insanların sömürülmesini engelleyen, toplumun ifsat edilmesi önleyen bir prensiptir. Dolayısıyla insanları dayanışmaya sevk eden bir ilkedir ve özü itibariyle ‘katılım’ı ve ortaklığı teşvik eder.

10. Karzı Hasen İlkesi

*“Kimdir o ki; Allah’a güzel bir borç versin de Allah onu kat kat fazlasıyla ödesin. Allah, hem darlaştırır, hem de bollaştırır. Ve O’na döndürüleceksiniz.”*⁶⁸ *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*⁶⁹

‘Karzı Hasen’ diğer bir deyişle güzel ödünç verme, insanları birbirine bağlayan ve birbirlerini sevmelerine vesile olan insanca bir haslettir. Toplumu diri tutan bu ilke bizatihi dayanışmayı ve yardımlaşmayı öngörür ve bu durum da ‘katılım’ı ve ortaklığı gerekli kılar, teşvik eder.

⁶⁵ Ebu Davut, 9295

⁶⁶ Bakara, 2/275

⁶⁷ Bakara, 2/276

⁶⁸ Bakara, 2/245

⁶⁹ Nahl, 16/90

11. Zekât İlkesi

“Onlar ki; namaz kılarlar, zekât verirler ve onlar ahirete de yakinen inanırlar.”⁷⁰

Zekât; artma, çoğalma, arıtma ve bereket anlamındadır. Zekât, hem veren kişiyi koruyan ve arındıran hem de toplumsal sınıflaşmayı ve ayrışmayı engelleyen bir umdedir. Zekât, tüm toplumsal katmanlarda ve insanlar arasında iletişimi artıran, dayanışma ve yardımlaşmayı emreden bir ilke olup ‘katılım’ı ve ortaklığı teşvik eder, emreder.

12. İhsan ve İnfak İlkesi

“Onlar ki, gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah için harcarlar.”⁷¹ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda infak etmedikçe gerçek iyiliğe ulaşamazsınız...”⁷² “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun.”⁷³

‘İhsan ve infak’; yardım etmek, iyilikte bulunmak ve başkalarına faydalı olacak şekilde davranmak ve yaşamak demektir.

‘İhsan ve infak’, geniş ve derin anlamda düşünülürse, vermeyi, iyilik yapmayı, hayrı öne çıkaran ve doğal olarak da dayanışmayı ve yardımlaşmayı emreden bir ilke olup ‘katılım’ı ve ortaklığı teşvik eder, emreder.

13. Medine Bilinci İlkesi

“Onlardan önce o diyarı yurt edinmiş ve göğüslerine imanı yerleştirmiş olanlar; kendilerine hicret edip gelenleri severler. Ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir çekememezlik duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları, kendilerine tercih ederler. Her kim nefsinin tamahkârlığından korunabilmişse; işte onlar, felaha erenlerin kendileridir.”⁷⁴

Bilindiği gibi, Müslümanlar Mekke’den Medine’ye hicret edince oradaki ‘Ensar’ adlı Müslümanlar her şeylerini yeni gelen Müslümanlarla paylaşmışlardır. Malını mülkünü geride bırakarak Mekke’den Medine’ye hicret eden muhacirlere kapı açan Medine halkı, ettikleri yardımdan ötürü Kuran’da ‘Ensar’ (yardımcı, sahip çıkan, paylaşan) olarak anılmış ve bu güzel sığata mazhar olmuşlardır. Ensar’ın yapmış olduğu bu yardımı ‘İsar’ hasleti olarak tanımlayan Kuran, yapılan fedakârlığı,

⁷⁰ Lokman, 31/4

⁷¹ Bakara, 2/3

⁷² Ali İmran, 3/92

⁷³ Kasas, 28/77

⁷⁴ Haşr, 59/9

‘Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler.’
Şeklinde ifade ederek övmüştür.

İslam tarihinde sosyolojik bir süreç olarak yaşanan Medine, bizatihi katılımın ve ortaklığın fiilen yaşandığı, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın olduğu zirve noktasıdır. Medine süreci; sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomik hayat noktasında ‘katılım’ ve ortaklık için yaşanan pratiklere en güzel örnektir.

Sonuç

“Dedi ki, bana ailemden bir yardımcı ver, kardeşim Harun’u, onunla gücümü kuvvetlendir, onu işimize ortak yap.”⁷⁵

Bütün bu umdeler ışığında düşünülürse, ‘Katılım Felsefesi’, İslam düşüncesinin, İslam toplumunun ve İslam sosyolojisinin en temel ilkesi, en esaslı zihni dayanağıdır. Bu açıdan, İslam düşüncesinin zihni arka planına ait umdelerin hayata ve pratiğe aktarılmasını ‘İslami’ kelimesi ile nitelemek yerine, onun en önemli arka plan felsefesi olan ‘Katılım’ kelimesi ile tanımlamak çok daha uygun gibi gözükmektedir. O yüzden de ‘İslami iktisat’, ‘İslami ekonomi’, ‘İslami demokrasi’, vb. nitelermeler doğru değildir. Bu tür nitelermeler, İslam’ın ve bizim dışımızda bir şey var da sanki ona öykünüyoruz çağrışımı yapıyor.

Oysa İslam, her şeyden ve her şarttan bağımsız olarak bizatihi kendine has, özel ve özgün duruşun adıdır. Ne bir şeyin karşısında ne de bir şeyin yanındadır. Karşısında ve yanında olmak İslam’ın dışındakilerin sorunu ve konumudur.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, bir şeyin karşısında ya da yanında olmak süreç içinde o şeye benzemeyi ve akabinde de ona dönüşmeyi getirebilir.

Bu ‘Katılım’ odaklı yaklaşımın ilave bir faydası daha olacaktır. Böylelikle, yapılan uygulamaların olumsuz sonuçlarının İslam’a mal olma riski engellenmiş olacaktır.

Ayrıca bu kavram, her şeyin başına ‘İslam’ kelimesini getirmenin kolaylığını ve tembelliğini engelleyecektir. Bu da İslam düşüncesinin daha iyi ve derin kavranması ve sindirilmesi çabalarını destekleyecek, bu çerçevede yaratıcı bir atmosferin oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

---

⁷⁵ Taha, 20/29–32

‘Katılım’ kavramı, insan iradesini ve emeğini önemseyen bir kavramdır. İnsanın emeğiyle var olması umdesine güçlü kapı aralayan bir yaklaşımdır.

Katılım kavramı, insanlığın en çok ihtiyaç duyduğu birliği öne çıkararak, ortaklığı, dayanışmayı ve yardımlaşmayı hayatın parçası yapan bir kavramdır.

Katılım kavramı, hareketi teşvik eden, bizzat hayata katılmayı, hayatta var olmayı öne çıkaran ve var oluşu destekleyen bir kavramdır.

Katılım kavramı, hem üretim hem paylaşım hem de tüketim tarafında aktif olmayı, özne olmayı öne çıkaran bir kavramdır.

Katılım kavramı, aktifliği ve dinamikliği teşvik eden, sinerji üreten enerji dolu bir kavramdır.

Katılım kavramı, insanı insanca davranmaya ve yaşamaya teşvik eden bir kavramdır. İnsana, kendini bulduran bir yaklaşımdır.

Katılım kavramı, insanı kendine yabancılaştırmaktan kurtaran, kendine ve diğer insanlara yaklaştıran ve insanlığı güçlendiren bir kavramdır.

Katılım kavramı, ‘paylaşım’ kavramından çok daha farklı ve öte anlamlar taşımaktadır. ‘Paylaşım’ kavramı daha çok mevcudu bölüşmek çağrışımı yapmakta ve pasif bir durum oluşturmaktadır. Paylaşım kavramı üretim ve gelişimi pek fazla çağrıştırmıyor ve emeği ıskalıyor.

Ayrıca, bu çerçevede, ‘Katılım’ kavramından hareketle ‘Katılım Felsefesi’, ‘Katılım Ekonomisi’, ‘Katılım Bankacılığı’, ‘Katılım Sigortacılığı’, vb. yeni kavramlar, yeni yaklaşımlar, yeni açılımlar ve yeni boyutlar açılmasının imkânı olacaktır.

Sonuç olarak, ‘Katılım’ kavramı; insanı, hayatı ve kâinatı kuşatan, insanın ve emeğinin önünü açan, hak ve adalet iklimini teşvik eden, insanı hayata bağlayan, İslam’ın özünden fıskırmış mahiyet ve mana itibarıyla yeni ve ‘özgün’ bir kavramdır. Yeni bir zihinle bu kavram üzerinden geliştirilerek oluşturulan ‘Katılım Felsefesi’ insanlık için bir yaşam tarzı ve bir umut olacaktır.

4.5.3. Katılım Kültürü ve Vasat Toplum

İnsanlığın ve dünyanın olumsuz gidişatına ve hüsrana yegâne çare, bütün sosyal, kültürel, toplumsal ve ekonomik alanlarda ‘Katılım Felsefesi’ üzerinden yeni

bir ‘katılım bilinci’ oluşturmak ve bu zihin üzerinden ‘ahlaki temelde geleceği inşa etmek’tir. Doğan ve doğacak olan bütün insanların kâinattaki tüm nimetlerden yararlanma sürecine katılımını sağlamak ve bunu bir ‘katılım kültürü’ oluşturarak yaymak temel öncelik olmalıdır. İnsanlık ancak böyle nefes alabilir, böyle hayat bulabilir. İnsanlığın geleceği ancak böyle inşa edilebilir.

Bu ‘hayata ve nimete katılım anlayışı’ birlik, eşitlik ve kardeşlik temelinden başlayarak hayatın bütün alanlarında ve süreçlerinde katılımı esas almalı, ‘katılım felsefesi’ üzerinden bir ‘katılım kültürü’ oluşturmalıdır.

Maddeci ve materyalist kapitalist iktisada karşı, çıkarıcı, bencil ve egoist duruşa karşı oluşturulan bu ‘yeni zihinsel anlayış’ sorgulayıcı olmalı, haksız kazanca, sömürüye ve adaletsizliğe karşı çıkmalı, birliği, eşitliği ve kardeşliği bozmayacak ‘ortalama bir yaşama tasavvuru’na sahip olmalıdır.

Bu anlayış, insanın fitratına ve ‘eşrefi mahlûkat’ olarak onuruna/haysiyetine yaraşır temel insani ihtiyaçlar üzerine bina edilmiş ‘asgari bir yaşama standardı’ oluşturmalı ve tüm insanların bu standarda uygun hayat sürmesi için gerekli önlemleri alarak sosyal güvence sağlamalıdır. Bu yeni anlayış, insanlar ve toplumlar arasında derin uçurumlar ve farklar olmasına fırsat vermemeli, varlık ve her türlü kişilik özelliklerinden (ırk, din, dil, renk, cinsiyet, yetenek, bölge, vb.) bağımsız olarak herkesin ‘vasat bir yaşama standardı’ içinde kalması için büyük bir aile bilinci oluşturmalı ve yaymalıdır. İnsanların doğuştan bizatihi kazandığı dünya ve nimetlerinden yararlanma hakkı her halükarda gözetilmelidir. Bu nimetlerden faydalanma israfa meyletmeden ve kendimize de başkalarına da cimrilik etmeden yerine getirilmelidir. Her alanda olduğu gibi insan hayatında da denge başka bir ifade ile orta yol çok önemlidir. ‘Onlar ki, infak ettikleri zaman ne israf ne de cimrilik ederler. İkisi arasında orta bir yol tutarlar.’⁷⁶ Ayrıca bu orta yolculuğun doğal sonucu da sade yaşamaktır. ‘Sade yaşamak, sade hayat sürmek imandandır.’⁷⁷ Sade yaşamak insana güç ve asalet katar. ‘Yaşayıştta itidal üzere olmak, bilgeliktir.’⁷⁸

İnsanların her birinin sürece ve hayata katılımı, imtihanın bir gereği olarak kâinatın nimetlerinden yararlanması büyük bir katılım bilinciyle mümkündür. Bu ‘hayat katılımı’ anlayışı bir başlangıç olarak gündeme gelmeli, fitratı, insanı ve

⁷⁶ Furkan, 25/67

⁷⁷ Ebu Davud, Tereccül, 2

⁷⁸ Ahmet b. Hanbel, v, 194

imtihanı merkeze alarak üzerinde titizlikle çalışılmalı, tartışılmalı, geliştirilmeli ve derinleştirilmelidir. Böyle bir şuur üzerinden inşa edilen bu katılımcı anlayış toplumsal adaletsizlikler için bir çözüm, bunalmış ve buhrana girmiş insanlık için bir umut olacaktır. Bu anlayış aynı zamanda hem insana ve haysiyetine yakışan bir haslet hem de bereket getiren bir tutum olacaktır.

Sonuç olarak, insanlık kendi değerleri üzerinden yeni bir kurtuluş paradigması oluşturmalıdır. Bu paradigma da bugün için 'Katılım Felsefesi' anlayışıdır.

BÖLÜM V

5. İKTİSATTA YENİ BOYUT: KATILIM EKONOMİSİ

5.1. Katılım Ekonomisi

Hizmetine sunulan bütün kâinatın içinde yaşayan insan, fitratının ve yaratılışının gereği olarak bir arada yaşamaya, toplumsal olarak beraber olmaya meyillidir. Bu kapsamda insanların bir arada yaşamalarının bir sonucu olarak iletişim kurlmaları da bir zorunluluk olarak önümüzde durmaktadır. İnsanların ilişkilerinin sonucunda ahlak, hukuk, siyaset, iktisat ve dini örgütlenme gibi alanlar ortaya çıkmaktadır.

İnsanların birbirleri olan ilişkilerini de temel olarak belirleyen unsur her medeniyetin kendine has ontolojik ve epistemolojik anlayışını ortaya koyan ‘kurucu dünya görüşleri’dir. Dolayısıyla ahlak, hukuk, siyaset, iktisat, vb. alanlarda farklı medeniyetlerin farklı anlayışlarının olması gayet tabii bir durumdur. Bu çerçevede düşünüldüğünde İslam İktisadına dair bir şeyler konuşulacaksa ilk ele alınması gereken kavram İslam dininde yer alan insan ve insanın algılanması olmalıdır. Çünkü insanın yaratılış hikmetini ve fitratını göz ardı ederek kurulan İslam iktisat felsefesi veya İslam iktisat düşüncesi eksik kalacaktır. İnsan nedir? İnsan, bir kaynak mıdır; yoksa bir değer midir? İnsanın dünyadaki misyonu nedir? Dünya mülk müdür; emanet midir? Ekonomik ilişkilerde insan, tüketici midir, müşteri midir? Sorularına tutarlı cevaplar verilmeden ortaya konmaya çalışılacak her İslam İktisadı çabası sınırlı, eksik ve uygulama modelleri problemlidir.

Bu çalışma, yukarıda anlatılan perspektif çerçevesinde önce insan diyerek bir ekonomik ilişkiler ve İslam iktisadı felsefesi ortaya koymaya çalışacaktır. Öncelikle insan kavramı üzerinde durulacak, sonrasında ise ahlak ve insan arasındaki ilişkiye değinilecektir. Ardından da ekonominin ahlakı ürettiği değil, ahlakın ekonomik ilişkileri tesis etmesi gerektiği tezi ifade edilecektir. Son olarak da, bu kapsamda yeni bir iktisat zihni üzerinden iktisat ve ekonomi ayrımı yapacak ve nihayetinde yeni bir kavram olarak Katılım Ekonomisi kavramını gündeme getirip önerecektir.

5.1.1. İnsan

İslam dininde insan ‘ahseni takvim’⁷⁹ olarak yaratılmış, diğer bir deyişle en güzel şekilde olan bir varlıktır. Allah’ın yeryüzündeki halifesi⁸⁰ konumunda olan insan, mevcudatın kendisinin hizmetinde⁸¹ olduğu bir varlıktır. Nahl Suresinin 16. ayetinde belirtildiği gibi insanın emrine sunulan bu nimetlerin hepsi Allah’a şükretmesi içindir. Zaten başka bir ayeti kerimede Allah, insanları sadece kendisine ibadet etmeleri için yarattığını⁸² belirtmektedir. Bu durumda insanın önünde iki seçenek yer almaktadır. Ya yaratılışının gayesini, fitratının icap ettirdiğini yerine getirerek ‘eşrefi mahlûkat’ (yaratılmışların en şerefli) olacak ya da bunların zıddını yaparak ‘esfeli safilin’ (sefillerin en sefili) olacaktır. Bu çerçevede düşünüldüğünde İslam dininde insan algısı için ilk olarak ifade edilebilecek husus, bütün insanların, Yunus Emre’nin ‘Yaratılanı severiz, Yaratandan ötürü’ iltifatına mazhar oldukları ve yaratılışları gereği en güzel yaratılışa sahip olduklarıdır.

Modern iktisadi düşünce ise, ‘ahseni takvim’ (en güzel şekilde yaratılan) olan insanı değersizleştirmiş ve bir iktisadi üretim aracı olarak ele almıştır. İnsanı kaynak olarak görerek metalaştırmış, sahip olduğu ontolojik değerlerden arındırmıştır. İslam dininde ise, insan hiçbir şekilde kaynak olarak görülemez; bilakis insan bir değerdir, hatta ve hatta insanların birbirleri ile olan ilişkileri sonucu iktisadi, siyaseti, hukuku oluşturması sebebiyle ‘ana değer’dir.

Modern iktisadi düşünceye göre insan, tüketicidir. Tüketici kelimesi kökeni itibariyle tüketen, bitiren, yok eden demektir. İslam inancına göre ise tüketmek, mevcudata hükmetmek insana yakışmaz. İnsan, tüketen bir varlık değil, bilakis hizmetine sunulan mevcudatı yaşamak için değerlendiren varlıktır. İnsan, iktisadi ilişkilerde tüketen değil, satın alandır, değerlendirendir diğer bir deyişle müşteridir.

İnsanı bir kaynak ve tüketici olarak gören modern iktisadi düşünce, insanı ve toplumu nesneleştirerek ciddi bir tehdit altına almaktadır. Büyük sermaye sahipleri de,

⁷⁹ “Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (Tin, 95/4)

⁸⁰ “O, odur ki sizi Arzın halifeleri yaptı.” (En’am, 6/165)

⁸¹ “Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı hizmetinize/istifadenize verdi. Yıldızlar da O’nun emriyle boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bun(ların her birinde)de aklını kullanan bir toplum için deliller/ibretler vardır. Yeryüzünde yarattığı rengarenk şeyleri de sizin istifadenize vermiştir. Bunda öğüt alan kimseler için elbette bir ibret (alacağı dersler) vardır. Kendisinden taze et (balık) yemeniz ve ondan (inci, mercan gibi) giyineceğiniz (takınacağımız) bir ziynet çıkarmanız için denizi istifadenize sunan da O’dur. Gemilerin de denizde (suları) yara yara akıp gittiğini görürsün. Bu da, (Allah’ın) lütfundan (nasip) arayasınız ve (O’na) şükredesiniz diyedir.” (Nahl, 16/12–14)

⁸² “Ben cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 51/56)

modern düşüncenin bu yorumlamalarını kullanarak arz ve talep boyutlarında daha fazla kazanmanın yollarını denemekteler ve insanın değersizleştirilmesinde, nesneleştirilmesinde, insanlıktan çıkarılmasında başat rolü oynamaktadırlar. Ahlaki değerlerden uzaklaşan, insanı değil parayı ve maddeyi merkezine alarak gelişen modern iktisadi düşünce, insanı ıskalamakta ve gittikçe insani ilişkileri ve değerleri yok etmektedir.

Bu noktada yapılması gereken ilk husus, ekonomik ilişkilerin ahlaki değerleri oluşturduğu bu düzenin değiştirilmesi ve ahlaki ilkelerden yola çıkılarak ekonomik ilişkilerinin tesis edileceği felsefi sistemin ortaya konulmasıdır. Çünkü sermayeden yola çıkılarak sırasıyla toplumun, hukukun, insanın ve ahlakın oluşturulması insana ve yaratılışına aykırı bir durumdur. İslam iktisadının esas teorisi ve felsefesi, İslam'dan kalkarak hayatı, doğal olarak da iktisadi hayatı tanzim etme olmalıdır. Öncelikle, yaratılış temel alınarak ahlak oluşturulmalı, sonrasında ise sırasıyla insan, hukuk, toplum ve ekonomik hayat inşa edilmelidir.

5.1.2. Ahlak

Bu teorik kavramsallaştırma ve metodu açmaya ahlak kavramı üzerinden başlayalım. Ahlak kelimesi kökeni itibariyle Arapça 'yaratmak' anlamına gelen 'خلق' (halaka) fiilinden türetilmiştir. Ahlak, 'yaratılan' manasına gelen 'خلق' (hulk) kelimesinin çoğuludur ve 'seciye, tabiat, huy' manasına gelir. İnsanın fiziki yapısı için 'halk', manevi yapısı için 'hulk' kelimeleri kullanılır. Bu bağlamda ahlak; yaratılış, fitrat üzere olmak, esasında İslam üzere olmak manasını taşımaktadır (Çağrı, 1989). Aslında her doğan çocuğun fitrat üzere doğması buna bir işarettir.⁸³

Ahlak, insanın varlık nedenine, yaratılış hikmetine gönülden ve hiç kimseden korkmadan, hiçbir şeyden etkilenmeden ve dünyevi hiçbir şey beklemeden bağlı kalması demektir.

Özetle ahlak, yaratılışa uygun davranış geliştirmek demektir. Tüm insanlarla, eşyayla ve dünya ilişkilerinde insanın doğasına uygun davranması, İslam üzere olması ve hayatını bunun üzerine tanzim etmesi demektir. Bu nedenle, ahlaktan kopan insan yozlaşır ve bozulur; ahlaktan ve hukuktan kopan toplum da hüsrana uğrar, yok olur. Ahlak insandan, insan da ahlaktan kopamaz, koparılamaz ve koparılmamalıdır.

---

⁸³ Buhari, Tefsir, 2

Ahlak ve insan temel alınarak oluşturulacak olan hukuki sistem insanları birlik, eşitlik, kardeşlik, adalet içinde bir arada yaşayacağı ortamı sağlayacaktır. Allah, tüm insanları bir ve eşit yaratmıştır. ‘O sizi tek bir nefisten yarattı.’⁸⁴ Gerçeği bunu işaretler. Bu anlamda hayat, insanları ‘Bir’e, diğer bir deyişle Allah’a ve O’nun önünde eşitliğe davet etmek demektir. Eşitliğe davet, aslında insanın kendi hayatını özgürce ve diğer insanlarla eşitlik içinde yaşayacağı bir hayat anlayışını zorunlu kılar.

Bu çerçevede, hayat, Allah’tan başka hiçbir şeyin kendi hayatı üzerinde egemen olmayacağını, kendisinin de başkalarının hayatı üzerinde egemen olmayacağını beyan etmek ve bunun gereğini yerine getirmektir. Dolayısıyla, yaratılışa uygun bir ahlak ve insan tasavvuru Allah’ın ‘el-Hakk’ ismini yeryüzünde mevcut kılmış olacaktır. Kurumlarını, düzenini bu ‘Hakk’ anlayışı üzerine bina eden toplumlar da fitrata ve insanın yaratılışına uygun olacaktır.

5.1.3. İslam İktisadı

Yaratılış ve fitrata uygun olarak oluşan toplumların ekonomisi de insan ve hukuk temelli olmuş olacaktır. Bu şekilde dünyayı elde geçirilecek bir mülk değil, bir emanet olarak gören bir ekonomi anlayışı meydana getirilmiş olacaktır. Burada ekonomi kavramına ne anlam yüklediğimizi açıklamakta fayda görüyoruz. Öncelikle ‘ekonomi’ kavramını ‘iktisat’ kavramından ayırmalıyız.

‘İktisat’ kavramı aslında Arapça bir kelime olup ‘kasd’ kökünden gelmektedir (Geçit, 2009). ‘Kasd’ ise hedefe yönelme, doğru yol, amaca uygun, mutedil demektir. Bir açıdan da ‘kıst’ (adil olan pay, adalet) kavramını düşünürsek her şeye hakkını verme, her şeyi yerli yerine koyma iktisat kavramına derin bir açılım yapabilir. Bu yönüyle, **‘iktisat kelimesi itidal üzere hareket etme, harcamalarda tasarruflu olma, kanaat etme’** demektir. Başka bir deyişle burada bir gayeye yönelme vardır. ‘Ekonomi’ kavramı ise, yunanca ‘oiko’ (ev) ve ‘nomia’ (kural) köklerinden oluşan ‘oikonomia’ kelimesinden gelmektedir (Orman, İktisat, Tarih ve Toplum, 2001). Bu yönüyle, **‘ekonomi kelimesi ev kuralı, ev yönetimi’** demektir. Bu bağlamda kanaatimizce, ‘iktisat’; işin felsefesi, teorisi, ‘ekonomi’ ise; işin pratiği, uygulamasıdır.

İslam iktisadı, hakikat penceresinden bir gayeye matuf olarak insan, eşya ve kâinat hakkında bir tasavvur oluşturmak ve hayatı ahlaki temelde yeniden inşa

⁸⁴ Nisa, 4/1

etmektedir. Bu çerçevede İslam iktisadının muadili materyalist iktisattır. Kapitalizm ve sosyalizm ise sadece materyalist iktisat zihniyetinin tezahürleri, türevleri ve uygulama modelleridir.

5.1.4. Katılım Ekonomisi

Ekonominin en yaygın ve kullanılan tanımına bakıldığında karşımıza ‘kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi’ çıkmaktadır. Sınırsız ihtiyaç sahibi nitelmesi ile makul ve normal insanın değil aksine ihtiras sahibi azmış insanın esas alındığı görülmektedir. Dolayısıyla modern ekonomi anlayışı, azmış insanın sınırsız ihtiyaçları için, dünyayı özel mülk olarak temellük etme çabası ve böylece insanlığın geri kalan çoğunluğunun, kendisi için kıt kılınmış (metalaştırılmış) bu kaynaklara piyasa yoluyla ulaşarak geçinme zorunluluğuna sokulması süreci olarak görülmelidir. Ekonomi bilimi de, bu süreci kaynak, mal, üretim, piyasa, fiyat, mübadele, bölüşüm, tüketim, vb. kavramlar etrafında doğal, zorunlu ve haklı göstermenin, meşru kılmanın teknik söylemi ve matematiği olmakta, bu işlevi icra etmektedir.

Bir nevi insanı ilahlaştıran (heva ve hevesini ilah edinen)⁸⁵ ve onu kıt kaynaklar üzerinden sınırsız ihtiyaçlarını gidermeye çalışan bencil ve azgın bir varlık olarak tanımlayan bu sapkın ve modern dil, insanı insanlıktan çıkarmış, fitrattan uzaklaştırmıştır. Bu gayri meşru, birlik ve beraberliği bozan, şiddeti ve terörü körükleyerek vahşi kapitalizmin altyapısını oluşturan, insanların bir, eşit ve kardeş olduğu gerçeğini inkâr eden saldırgan dil, yaratılış gayesini ve varoluş nedenini unutarak umutsuzluğa sürüklenen ‘modern etiketi altında azgın ve sapkın zavallı bir insan’ prototipini ortaya çıkarmıştır.

Sınırsız istek ve ihtiyaç normal insanın değil yolunu kaybetmiş azgın ve hazcı insanın, kıt kaynak ise dünyayı mülk gören maddeci insanın tanımıdır. Bu yaklaşımın ne kadar gayri meşru olduğu günümüz dünyasındaki çatışma, savaş ve vahşetlerden çok rahatlıkla gözlemlenebilir.

Kapitalizm, bugün ister liberal isterse sosyalist tasavvur (devletçi kapitalizm) biçiminde olsun, dünyanın mülk olarak algılanması ve bunun üzerinden bir zihin ve dil inşa etmesi nedeniyle hak ve hakikat peşinde olması gereken insanın yolunu kaybetmesine, acizleşmesine ve bedbaht olmasına sebep olmuştur. Bu anlayışın doğal

---

⁸⁵ Furkan, 25/43

bir sonucu olarak Kuran-ı Kerim'deki güçlü, derin ve etkili sosyolojik analizin tecellisi tam anlamıyla insanda ortaya çıkmaktadır.⁸⁶

Bu bağlamda, fitrat diğer bir deyişle ahlak üzerinden kalkarak insan ve imtihan merkeze alınmalı ve bu çerçevede yeni bir zihin inşa edilmeli, yeni bir tasavvur oluşturulmalıdır. İnsanlığa yeniden yaratılış fitratını hatırlatacak ve bu idrak üzerinden yaratılış gayesine uygun bir ekonomik tasavvur oluşturacak yeni bir ekonomi tanımı ve biçimi ortaya konulmalıdır.

Bu tanım meydana getirilirken ilk yapılması gereken de insanı kesin bir hüsrana uğratan mevcut tanımlamalara 'La' demekten (hayır demek, reddetmek) geçmelidir. Evet, 'kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesi' tanımı sorgulanmalı, reddedilmeli ve ardından 'Rızıklar tekeffül edilmiştir' şiarını idrak eden ve gerçek ihtiyaçla sahte ihtiyaç farkını, nesnel ve biyolojik ihtiyaçla öznel ve kışkırtılmış ihtiyaç (ihtiras) ayırımını yakalayan yeni bir dil, yeni bir terminoloji ortaya konulmalıdır.

Mülkiyet Dili

'Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir.'⁸⁷ Ve 'Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır.'⁸⁸ İlkeleri ışığında yeni mülkiyet dili geliştirmek en önemli vazifelerden biri olmalıdır. Bu çerçevede yeni bir zihinle, yeni bir yaklaşım, yeni bir açılım yapılmalıdır. Bu yeni mülkiyet dilinin merkezine dünyanın emanet olduğu gerçeği yerleştirilmeli ve bu noktadan kalkarak emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru üzerinden yeni bir iktisadi tasavvur oluşturulmalıdır. Zira 'eşrefi mahlûkat' olan asıl insan için, dünya bir mülk değil bir emanettir.

Her insanın ırk, din, dil, cinsiyet, mezhep, meşrep, vb. niteliklerinden ve konumundan bağımsız olarak dünyada ve üzerindekilerde hakkı vardır. Ve bu hak doğuştan hatta ana karnındayken kazanılmış bir haktır. Bu hak devredilemez, terk edilemez ve gasp edilemez bir haktır. Dünya, Allah'ın Rahman sıfatının bir gereği olarak inkârcılar dâhil herkesin rızkının eşit ve adil verildiği bir yerdir, gelecek kuşaklar da dâhil tüm insanlığın ortak malı olduğu için onda ve onun nimetlerinde ahiretin tarlası olarak tüm insanlığın hakkı vardır.

⁸⁶ "Asra andolsun ki, muhakkak insan kesin bir hüsrandır." (Asr, 103/1-2)

⁸⁷ "Göklerde ve yerde olanlar O'nundur; hepsi O'na boyun eğmiştir." (Rum, 30/26)

⁸⁸ "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır; dönüş de ancak O'nadır" (Nur, 24/42)

Bu nedenle bütün insanlık dünya ve üzerindeki nimetlerdeki doğal hakkını hep beraber kullanmalı ve ekonomik anlayış bunun üzerinden neşet etmelidir. Bu yapılamazsa herkes kaybeder. Çünkü İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde belirttiği gibi "İnsan nevi yardımlaşma olmadan tek başına var olamaz." Herkes hayat serüveninde üzerine düşeni yapmalı ve rızıkını kazanmalıdır. Bu noktada rızık kavramının da tanımlanması büyük bir önem arz etmektedir. 'Rızık, fiilen kullanılan, faydalanılan ve istihlak edilen mal' olarak tanımlanmaktadır. İnsanların rızıklarının aramak ve elde etmek için gayret harcamalarına da maaş, yani geçim denilmektedir. Maaş Arapça bir kelime olup yaşamak manasına gelen 'عاش' (a'şe) kökünden gelmektedir (Haldun, 2012).

Bu bağlamda, Sabahattin Zaim'in altını çizdiği şu çerçeve hatırlanmalıdır: İslam iktisadında hedef sadece para kazanmak, mülk edinmek değildir. Asıl amaç insanın hayat yolculuğu boyunca ekonomik ihtiyaçlarını gidermektir. İslam ekonomisinde de İslam bankacılığında da gaye sadece kar değil hizmettir. Üretimi geliştirmek, çalışmayı artırmak ve paylaşımı yaygınlaştırmaktır. Sabahattin Zaim'in çizdiği çerçevede hareket eden insan, dünyayı elde edilecek, üzerinde tahakküm kurulacak bir mülk olarak görmez, göremez. Dolayısıyla da, kaynağı kıt olarak algılamaz. İnsan, asıl gayesini unutmadan ve kanaatkâr bir tutumla yaşamsal ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde ekonomik faaliyetler içine girer (Zaim, İnsan, İslam ve Ekonomi, 1992).

Zaten İslam dininde kaynağın kıt olarak ifade edilmesi hiçbir şekilde düşünülemez. Çünkü *Allah, Rezzak sıfatı ile her canlının rızıkını tekeffül eder*. Yani rızıklarına kefil olur. Dolayısıyla modern ekonominin tanımında yer alan 'kıt kaynak' ifadesi Allah'ın Rezzak sıfatı ile çelişmektedir.

İhtiyaç

Modern ekonominin iddia ettiği gibi, insan sınırsız ihtiyaç sahibi değildir. Aslında insanın ihtiyacı normal ve makuldür. Zira insan dünyada kalıcı değil yolcudur. Bu durumu Hz. Peygamber (sav), 'Ey Ayşe! Cennette benimle olman seni mesrur/sevinçli edecekse sana dünyadan bir yolcunun azığı kadarı kifayet etmelidir.'⁸⁹ Diyerek açıklamıştır. İslam'ın 'eşrefi mahlûkat' olarak ifade ettiği insan, hiçbir zaman ihtiyaçlarını maksimize eden ve bu ihtiyaçların peşinde koşan kişi değildir. İnsan

⁸⁹ Tirmizî, Libas 38, Hadis no: 1781

ancak, meşru dairede ve kimsenin hakkına girmeden yaşaması için gerekli olana talip olursa, ‘eşrefi mahlûkat’ halini korur ve sürdürür. Bir başka hadisi şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

“Sizin için korktuğum şeylerden biri, dünyanın süs ve güzelliklerinin sizlere açılmasıdır. Şüphesiz ki bu mal hoştur, tatlıdır. Ondan fakire, yetime ve yolcuya veren bu malın Müslüman sahibi en iyi (insan) dır. Bunu hak etmeden alan, yediği halde doymayan kimse gibidir. O mal, kıyamet günü aleyhinde şahitlik yapacaktır.”⁹⁰

Bu hadiste de görüleceği gibi tasadduk etmeden mal ve mülk peşinde koşmak, insanı yaratılış amacından uzaklaştıran bir husustur. Nefsine ait ihtiyaçları sınırsız hale getirmek ve bunlara ulaşmayı hedeflemek Müslümanların düşüncesinde olamayacak bir anlayıştır.

Peki, İslam’a göre ihtiyaçlar nelerdir?

İmam Gazali, bir ihtiyaç piramidi oluştururcasına ihtiyaçları şu şekilde tasnif etmiş ve önceliklendirmiştir:

İktisadi öncelikleri şöyle konumlamak mümkündür; Zaruri ihtiyaçlar, hayatı kolaylaştırıcı ihtiyaçlar ve güzelleştirici ihtiyaçlar. Zaruri ihtiyaçlar, insanın beş temel hakkını (iman, can, akıl, nesil, mal) muhafazayı esas alan ihtiyaçlardır. Hayatı kolaylaştırıcı ihtiyaçlar, şart olmamakla beraber hayattaki meşakkatleri ve güçlükleri giderici ihtiyaçlardır. Güzelleştirici ihtiyaçlar ise, rahatlığın ötesinde estetik, güzellik, zarafet ve sanat duygularını tatmine yarayan ihtiyaçlardır. Üretimde zaruri ihtiyaç maddelerinin öncelik kazanması esastır. Ardından kolaylaştırıcı ve sonra da güzelleştirici ihtiyaç maddelerini üretmek öncelenmelidir (Zaim, İslam Ekonomisinin Temelleri, 2014)

Katılım Kültürü

Mülkiyeti ve ihtiyaçları yukarıda anlatılan çerçevede yeniden tanımlamalı ve bu yeni tanım çerçevesinde yeni bir iktisat anlayışı oluşturmalıdır. Bu anlayışın temeli, Âdem’in çocukları olarak insanların bir, eşit ve kardeş yaratılmasından hareketle ‘birlik, eşitlik ve kardeşlik’ duygusu ve şuuru olmalıdır. Gerçek ahlak ve adaletin tesisi ancak bu şekilde ortaya çıkacaktır. Bu anlayış birlik, eşitlik ve kardeşlik temelinden başlayarak hayatın tüm alanlarında ve süreçlerinde katılımı esas almalı, bir ‘*Katılım Kültürü*’ oluşturmalıdır.

⁹⁰ Buhari, Zekât 47, Cum'a 28, Cihad 37, Rikak 7; Müslim, Zekât 123, Hadis no: 1052; Nesaî, Zekât 81

Maddeci ve materyalist kapitalist iktisada karşı oluşturulan bu yeni iktisadi anlayış sorgulayıcı olmalı, haksız kazanca, sömürüye ve adaletsizliğe karşı çıkmalı, birliği, eşitliği ve kardeşliği bozmayacak ortalama bir yaşama tasavvuruna sahip olmalıdır. Materyalizmin iki tezahürü kapitalist ve sosyalist iktisat anlayışlarının üstünde ve fevkinde olan katılım ekonomisi anlayışı bazı sosyalist/komünist akımlarca kullanılan iştirakiyun ile karıştırılmamalıdır.

Bu ekonomik anlayış, insanın fitratına ve ‘eşrefi mahlûkat’ olarak onuruna/haysiyetine yaraşır temel insani ihtiyaçlar üzerine bina edilmiş asgari bir yaşama standardı oluşturmalı ve tüm insanların bu standarda uygun hayat sürmesi için gerekli önlemleri alarak sosyal güvence sağlamalıdır. Bu yeni anlayış, insanlar ve toplumlar arasında derin uçurumlar ve farklar olmasına fırsat vermemeli, varlık ve her türlü kişilik özelliklerinden (ırk, din, dil, renk, cinsiyet, yetenek, bölge, mezhep, meşrep, vb.) bağımsız olarak herkesin ‘*vasat bir yaşama standardı*’ seviyesi içinde kalması için büyük bir aile bilinci oluşturmalı ve yaymalıdır.

Adil bir toplumda bütün insanların asgari temel ihtiyaçlarının giderildiği ve hatta garanti altına alındığı bir ‘Ekonomik Yaşam Bandı’ oluşturulmalıdır. Bu bir tür ‘farzı kifaye’ gibi herkesin sorumluluğunda olan bir görevdir. Gücü ve imkânı olanların yapması gereken bu ‘sosyal görev’ yerine getirilmezse sosyal ve toplumsal hayat krize girer, toplum parçalanır.

Bu ekonomik anlayış, bir başlangıç olarak gündeme gelmeli ve ahlakı, fitratı, insanı ve imtihanı merkeze alarak oluşturulmalı ve bunun üzerinden titizlikle çalışılmalı, tartışılmalı, geliştirilmeli ve derinleştirilmelidir. Bu yeni anlayışın ekonomide hangi işlevleri nasıl (hangi süreç ve mekanizmalarla) gördüğü ortaya konmalı ve zaman içinde ıstılahı bir anlam kazanacak şekilde kavramlaştırılması için çalışılmalıdır.

Böyle bir şuur üzerinden inşa edilen bu katılımcı anlayış toplumsal adaletsizlikler için bir çözüm, bunalmış ve buhrana girmiş insanlık için bir umut olacaktır. Bu anlayış aynı zamanda hem insana ve haysiyetine yakışan bir haslet hem de bereket getiren bir tutum olacaktır.

Yeni Ekonomi Tanımı

İşin açıkçası yeni ve ‘özgün’ bir duruşa ve bunun doğal sonucu kapsayıcı ve kuşatıcı bir tanıma ihtiyaç vardır. İnsanlığın hayrına olan bu yeni ekonomi politik

anlayışa özünü izah edici, açık, sade ve kuşatıcı yeni bir isim bulmak zorundayız. İşin açıkçası, daha öncede belirttiğimiz gibi yeni bir ekonomi tanımına ve ismine ihtiyacımız vardır.

Bu yeni ekonomi politik anlayış İslam Ekonomisi olarak adlandırılabilir. Ancak olumlu olumsuz bütün yapılanların bütün çağları kuşatan, insanlık ve gelecek için tek ve vazgeçilmez umut olan İslam'a mal olma riski olduğu için bundan kaçınmak gerekir. Ayrıca olur olmaz yerlerde dini kavramları kullanmak onları tüketebilir, toplumdaki algılarını zedeleyebilir.

Bu yeni anlayışa Faizsiz Ekonomi de denebilir. Ancak bu kavram isminden de anlaşılacağı gibi, olumsuz bir tanımlama olup neyin olması gerektiğini değil de neyin olmaması gerektiğini ifade eden bir tanımlama olur ve ayrıca sanki karşı bir reaksiyon algısı oluşturduğu için çok da uygun olmayabilir. Bu yeni anlayışa Kanaat Ekonomisi de denebilir. Kanaat kavramı tutumluluk ve tok gözlülük anlamında çok önemli ve insanca bir duruşu ifade eder. Ancak bu kavram, daha çok insanın bir halini, bir tavrını işaret ettiği için tek boyutlu algılanabilir.

Bu yeni anlayışa İhsan Ekonomisi de denebilir. İhsan kavramı vermek ve infak etmek anlamında çok önemli bir tarafı ifade eder. Ancak bu da tek boyutlu ve aktiflikten uzak bir algı oluşturabilir.

Bu yeni anlayışa Verim Ekonomisi de denebilir. Verim kavramı üretimi ve aktifliği destekleyen bir kavramdır ancak paylaşım ve bölüşüm tarafında ihmal algısı oluşturabilir.

Bu yeni anlayışa Bereket Ekonomisi de denebilir. Bereket kavramı çok uygun ve güzel bir kavramdır. Ancak hem üretim hem de paylaşım tarafında daha aktif ve katılımcı olmayı izah etmede biraz örtük kalabilir. Bu yeni anlayışa Adil Ekonomi de denebilir. Adalet kavramı çok önemli, çok uygun ve çok güzel bir kavramdır. Sonuçta düşündüğümüz yeni ekonomi anlayışı için olmazsa olmaz bir umdeyi işaret ediyor ve tamamen amaçlanması gereken bir haldir. Her şeyin yerli yerinde olması anlamında adil olmak bir haldir, bir sonuçtur. Hareketi, katılımı, üretimi ve paylaşımı teşvik anlamında sosyal adalet gözetilen yeni bir kavram olabilir.

Bu açıdan bizim önerimiz, 'insanlığın/âdemoğlunun bir, eşit ve kardeş görüldüğü, dünya ve üzerindeki herkes amade kılındığı, kullanımına açıldığı ve

bütün insanlığın dünya ve nimetlerine katılımının esas alındığı' bu yeni ekonomi politik anlayışın adının '**Katılım Ekonomisi**' olmasıdır.

5.1.5. Katılım Ekonomisinin Temelleri

Katılım Ekonomisinin temellerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Katılım Ekonomisi, en genel ve en derin anlamıyla fıtrata uygunluğu diğer bir deyişle ahlaki temel alır ve buradan hareketle tüm sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkileri kurar.
- Katılım Ekonomisi, her sahada toplumun tümüne şamil adalet düsturu ile hareket eder. Adaleti, mülkün yani hükümlürlüğün temeli olarak ele alır.
- Katılım Ekonomisi, ahlakın ve sosyal adaletin hayatı, ekonomiyi ve piyasayı şekillendirdiği bir bereket ekonomisidir.
- Katılım Ekonomisi, yeni ve özgün duruştan neşet eden, üretimde, paylaşımında ve tüketimde aktifliği, dinamikliği ve hareketliliği canlı tutan bir anlayıştır.
- Katılım Ekonomisi emek, katılım ve ortaklık üzerinden hayat bulur ve yaşar.
- Katılım Ekonomisi, insanı kaynak olarak değil değer olarak gören, dünyayı mülk olarak değil emanet olarak gören ve herkesin onda hakkı olduğu gerçeğine dayanan insanın ve âlemlerin yaratılış amacına uygun bir anlayıştır.
- Materyalist iktisattan beslenen kapitalist ekonominin her ne şekilde olursa olsun meşru, gayri meşru her yoldan menfaati maksimize etmek istemesine, o yüzden insanı ve toplumu ifsat etmesine karşı, Katılım Ekonomisi insanı ve ahlaki merkeze alır, onu değerler açısından görür ve felsefesini ahlak temelli dünya üzerine bina eder.
- Katılım Ekonomisi, insanı 'eşrefi mahlûkat' olarak ele alır ve onu Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak mütalaa eder. İnsanın şerefini ve onurunu korumayı ve yaşatmayı temel alır.
- Katılım Ekonomisi, harcıyarak yok etmek anlamında olan tüketim yerine israftan uzak, herkesin makul ihtiyacını gidermeyi gözetken, hayatı ve eşyayı değerlendirmeyi esas alan bir anlayıştır. Normal davranışı, normal hareketi esas alır.

- Katılım Ekonomisi üretimi, gelişimi ve çalışmayı teşvik eder, katılımı ve paylaşımı esas alarak sefahati de sefaleti de önler. Vermek, paylaşmak ve fedakârlık yapmak üzerinden yaşanabilir bir dünya kurgular.
- Katılım Ekonomisi, insanları tembelliğe ve atalete itmeyen bir adalet ve eşitlik anlayışını temel alır ve başkalarının rızıkına vesile olmak için takati oranında çalışmayı ve hayırda yarışmayı esas alır.
- Katılım Ekonomisi küçük ölçekli, sadece kar amacı gütmeyen, üretimi ve reel sektörü destekleyen dayanışmacı bir finansal hizmeti baz alır. Milli gelir artışının içinde üretim faktörlerinin esas alınmasını gözetir.
- Katılım Ekonomisi üretimde ve tüketimde tekelleşmeye fırsat vermez. Hayatı olduğu gibi ekonomiyi de katılım ve ortaklık üzerinden inşa eder.
- Katılım Ekonomisi için hedef geliri ve serveti artırmak değil, hedef insan ve onun şerefi, onuru, huzurudur. Dolayısıyla zekât, sadaka ve infak güzelliklerinin yanında servetin belli gruplar arasında dağılmasını ve el değiştirmesini engellemek, başka bir ifade ile serveti tabana yaymak ve dağıtmak için özel stratejiler belirler ve uygular. Bütün semavi dinlerin yasakladığı, Protestanlığın meşrulaştırdığı faize karşı faizsiz ve katılım temelli bir dünya tasavvur eder.
- Katılım Ekonomisi sosyal adaleti esas alır. İnsanın, toplumun ve kâinatın dengesini her halükarda gözeterek adalet ve barışın tesisine imkan verir.

Sonuç olarak; günümüz dünyasında cari olan ekonomik anlayış, insanı ve toplumu bozmakta, fitrattan, yaratılıştan ve ahlaktan uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle dünyayı ve kendisini tüketen gözü dönmüş gösterişçi küresel kapitalist ekonominin yegâne ve tek alternatifi kanaatimizce insan, ahlak ve hukuk temelli ‘Katılım Ekonomisi’dir.

İslam iktisadı, insanı ve ahlakı temel alıp oluşturduğu yeni zihinle, insanı azgınlaştıran, saptıran, acizleştiren kapitalizme karşı insanlığın tek umudu durumundadır. Bu iktisadi anlayış, ‘insanlar bir, eşit ve kardeştir’ ilkesine hayat verecek, kurucu ve inşa edici bir ekonomik zemin oluşturacaktır. Bu zemin insanlığın ve dünyanın yeniden kurulumu için bir fırsat ve imkân sağlayacaktır. Bu sebeple, yukarıda ilkelerini ortaya koyduğumuz, ‘Katılım Ekonomisi’, insanlığa yaratılış gayesini, varlık amacını idrak ettirecek tek çaredir, tek çözümdür.

5.2. Katılım Ekonomisinin Genel Çerçevesi

Katılım Ekonomisinin genel çerçevesini ortaya koyabilmek için yapılacak ilk iş, zihinleri dünyanın ve reel hayatın dayattığı kirliliklerden kurtarmak ve ardından İslam'a yaslanarak yeni bir iktisadi zihin oluşturmaktır. Ancak o zaman insanlığa umut olabilecek anlam ve değerler sistemine dayalı bir iktisat felsefesi, İslam iktisadı felsefesi oluşturulabilir.

Yeni bir iktisat zihni ve felsefesi oluşturma konusunda fitrat dini olan İslam insanlığa büyük ufuklar çizmekte ve imkânlar sunmaktadır. Bu, Allah'ın insanlığa büyük bir lütfudur. Şu da apaçık görülmektedir ki, Hıristiyanlığın ve Musevilik'in aksine İslam, insanlığı ifsat eden materyalist kapitalizme karşı direnen ve insanlık için hala bir umut olan tek semavi dindir.

Yeni iktisat modeli insanı, ahlakı ve hukuku merkeze alarak yola çıkmalı ve insanın imtihanını kolaylaştırarak sağlıklı bir şekilde sonuçlanmasına yardımcı olmalıdır. Bu süreç içinde insanın maddi manevi tüm ihtiyaçlarını hesaba katmalı, gelip geçici heveslere dalmasına engel olmalı, gerçek yurt olan ahireti unutturmamalıdır.

Yeni zihin ve felsefe oluşturmada, 'iktisat' kavramının bizatihi kendisi bile insanlığa ipucu vermekte, imkânlar sunmaktadır. Öyle ki, 'iktisat' normal olma, normal yolda yürüme, normal hareket etme demektir. Normal olmanın basit ancak insani, derin ve etkili gücü önemli bir imkândır. Bugüne kadar 'iktisat' ile 'ekonomi' kavramları arasında ayırım pek yapılmadı. Ancak yeni bir iktisat tanımı yapılacak ve yeni bir iktisat bakış açısı ve paradigması oluşturulacaksa, öncelikle 'iktisat' tanımı ele alınmalı, köküne inilmeli ve onu aslına döndürme konusunda yoğun çaba sarf edilmelidir.

Aslında 'iktisat' tanımı gerçekte 'insanın imtihan sürecinde her şeyi iktisatlı kullanması' diğer bir deyişle kanaatkâr olması anlamına gelmektedir. Bu önemli bir işaret sayılmalıdır. Bu noktada, dünya ve üzerindekiilerden ihtiyacı kadar faydalanmak ve diğer insanlar ile gelecekte doğacakları da düşünmek gerektiğini asla unutmamak, insanca bir haslettir. O yüzden üretimi ve tüketimi materyalist kapitalizmin kısıkcından kurtarmanın ve üretime de tüketime de yeni anlamlar yüklemenin zamanı gelmiştir. Üretim ve tüketim bağının koparılması krizdir. Üretimde de tüketimde de hem ihtiyaç hem etkinlik esastır. Tüketim, üretileni bitirmek, yok etmek değildir. Her

şeyi olduğu gibi, üretileni de iktisatlı kullanmak ve değerlendirmek gerekir. Tüketimle hayata anlam katmak mümkün değildir. Hatta bırakın anlam katmayı, tüketim odaklı bir yaklaşım hayatı ve insanı düşürmektir, aşağılamaktır. Hayata anlam vermek ve değer katmak isteniyorsa bu tüketimle değil, hakkını vererek kullanılan, bir anlamda değerlendirilen mal ve hizmeti, başka insanlara zarar vermeden ve yük olmadan, hatta onların da istifade edeceği ve mutlu olacağı bir şekilde kullanmakla mümkün olabilir. Örnek vermek gerekirse, gerçekte elmayı tüketerek yemek değil değerlendirerek yemek belki konuyu biraz daha açıklayıcı olabilir. Gelenekte var olan ve artan bir şeyi değerlendirmek için kullanılan, ‘sünetlemek’ olgusu da bunu çok iyi açıklamakta ve öğretmektedir.

Reel sektörden koparak oluşan sanal ve fiktif ekonomi, çeşitli fonlar aracılığı ile servetin ve zenginliğin belli bir zümrenin elinde toplanmasına neden olduğu ve böylelikle bu durumun, büyük ve kara sermayenin artan bir iştahla tüm dünyayı ele geçirmesine fırsat verdiği gerçeği asla unutulmamalıdır. Ülkenin ve dünyanın ilk 100 büyük sermaye grubu ile onların toplumla, emekçilerle ve solla ilişkilerine yakından bakılırsa, bunun son derece ders verici ve ibretlik bir durum olduğu çok rahatlıkla görülebilir.

Materyalist iktisat, maddi dünya üzerinden manevi dünyayı inşa eder vaziyette tasarlanmıştır. Materyalizmin iki tezahürü olan kapitalizm ve sosyalizm insana ve fitratına aykırı olup insanlığın ve dünyanın gidişatını tehdit etmektedir. Oysa hayat ve kainat tasavvurundan bir ekonomik dünya inşa edilmelidir. İnsanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan nesnelere (ürün mal, meta) ihtiyaç giderme, fayda sağlama fonksiyonlarının dışında bir değer yüklememelidir. Bu çerçevede insanın asli amacına dönük olarak, üretim ve gelişmeyi tetikleyecek, insanların çalışma ve verimini artıracak şeylerin neler olabileceği üzerinde çalışılmalıdır.

Dinde zorlama yoktur. Dileyen inanır mümin olur, dileyen inanmaz kâfir olur. Hiçbir kimsenin diğeri üzerinde üstünlüğü yoktur (hürriyet ve eşitlik). Üstünlük hür irade ve çaba ile elde edilen fazilettir. Bu temel esas unutulmamalıdır. ‘Hanginiz Muhammed’dir’ sorusu ve ‘Yediğinizden yediriniz içtiğinizden içiriniz’ temel prensibi eşitlik açısından çok anlamlı olgulardır. Bunlar, insanın hür ve bağımsızlığı, İslam iktisadının eşit, adil, dengeli ve toplumsal yaşamdaki ‘ortak yaşama standardı’ konusunda önemli ipuçlarıdır.

Para fetişizminden kurtulup paranın değişim fonksiyonu ve kısmen de değer saklama fonksiyonu esas alınmalı ve paranın spekülâtif amaçlı talebi yok edilmelidir. Paranın ve mülkiyetin servet ve gelir bölüşümü üzerindeki bozucu ve bozguncu etkisine karşı çıkılmalı ve bu gayri insani yapıdan süratle uzaklaşılmalıdır.

Meşru ekonomik faaliyet sadece klasik üretim alanı ile (içki, kumar, uyuşturucu, vb.) sınırlı bir meşruiyet değildir. Tüm kaynak ve dışsallıkları ile insan çevre, doğa, şehir, vb. hakkını gözeterek anlaşıyor içeren bir meşru yapı oluşturulmalıdır.

Ekonomik ve politik alanda güçlü olan batı sisteminin kavramsal ve düşünsel hegemonyasından kurtulmalı ve insan için daha iyiyi arayış imkânı oluşturulmalıdır. Tabii olan insan ve ahlak temelli anlayışa sahip iktidarın kurulmasıdır. Hukuk, kaynak dağıtım, teşvik, mülkiyet, eğitim alanlarında bireysel ve toplumsal fitratla (adaletin hâkim olduğu sosyal yapı) uyumlu dinamiği güçlendirmeli ve toplumsal ‘iyilik ağacı’ sulanmalıdır.

Toplumsal dönüşüm çerçevesinde, önce toplumu anlamak, sonra kavramak ve ardından da değiştirmek için çabalamak gerektiği unutulmamalıdır. Bu iktisadi değişimler için de geçerlidir.

İslam iktisadından neşet eden Katılım Ekonomisi ahlaki temelde ortaya konmalı ve inşa edilmelidir. İnsanın değer, dünyanın emanet olması anlayışı üzerine bina edilmiş olan yeni iktisat zihninin oluşturduğu Katılım Ekonomisi, yeni bir felsefeyle inanan inanmayan tüm insanlara nefes aldirmalı, onları geleceğe hazırlayacak hayatı ve özellikle de ekonomik hayatı yeniden yapılandırmalıdır.

Burada, hareket noktası olarak ‘insanlar bir, eşit ve kardeşler’, düsturu esas alınmalı ve her şey bir üst fikir olan ‘birlik eşitlik’ çatı fikri üzerinden inşa edilmelidir. Paranın faiz ve rant amaçlı değerlendirilmesine karşı çıkılmalı ve paranın reel ekonomiye girmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Para, mal ve servetin zenginler arasında dolanıp duran bir güç haline gelmesinin ekonomik sömürünün en büyük sebebi olduğu akıldan uzak tutulmamalıdır.

Yeni bir zihinle oluşturulan İslam iktisadından neşet eden Katılım Ekonomisi, her insan için ‘asgari bir yaşama standardı’ belirlemeli ve herkesin buna kavuşması için toplumda hakkaniyete uygun adil bir denge oluşturmalıdır. Katılım Ekonomisi toplumda bu adil dengeyi kurmak için kadınlar ve onların maddi manevi durumlarını gerekirse pozitif farklılaşma ile ele almalıdır. Kadınların işte ya da evde her halükarda

çalıştığı gerçeğine yaslanan bir modelin oluşturulması sağlanmalıdır. Evdeki, ailedeki kadının önemi ve değeri ihmal edilmemelidir.

Yeni iktisat zihninin oluşturduğu ekonomik sistemde, bankalar fon toplama ve fon kullandırmanın ötesinde kaynakları ekonomi dâhilinde optimum bir şekilde kullanmalı ve dağılımını yapmalıdır. Bankaların öncelikli hedefi ekonomik değil sosyal, siyasal ve toplumsal olmalıdır. Aksi halde bankalar aşırı büyüyen aktifleriyle kamu dâhil her sektörü ve herkesi etkileyecek boyuta gelmeleri kaçınılmazlaşır ve bu da aşırı bir risk oluşturur. Unutmamak gerekir ki, literatürde mevcut olan ‘karzı hasen’ yani güzel borç, faizsiz borç bankacılığın ilk nüvesini teşkil eder. Aslında nispeten semavi dinlerin de etkisiyle batıda da bankacılık ilk çıkışında bugünkü kapitalizmin azgınlığından biraz uzaktı ve bir açıdan da insani nedenlere sahipti. Bilindiği gibi, Banka kelimesi tüm dillere İtalyanca ‘Banco’ kelimesi üzerinden yerleşti. Gerçekten parklarda, sokaklarda üzerine oturan banklarda sarrafların işlerini yapması sonucu bu ismin yaygınlaştı. Zamanla, kutsal mekânlarda kıymetli eşyaların saklanması daha güvenli olduğu anlayışı öne çıktı ve bu durum halkın ilgisini ve itibarını çekti. Süreç içinde kutsal mekânlardaki kıymetli eşyalar ve mallar ihtiyacı olanlara borç olarak verildi ve böylelikle ekonomide bir hareketlenme sağlandı. Başlangıcı nispeten masumane olan, itimada ve güvene dayanan bu sistem, faizin araya girmesiyle dejenere oldu ve vahşi kapitalizmin besleyicisi konumuna dönüştü.

Zihinlerde ve vicdanlarda adalet duygusunu harekete geçmesi için yoğun çaba sarf edilmelidir. Hırs, egoizm ve bencillik yumağındaki insanların elinden tutulmalı onlara müjdecî ve uyarıcı mesajlar verilmelidir. Tüketimin bir mutluluk kaynağı hatta bir tapınma biçimi haline dönüşmesine, adeta çağın hastalığı haline gelmesine fırsat verilmemelidir. Gerçek sorunun, kaynakların kıt olması değil onların belli zümrelerin elinde olması ve kalplerin de ele geçirilmeye çalışılması olduğu asla unutulmamalıdır.

Dünya ve üzerindeki nimetler herkesindir. O yüzden hava, su, oksijen, vb. her şey tüm insanlarındır ve yüzden bunlar alınıp satılamaz, ticarete konu olamaz. Ayrıca doğa ve kaynakları, insan emeğinin dışında var oldukları için tüm insanların ortak malıdır ve kesinlikle herkesin istifadesine sunulmalıdır. Hiçbir emek sarf edilmeden elde edilen mallar diğer bir deyişle serbest mallar ekonomik mal olarak değerlendirilmemeli (güneş ve ışığı, hava, su, oksijen, vb.) ve ticarete taşınmamalıdır.

Eşitsizliğin arttığı, gelir dağılımı giderek daha çok bozulduğu ve adaletin gittikçe yok olduğu dünyanın sürdürülemez hal aldığı akıldan uzak tutulmamalıdır.

İslam iktisadında devlet her ferde çalışma imkânı sağlamalıdır. Herkes çalışma hakkına sahip olmalı ve hiçbir gerekçe ve koşul bu hakkın kullanılmasını engel olmamalıdır. Kişi, eğer çalışmak için saha ve imkân bulamazsa devletten iş talep etmek hakkına sahip olmalıdır.

İslam'da hukuk, sosyal yapının temelini oluşturur. Zira öncelikle hukuk vardır ve diğer bütün sosyal, siyasal, toplumsal ve iktisadi kurum ve kuruluşlar buradan neşet ederler, oluşurlar. İslam iktisadının özü olan İslam düşüncesindeki hukuk, istisnasız bütün kurumları oluşturan alt yapı kurumu niteliğindedir. Diğer bütün kurumları belirlemek, tanımlamak, kısıtlamak, oluşturmak ve var kılmak hukukun işi ve görevidir.

İslam vasatı emreder. Ancak bu vasat birçok şeyin ortalaması anlamına gelmez. Vasat, kendi başına varlığı olan ve normal olmaktan beslenen bağımsız bir gerekliliktir. Normal olmak, normal hareket etmek basit ancak yüksek ahlak tezahürü bir durumdur. Normal olmak ahlakı temel almakla ve insanı maddi manevi bütünlük içinde görmekle mümkün olur. O yüzden insanın tutum ve davranışlarını sadece maddi dürtülerle, maddi beklentilerle açıklamak doğru değildir. Manevi ve sosyal boyut kesinlikle hesaba katılmalıdır.

İnsan sürekli bir arayış ve oluş içindedir. İnsan, bazen insanlığın bütün hallerini yaşayabilir. O yüzden Katılım Ekonomisi insanın bu haline uyum sağlamalı ve kendini yeniden üretecek dinamikleri bünyesinde barındırmalıdır.

5.3. Katılım Ekonomisi Beyannamesi

Mülk Allah'ındır, dünya emanettir.

Allah rızıkları tekeffül etmiştir. Unutmayalım ki, Allah Rezzak sıfatı ile tüm canlıların olduğu gibi tüm insanların rızıklarını tekeffül etmiştir. Gerçekte herkes bir başkasının rızığını temin etmek için çalışır. Evet, çalışacağız kazanacağız fakat bizden başkası için çalışacağız, kendimiz için değil. Kendi rızığımızı Allah tekeffül etmiştir. Ama bunu oturup bir mirasyedi gibi, bir asalak gibi yemek olmaz. Eğer çalışırsak başka bir ifade ile başkalarının hizmetinde olursak o zaman bir anlamı var. Unutmayalım, herkes birbirinin hizmeti için çalışır ve hepimizin rızkı verilir.

Dünya aynı zamanda gelecek kuşaklara hakkıyla bırakmamız gereken bir emanet olduğu için kimsenin imtiyazına geçemez. Dünya ve üzerindeki herkesindir ve herkesin olduğu için de bütün insanlığın katılımına açık olmalıdır. Çünkü o amaçla yaratılmıştır. Unutulmamalıdır ki, İslam'daki mülkiyet hakkı bizatihi sahiplikten ziyade emanetçilik üzerinden inşa edilmiştir. Dünya ve onun nimetlerinde üzerinde yaşayan herkesin hakkı olduğu için bütün insanlık bu hakkını hep beraber kullanmalı ve bu nimetleri paylaşmalıdır.

Bu anlayışın temeli, hamuru toprak olan insanların bir âdemden türemesinden ve bir, eşit ve kardeş yaratılmasından hareketle 'birlik, eşitlik ve kardeşlik' duygusudur, şuurudur. Gerçek adaletin tesisi ancak böyle olur. Bu anlayış birlik, eşitlik ve kardeşlik temelinden başlayarak hayatın bütün alanlarında ve süreçlerinde katılımı esas almalıdır. Üretimi desteklerken herkesin hak ettiği (çalıştığı/kazandığı) kadar almasını gözetmeli ve insanca yaşamı da unutmamalıdır. Bu anlayış birliği, eşitliği ve kardeşliği bozmayacak 'ortalama bir yaşam tasavvuru'na sahip olmalı ve bölüşümü/paylaşımı temel ihtiyaçları üzerinden inşa etmelidir.

Bu anlayış, insanın bizatihi Âdem'in evladı olarak, 'eşrefi mahlûkat' olarak onuruna ve haysiyetine yaraşır ve hak edişi es geçmeden temel ihtiyaçları baz alan 'asgari bir yaşama standardı'na uygun hayat sürmesini teminat altına almalıdır. Bu yeni anlayış, insanlar ve toplumlar arasında derin uçurumlar ve farklar olmasına fırsat vermemeli, varlık ve her türlü kişilik özelliklerinden bağımsız olarak herkesin vasat bir 'yaşama standardı bandı' içinde kalması için bilinç oluşturmalı ve yaymalıdır.

Bu ekonomik anlayış bir başlangıç olarak gündeme gelmeli ve üzerinde titizlikle çalışılmalıdır. Bu anlayış insanı, ahlakı ve hukuku merkeze alarak süreç içinde daha çok tartışılmalı, geliştirilmeli ve derinleştirilmelidir. Böyle bir şuur üzerinden inşa edilen bu katılımcı anlayış hem insana ve haysiyetine yakışan bir haslettir hem de bereket getiren bir tutumdur.

Evet, insanın kâinata iştiraki esastır ve o yüzden insan 'katılım'la hayat bulur, hareket eder. Evet, insan 'katılım' ile kendine gelir, insan olur, insan kalır.

BÖLÜM VI

6. BİR UYGULAMA: KATILIM BANKACILIĞI

6.1. Faizsiz Bankacılık

6.1.1. Giriş

Katılım Ekonomisinin bir uygulama alanı olarak Faizsiz Bankacılığı, daha doğru bir ifade ile yaşanan süreçle yeni isimlendirme sonucu kavramlaşan Katılım Bankacılığını ele alabiliriz. Dünyada daha çok Faizsiz Bankacılık ve İslam Bankacılığı olarak gündeme gelen ve yaklaşım elli yıllık bir uygulama geçmişi olan Katılım Bankacılığı sistemi Türkiye’de otuz yıldır çeşitli gelişmelerle birlikte uygulanmaktadır.

Katılım Bankaları 1985 yılı itibariyle Özel Finans Kurumu adıyla kuruldu ve çeşitli gelişmelerle bugünlere geldi. Aslında bu çok önemli bir olaydır. Bu süreç içinde bir sürü badireler atlatılmış, birçok deneyimler yaşanmıştır. Ama şu açıktır ki, artık Katılım Bankaları toplumun, ekonomik ve sosyal hayatın vazgeçilmez kurumları olduğu gibi aynı zamanda gelişmeye de en açık kurumları/iş modelleri olmuştur.

Bilindiği gibi faiz, bütün insanlığın ortak problemidir. Ortaya çıktığı andan itibaren insanlık vicdanı, din, milliyet ve kültür farkı gözetmeden faiz konusunda rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığın bugün de sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Bu sebeple, faiz problemine herhangi bir dinin meselesiymiş gibi bakmak son derece yanlıştır. Bununla beraber bu konuda diğer din, felsefi sistem ve ekollerin duyarlılığı İslam’ın ve Müslümanların duyarlılık seviyesine ulaşamamıştır. Bu nedenle bugün yeryüzünde faizsiz bankacılık İslam ülkelerinde doğmuş ve İslam bankacılığı adıyla anılmıştır. İslam Bankacılığı terimi bu sebeple yerinde bir adlandırma olmakla birlikte, İslam kelimesinden şu veya bu şekilde rahatsızlık duyanların, tüm insanlık adına bu olumlu gelişmeden mahrum kalmamaları için faizsiz bankacılık (interest-free banking) veya Türkiye’de olduğu gibi, Katılım Bankacılığı (Participation Banking) kavramları tercih edilmiştir.

Türkiye’de önceleri Özel Finans Kurumlarını, şimdi ise Katılım Bankaları olarak anılan kurumlar, milli düzeyde atıl fonların harekete geçirilmesi ihtiyacından, milletlerarası düzeyde de İslam ülkeleri arasında sermaye hareketlerini faizsiz bir

temelde yürütme lüzumundan kaynaklanmıştır. İlk olarak uluslararası alanda İslam Kalkınma Bankası, İslam ülkeleri arası sermaye hareketlerini sağlamak için kurulmuştur. Dünyadaki yaygın adıyla İslam Bankaları, Türkiye'deki adıyla da Katılım Bankaları hem uluslararası düzeyde benzer fonksiyonu görmek hem de yerel tabanda halkın elinde bulunan ve özellikle dini kaygılarla banka sistemine gitmeyen büyük miktardaki tasarrufların ülke ekonomisi adına değerlendirilmesi amacıyla yönelik olarak kurulmuştur.

Diğer İslam ülkelerinde de Türkiye'dekine benzer bir süreç yaşanmış ve bu ülkelerde de aynı amaçlarla İslami esaslara dayalı faizsiz bankalar kurulmuştur. Hem kaynak hem süreç hem de doğurdıkları ekonomik ve sosyal sonuçlar bakımından mevduat bankaları ile Katılım Bankaları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Katılım Bankaları ticaretin ve sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde, yarı mamul veya mamul madde, gayrimenkul, makine veya her türlü teçhizatın teminini, faizsiz bankacılık yöntemlerini kullanmak suretiyle sağlamaktadır. Katılım Bankaları nakit kredi vermezler, ancak halkın ihtiyaç duyabileceği bankacılık hizmetlerini sunarlar.

Katılım Bankalarının varlık nedeni ve altın kuralı 'Faizsizlik Prensibi'dir. 'Faizsizlik Prensibi'nin özü de:

- Fon toplarken 'sabit bir getiri' taahhüt etmemek,
- Fon kullanırken nakit kredi vermeyip, malı 'peşin alıp vadeli satmak' veya ortaklık yapmaktır.

Bu kurumları, kuruluş amaçları ve varlık sebepleri olan 'Faizsizlik Prensibi'ni hassasiyetle koruyarak daha ileri taşımak ve gelecekte daha gelişmiş olarak var kılmak tarihi bir görevdir. Kaynak oluşturmada ve oluşan bu kaynağı ekonomiye kazandırmadaki farklılığını sürdürmek, başka bir ifade ile gerçek prensiplerini korumak ve yaşatmak en büyük toplumsal sorumluluktur. Temel prensibi ve altın kuralı olan 'Faizsizlik Prensibi'ni korumak ve onu ete kemiğe büründürüp sonsuza kadar yaşatmak için gerekli olan yenilikçi ve geliştirici süreçleri canlı tutmak bu kurumların en büyük misyonları olmalıdır.

6.1.2. Faizsiz Bankacılık Nedir?

Faizsiz Bankacılık toplumun finansal ihtiyaçlarını faizsizlik prensibini esas alarak giderme faaliyetidir.

Tarihte faizsiz bankacılıkla ilgili ilk deneme bir anlamda Cehbezler tarafından yapılmıştır. Onlar da bir tür fon topluyor ve fon kullanıyordu (daha çok devlete kullanıyordu). Ortaçağ İslam dünyasında uzak mesafeli ticaret kolaylaştırmak için kullanılan Cehbez tecrübesi ile Para Vakıflarından tecrübesi ilk faizsiz bankacılık uygulamaları olarak düşünülebilir (Tabakoğlu, 2013).

Yakın zamanda faizsiz bankacılıkla ilgili modern tartışmalar 1950'lerde başlamış ve İslam Kalkınma Bankası üzerinden gittikçe gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.

Klasik bankacılık toplumun finansal ihtiyaçlarını üç ana hizmet üzerinden gidermektedir. Bunlar fon toplama, fon kullandırma ve genel bankacılık hizmetleri. İşte bu üç finansal hizmetin faizsizlik prensibine bağlı kalarak yapılması fonksiyonu Faizsiz Bankacılığı oluşumunu tetiklemiştir.

Sosyolojik olarak, faiz hassasiyeti olan toplum kesimlerinin finansal ihtiyaçlarını, onların hassasiyetlerini ve değerlerini gözetererek gidermek faizsiz bankacılığı doğurmuştur.

“İslam bankacılığını ananevi Batı tipi bankacılıktan ayıran başlıca unsur, muhteva ve yapı değişikliğidir. İslam bankacılığını sadece faiz müessesesini kaldırmış, yani faizsiz çalışan Batı modeli bir banka diye anlamamak gerekir. Bir İslami finans müessesesinin iyi anlaşılabilmesi için paranın İslam'daki rolünü ve fonksiyonunu açık bir şekilde tayin etmek gerekir. İslami cihette para sadece bir mübadele vasıtası olarak kabul edilmektedir. Paraya atfedilen değer ve bakış tarzını da buna göre düzenlemek gerekmektedir. Faizin olmayışı da bu nokta ile ilgilidir.” (Zaim, İnsan, İslam ve Ekonomi, 1992, s. 78)

Sabahattin Zaim'in de belirttiği gibi, faizsiz bankacılık sadece şekilsel bir değişiklik değil aynı zamanda bir muhteva ve yapı değişikliğidir. Faizsiz bankacılık, fon toplarken sabit getiri taahhüdünde bulunmayıp elde edilen karı anlaşılan oranda paylaşmak, fon kullandırırken de nakit kredi kullandırmayıp malı peşin alıp vadeli kullanmak veya kar-zarar ortaklığı yapmaktır. Doğal olarak faize bulaşmadan her türlü bankacılık hizmeti sunmak ile faizsizlik kuralına bağlı kalarak yeni ürün ve hizmetler keşfetmek ve uygulamaya çalışmak da faizsiz bankacılığın görevleri arasındadır.

6.1.3. Faizsiz Bankacılığın Temel İlkeleri

“Faizsiz bankaların İslam hukuku kurallarına uygun şekilde çalışmaları gerekmektedir. Bu nedenle katılım bankalarının çalışma felsefesini, İslam hukuku kuralları doğrultusunda belirlenen sınırların ve finansal işlemler için öngörülen temel ilkelerin oluşturduğunu

söylemek mümkündür. İslam iktisat düşüncesi bu temel ilkeleri Kuran-ı Kerim'den Hz. Muhammed'in (sav) Sünnet'inden alır." (Özsoy M. Ş., 2012)

Faizsiz Bankacılığın çalışma felsefesini ve uygulamasını İslam hukuku kuralları doğrultusunda belirlenen temel ilkeler oluşturmaktadır. Faizsiz Bankacılığın temel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ahlakın temel alındığı bir iktisadi ilişki esastır.
2. Faizsizlik Prensibi altın kuraldır. Faizin her türlüsü kesin olarak yasaktır.
3. Faaliyet alanı reel ve gerçek ekonomi alanıdır.
4. Fon toplamada ve fon kullandırmada ortaklık ve katılım esastır.
5. Riskler, taraflar olarak birlikte üstlenilir.
6. Para, bir mübadele aracıdır, ticari bir mal değildir.
7. Açık ve net olarak tanımlanmış alış veriş sözleşmesi her işlemin dayanağıdır.
8. Suni müdahale, haksız kazanç ve karaborsacılık yasaktır.
9. Her türlü belirsizliklerden uzak durulur.
10. Faaliyet ve ürünlerde meşruluk temel alınır.
11. Her şart ve durumda adalet esastır.

6.2. Faizsiz Bankacılığın Rolü ve Geleceği

Faizsiz bankaların yaptığı faaliyetler yanında rolü ve geleceğini de düşünmemiz ve tartışmamız gerekir. Evet, Faizsiz bankalar toplumun birçok finansal ihtiyacına karşılık verebildiler. Ancak her şeye rağmen, uygulamada tam bekleneni henüz veremediler. Nitekim Hayrettin Karaman yerinde bir değerlendirme ile faizsiz bankaların uygulama ve sonuçlarına ilişkin şu tespitleri yapmaktadır.

"Kapitalist bankacılığın tenkit edilen noktalarından biri de; büyük iş adamlarını, güçlü müteşebbis ve yatırımcıları destekleyerek, onlara kredi kolaylıkları ve banka hizmetleri sunarak güçlerine güç, servetlerine servet katması, sonuç olarak fakirlerin daha fakir hale gelmesine sebep olmasıdır. Buna karşı İslam bankaları öncelikle esnaf, zenaatkar, çiftçi, serbest meslek sahibi, ücretli gibi orta sınıf mensuplarının ve ekonomik gücü zayıf olanların finansman ihtiyaçlarına cevap verecek, kar ve zarara ortaklık yoluyla bu küçük teşebbüs erbabını destekleyecek, kalkınmalarını, ülke ve bölge ekonomisine katkıda bulunmalarını sağlayacaktır. Uygulamada bu hedefe de henüz ulaşamadı ve daha ziyade güvenilir, yeterli teminatı verebilen, güçlü şahıs ve şirketlerin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasına

yönelindi.” (Zerka & Neccar, 2009) ⁹¹

Faizsiz bankalar uygulamasında şu açıkça ortaya çıkmıştır. İslam nizamını ve onun mütemmim bir cüzü olan İslam iktisat nizamını tam olarak uygulamadıkça istene sonucu almak mümkün gözüküyor. Ancak umutsuz olmamak ve bu kurumları iyileştirerek ve misyonlarını da unutmuyarak yola devam etmek gerekmektedir.

“İslam bankacılığı uygulamaya konulduktan ve bazı sonuçlara alındıktan sonra; haklı olarak şu sorular düşünen kafaları işgal etmeye başlamıştır: Bu bankalar İslam iktisat nizamına mı, kapitalist ekonomik sistemlere mi hizmet veriyor? Bir ülkenin ekonomik sistemini tamamen İslamileştirmeden, yalnızca İslam bankaları yoluyla İslam ekonomik sistemini gerçekleştirmek yahut bu sisteme hizmet vermek mümkün olabilir mi? Sistem mi kendine uygun bankaları doğurur, bankalar mı kendine uygun sisteme vücut verir? Uygulama göstermiştir ki, tek başına İslam bankaları, ne İslam ekonomik sistemine hizmet verebilmekte, ne de İslam ekonomisinin bütünüyle ülkeye hâkim olmasını sağlayabilmektedir; aksine bu bankalar, şekil yönünden İslam’a uygun çalışmakla beraber, İslam ekonomisinin hizmet veren bir parçasını değil, kuruldukları ülke ekonomisinin hizmet veren bir parçasını teşkil etmektedirler. Kapitalist çevrelerde kurulan İslam bankaları bir amaç değil, bir araçtır; bunlarla yetinmek yerime, üzerlerine basarak ülke ekonomisini bütünüyle İslamlaştırma hedefine yükselme amacını unutmamak gerekir. İslam bankaları kurulmuş ve işletilerek bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Bugünün konusu, bu bankaların varlığı veya yokluğu meselesi değil, geliştirilmesi, gereken noktalarda düzeltilmesi ve amaca uygun hale getirilmesidir.” ⁹²

Hayrettin Karaman hocanın da dediği gibi, bu bankaların bugünkü meselesi varlıkları veya yoklukları değil –zira her halükarda olmaları gerekir– bu kurumların daha da güçlendirilerek ve iyileştirilerek nasıl hayatiyet bulacağı meselesidir. Faizsiz bankalar, kendi varlık sebepleri ve misyonları olan ‘Faizsizlik İlkesi’ne bağlı kalarak, yeni ve yaratıcı süreçlerle yoluna devam etmelidir.

6.3. Dünyada Faizsiz Bankacılık

6.3.1. Dünyada Faizsiz Bankacılığın Gelişimi

Dünyada yapılan faizsiz ekonomi ve finansı tartışmaları ile birlikte ilk faizsiz bankalar 1950’lerde kurulmuştur. 1970’lerde faizsiz bankacılık uluslararası alanda kabul görmeye başlamış, İslam Kalkınma Bankası (IDB) kurulmuş ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Suudi Arabistan, Sudan’da bankalar açılmaya başlanmıştır. 1980’lerde de Malezya, Bangladeş gibi ülkelerde açılan faizsiz

⁹¹ Hayrettin Karaman, Çevirenin Önsözü, İz yay. İst. 2009, sf. 62

⁹² Hayrettin Karaman, Age, sf. 63

banka sayısı artmış ve Türkiye ile İran da faizsiz bankacılık sistemine dâhil olmuştur. 2014 yılsonu itibariyle faizsiz bankacılık aktif büyüklük hacminde ülkelerin payları İran %29, Suudi Arabistan %24, Malezya %15, BAE %10 civarındadır. Türkiye'nin payı ise %6 civarındadır.⁹³

Ülkelerdeki faizsiz banka sayısı şöyledir: Malezya 38, Endonezya 33, Bahreyn 32, İran 31, Bangladeş 22, BAE 22, Suudi Arabistan 16, Kuveyt 9, Katar 8 ve Türkiye 4 faizsiz banka ile sektörde yerini almıştır.

Dünyada faizsiz finans sistemi hızla büyümesini sürdürmektedir. 2014 yılı itibariyle, 1.000'e yakın sayıda şirketin faaliyet gösterdiği global faizsiz finans sisteminin toplam büyüklüğü 1,8 trilyon ABD doları mertebesinde olduğu ve çift haneli bir büyüme hızı ile kısa vadede 3 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı hesaplanmaktadır. Diğer taraftan, küresel ticari bankacılık aktif büyüklüğünden %1'e yakın pay alan global faizsiz bankacılığın, payını önümüzdeki dönemde %3'ün üzerine çıkarması beklenmektedir. Faizsiz finans sisteminin reel ticarete dayanması ve risk paylaşımını esas alması sistemi güçlü kılmakta, krizler karşısında dayanıklılığını artırmaktadır. Zira 2008 küresel finans krizi sonrasında, faizsiz bankacılığın geleneksel bankacılığa oranla çok daha az etkilendiği gözlemlenmiştir. Sistemin faizsizliği esas alması ve reel bir varlığa dayalı olarak yapılması aynı zamanda kendi gücünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin de dâhil olduğu 6 ülkenin (Türkiye, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Malezya ve Endonezya) faizsiz bankacılık aktifleri 2014 yılı itibariyle global faizsiz bankacılık toplam aktif büyüklüğünün %82'sini temsil etmektedir.⁹⁴

6.3.2. Faizsiz Bankacılıkta Ahlak Sorunu

Faizsiz bankacılığın gelişimi esnasında bir takım farklı olaylar olabilmektedir. Bunlardan biri, bu işi 'inanarak yapma' ile 'rol olarak yapma' konusudur. Özellikle dünyada, uluslararası klasik faizli bankaların faizsiz bankacılık işine girmeleri üzerinde çok durulacak bir konudur. Öyle ki, büyük ve küresel faizli bankaların bir kısmı klasik faizcilik faaliyetlerine devam ederken aynı anda faizsiz bankacılık yapmaktadırlar. Üstelik bu işleri özel bir 'pencere' (window) üzerinden yapmaları bir takım ahlaki tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Çünkü bu ciddi bir 'ahlak

⁹³ Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015–2025

⁹⁴ Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Katılım Bankaları 2014

sorunu' oluşturmaktadır. Zira inanmadığı halde bir işi yapmak, inananlar nezdinde bir inanç ve beklenti boşluğu oluşturabiliyor. Kaldı ki, faizsiz bankacılığa inanmadıkları halde sırf fona ihtiyaç duymaları sebebiyle küresel faizcilerin bu işe girmeleri, ahlaki sorunun ötesinde, uzun vadede sisteme ve geleceğine darbe de vurabilir.

Sisteme inanmadıkları halde rol gereği bu işe soyunanların olması, bu kurumların değerlerini koruyarak gelecekte de var olmalarını sağlayacak 'yaratıcı süreçlere' pek katkı sağlamaz. Hatta tam tersine sistemin geleceğini dahi tehlikeye sürükleyebilir. Ayrıca bu işe inanmayanların sektörde yer alması bazı müşterilerde ciddi tereddütler de oluşturabilir. Gerçek amaçları faizden kaçmak olan bu müşterilerin inanmadan yapılan faizsizlik faaliyetlerini bir 'duygu ve inanç istismarı' olarak görebilirler. Faizsiz bankacılık kendi değerleri üzerinden gelişecek ve gelecekte de büyüyerek var olacaksa bu sisteme inananların daha aktif ve çalışkan olmaları zorunludur.

6.4. Türkiye'de Faizsiz Bankacılık

6.4.1. Özel Finans Kurumları

Özel Finans Kurumları, Bakanlar Kurulunun kanun hükmünde bir kararnamesi sonucu 1985 yılında kuruldu. Klasik bankacılıktan farklı olarak faizsiz bankacılık prensiplerine bağlı kalarak çalışmak üzere faaliyete geçtiler. Bu kurumlar ekonomik ve toplumsal bir ihtiyaçtan doğmuşlardır. Atıl fonları ekonomiye kazandırarak hem sosyal, toplumsal ve ekonomik bir rol üstlenmekte hem de ülke ekonomisinin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamaktadırlar. Faizsiz bankalar yapıları gereği reel sektörü finanse etmekte ve kayıtlı ekonomiye geçişi hızlandırmaktadırlar. Bu kurumların en büyük ve ayırt edici farkı 'Faizsizlik Prensibi'dir. Faizsizlik Prensibinin özü:

- Fon toplarken herhangi bir sabit getiri taahhüdünde bulunmamak, oluşacak karı belli bir paylaşım oranında müşteri ile bölüşmek,
- Nakit kredi kullandırmayıp, bir malı veya hizmeti peşin alıp vadeli satmak veya ortaklık yoluyla finansman kullandırmaktır.

Özel Finans Kurumları fon toplama ve fon kullandırma hizmetleri yanında diğer bankacılık hizmetlerini de (çek, senet, EFT, havale, dış işlemler, döviz alım satım, ithalat, ihracat, vb.) vermeye başladılar.

6.4.2. Kuruluş ve Çalışma Esasları

Özel Finans Kurumları 1983 yılında çıkarılan 16.12.1983 tarih ve 87/7506 sayılı kararname ile kurulmuşlardır. O döneme has sosyal, toplumsal ve siyasal ortamdaki istifade edilerek faizden uzak duran kesimin tasarruflarına ekonomiye kazandırmak amacı güdülmüştür. Öncelikle 1985 yılında Albaraka Türk ve Faysal Finans faaliyete geçmiş, daha sonra 1989 yılında Kuveyt Türk, 1991 yılında Anadolu Finans, 1995 yılında İhlas Finans ve 1996 yılında son olarak Asya Finans sektöre dâhil olmuştur (Tunç, 2010).

Özel Finans Kurumları kanun hükmünde kararname mevzuatından 4389 sayılı Bankalar Kanunu kapsamına 1999 yılında aynı adla yer almışlardır. Böylece Bankalar Kanunu kapsamına alınan bu kurumlar daha güçlü bir mevzuata sahip olmuşlardır.

Süreç içinde fatura düzenlemenin getirdiği sıkıntıları aşmak amacıyla, mevzuatta yapılan bir değişiklikle Özel Finans Kurumlarının fatura kesme zorunluluğu kaldırılmıştır. Böyle satıcı firmanın doğrudan alıcıya fatura kestiği dönem başlamıştır.

Özel Finans Kurumları, klasik bankacılık sisteminde var olan fon toplama, fon kullandırma ve genel bankacılık (çek, senet, EFT, havale, dış işlemler, vb.) adlı üç ana finansal hizmeti kendi değerlerine bağlı kalarak sunmaktadır.

Fon Toplama:

1. Özel Cari Hesaplar: İstenildiğinde kısmen veya tamamen geri çekilmek üzere yatırılan ve herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplardır.
2. Kar ve Zarara Katılma Hesapları: Kar ve zarara katılma amacıyla yatırılan fonlardır. Karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve hatta anapara garantisi verilmeyen ancak yatırılan fonların kullandırılması sonucu doğacak kar ve zarara katılma sonucunu veren hesap türüdür.

Fon Kullandırma:

1. Kurumsal Finansman Desteği: Kurumların ihtiyacı olan mal veya hizmeti satıcıdan peşin alıp müşteriye vadeli olarak satmak suretiyle fon kullandırmak (Murabaha).
2. Bireysel Finansman Desteği: Bireylerin ihtiyacı olan mal veya hizmeti

- satıcıdan peşin alıp müşteriye vadeli olarak satmak suretiyle fon kullandırmak.
3. Kar-Zarar Ortaklığı Yatırımı: Yapılan faaliyet sonucu doğacak kar ve zararın müşteri ile paylaşılması sonucunu veren yöntem (Muşaraka).
  4. Finansal Kiralama (Leasing): Taşınır ve taşınmaz malların finansal kiralama kanunu çerçevesinde, banka tarafından temin edilerek müşteriye kiraya verilmesi işlemidir. Kira dönemi sonunda malın mülkiyeti kiracıya devredilir.
  5. Mal Karşılığı Vesaikin Finansmanı: Vesaike bağlanmış bir malın banka tarafından satın alınarak vadeli olarak eski sahibine satılması işlemidir.
  6. Ortak Yatırımlar: Gelişme potansiyeli taşıyan ve kaynak ihtiyacı olan şirketlerin sermayesine bir sözleşme çerçevesinde bankanın iştirak etmesi veya belli bir yatırım finansmanı amacıyla oluşturulacak fonlara katılmasıdır (Tunç, 2010).

6.4.3. Kar Dağıtımı Nasıl Yapılıyor?

Katılım bankalarında vadeli olarak açılan katılma hesaplarına dağıtılacak olan kar, fon kullandırma faaliyetlerinin neticesinde oluşan kar seviyesine bağlıdır. Toplanan fonlar, para cinsine göre TL, USD, EUR ve altın havuzlarında toplanır. Fon kullanmak isteyen müşteriye talep ettiği para cinsine göre ilgili havuzdan fon kullandırılır ve bu işlemde doğan kar veya zarar da prensip olarak ilgili havuza dağıtılır. Özel cari hesaplardan ve öz kaynaklardan kullandırılan fonlardan elde edilen karlar Katılım Bankasında kalır, müşterilere dağıtılmaz.

Katılım bankalarında kar dağıtımı şöyle yapılmaktadır:

1. Katılma hesabı müşterisi, Katılım Bankasına parayı yatırır.
2. Katılım Bankası, topladığı fonları, kredi değerliliği olan müşterilerin ticari faaliyetlerinin finansmanında, vadesini ve kar marjını belirleyerek, kredi müşterisine kullandırır.
3. Kredi müşterisi yaptığı ticari faaliyetler sonrasında kullandığı fonu kar payıyla birlikte Katılım Bankasına geri öder. Katılım Bankası, kullandığı fonların vade sonuna kadar elde edeceği kara ilişkin günlük tutarları gelir reeskontu olarak muhasebeleştirir.

4. Katılım Bankası düzenli olarak her günün sonunda oluşan günlük kar toplamını mevcut katılma hesabı havuzuna ilave ederek yeni Birim Değeri hesaplar.
5. Hesaplanan yeni Birim Değerle mevcut müşterilerin Hesap Değerleri çarpılarak yeni Birim Hesap Değerleri hesaplanır.
6. Katılma hesabının vadesi dolduğunda, Birim Hesap Değeri ile Anapara arasında oluşan fark brüt kar payı olarak vergiler kesilerek anaparaya ilave edilir ve yeni bakiye oluşur.
7. Katılma hesabı müşterisi parasını çekmek istediğinde, vadesi dolmuş ise net kar payıyla birlikte bu parayı, vadesi dolmamış ve zarar da yok ise sadece anaparayı geri alır.

Katılım Bankaları, hesaplara kar dağıtımını yaparken karşılıklar, vergi ve benzeri yasal zorunlulukları gözetmenin yanı sıra kar payı oranı gibi birçok etkeni de sürece dâhil eder.

Açıklamalar:

- Kredi Değerliliği: Kredi talebinde bulunan firmanın verilen krediyi geri ödeyip ödeyemeyeceğini tespit etmek için yapılan istihbarat ve değerlendirme sonrası varılan sonuca kredi değerliliği denilmektedir.
- TL, USD, EUR ve Altın Havuzları: Toplanan fonların TL, USD, EUR ve Altın şeklinde farklı vadelerde biriktiği yere denir.
- Birim Değer (BD): Havuzların kar ve zarar değişimini yansıtan ve kar elde edildiğinde artan, zarar edildiğinde ise azalan bir ağırlıktır. Kar ve zarar kayıtlarının yapıldığı günlerde türlerine göre ayrılmış her bir fonda mevcut aktifler toplamının mevcut hesap değerleri toplamına bölünmesiyle bulunan, günlük veya haftalık olarak hesaplanıp ilan edilen bir ağırlık birimidir. Bankanın katılma hesaplarına fon kabul ettiği ilk gün için birim değer 100 olarak kabul edilir. Müteakip günlerde havuzun işletilmesi sonucunda kar elde edilmesi halinde, havuzdaki mevcut aktif değerler toplamı artmaktadır. Kar sebebiyle artan aktifler toplamının mevcut hesaplara dağıtılabilmesi için yeni birim değer bulunur. Yeni birim değer, kar veya zarardan banka payına düşen kısım indirildikten sonra, kalan kar ve zarar tutarına paralel olarak değişir.

- Hesap Değeri (HD): Katılım Bankalarının katılma hesaplarına fon kabul ettiği ilk gün, hesap sahibince yatırılan tutarın birim değere bölünmesi suretiyle oluşur. Müteakip günlerde ise, para yatıran veya çeken kişiye ait hesap değerine, hesap sahibince yatırılan veya çekilen miktarın birim değer'e bölünmesi ile bulunacak olan tutarın, para yatırılmışsa eklenmesi, para çekilmişse çıkarılması suretiyle hesaplanan ve katılma hesabı sahiplerinin fon mevcuduna katılma oranını gösteren katsayıdır. Açılan her hesaba bir hesap değeri verilir. Bu değer, hesaba para yatırıldığında artar, para çekildiğinde ise eksilir. Yatırma ve çekme dışında sabit kalır. Örneğin, katılma hesaplarına fon kabul edilen ilk gün 1.000 TL yatırıldığında, ilk gün birim değer 100 kabul edildiğinden Hesap değeri 10 olacaktır. Hesap Değeri = Yatırılan Fon Tutarı/Birim Değer
- Birim Hesap Değeri (BHD): Katılma hesabının cari değerini belirleyen ve Birim Değer ile Hesap Değeri'nin çarpılması suretiyle hesaplanan, katılma hesabı sahibinin, üzerinde hak iddia edebileceği tutardır. Birim hesap değeri bir özdeşlik olup, bireysel hesap sahibinin herhangi bir andaki hesap vaziyetini göstermektedir. $BHD = BD * HD$

Hesap Değeri, hesap tutarının havuzdaki katılma payını gösterdiği için sabit kaldığı halde, Birim Değer, kar ve zarar durumuna göre günlük olarak değişmektedir. Bu iki değer çarpımı birim hesap değerini verir. Birim hesap değeri, hesap sahibinin talep edebileceği tutar olmakla beraber bu tutarı istediği an talep etme hakkına sahip değildir. Hesabın vadesiyle ilgili hükümler saklıdır.

6.4.4. Katılım Bankacılığının Gelişimi

Özel Finans Kurumları 1985 yılında faaliyete geçtiler. Bu kurumlar 1999 yılında Bankacılık Kanununda yapılan bir değişiklikle bu kanunun kapsamına alındılar. Bu çerçevede 2001 yılında, bütün Özel Finans Kurumlarının üye olduğu, bu kurumlarının sorunlarını tartışmak ve çözmek, ortak tutum almak, sektörü korumak, geliştirmek ve büyütme, mevzuat, standart ve düzenlemeler geliştirmek amaçlı bir çatı kuruluşu olarak Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKBİR) adlı bir birlik kuruldu. Böylece Türkiye Bankalar Birliği (TBB) benzeri bir birlik oluşmuş oldu.

Özel Finans Kurumların en sıkıntılı yılı 2001 yılı oldu. Zira sektörden biri (İhlas Finans Kurumu) topladığı fonları mevzuata aykırı bir şekilde kullanarak hem

kendisi ödeme krizine girdi hem de sektörü sıkıntıya soktu. Sektörün büyüklüğü yarı yarıya düştü ve neredeyse batma noktasına geldi. Süreç içinde devlet bir finans kurumuna müdahale etmek zorunda kaldı. Ardından tüm Özel Finans Kurumlarının dâhil olduğu Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) benzeri bir Güvence Fonu kuruldu. Böylece gerçek kişilerin tasarrufları belli bir tutara kadar sigorta kapsamına alınmış oldu. Bu güvence fonu sayesinde sektör rahatladı ve tekrar belli bir ivmeyle büyümeye başladı.

Özel Finans Kurumlarının, 2005 yılında yeni çıkarılan Bankacılık Kanunu ile Katılım Bankası adını aldılar. ‘Banka’ statüsüne geçme ve ‘Katılım Bankası’ olarak adlandırılma adını alma bu kurumlar için bir dönüm noktası olmuştur. Süreç içinde, Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKBİR) adı Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) oldu ve Güvence Fonu da TMSF ile birleşti. Bu gelişmelerle birlikte katılım bankaları yeni isimleriyle yollarına devam etmeye başladılar.

6.4.5. Katılım Bankaları ile Mevduat Bankaları Arasındaki Farklar

Katılım bankaları ile mevduat bankaları arasındaki temel farklar şunlardır:

1. Katılım bankalarında ortaklık ve alış veriş akdi vardır. Mevduat bankalarında ise, borç ve faiz akdi vardır.
2. Katılım bankaları, özel cari hesaplar ve katılma hesapları yöntemiyle fon toplarlar. Mevduat bankaları ise, ticari hesaplar ve mevduat hesapları yoluyla fon toplarlar.
3. Katılım bankaları, kaynak toplarken hesap sahipleriyle kar ve zarar ortaklığı; kaynak kullandırırken ise vadeli satış, finansal kiralama, karar zarar ortaklığına dayanan işlemler yapmaktadırlar. Mevduat bankaları ise, parayı bir ürün olarak görüp onun alım satımına dayanan işlemler yapmaktadırlar.
4. Katılım bankaları, özel cari hesaplar ve katılma hesapları yoluyla toplanan fonları, fon ihtiyacı olan müşterilerin ticari faaliyetlerinde kullandırır. Mevduat bankaları ise, hem fon toplarken hem de fon kullandırırken faizi esas alırlar.
5. Katılım bankaları nakit kredi kullandırmazlar. Kesinlikle ticari bir faaliyetin söz konusu olması gerekir. Diğer bir deyişle kullandırılan fon mutlaka bir mal

veya hizmetin alımına, kiralanmasına veya ortak bir ticari işbirliğine dayanması gerekir. Mevduat bankaları ise, faiz karşılığı kredi kullandırırılar.

6. Katılım bankaları, finansal kiralama işlemi (leasing) yaparak müşterilerin ticari faaliyetlerin için kaynak sağlamış olurlar. Mevduat bankaları ise, finansal kiralama yapamazlar.
7. Katılım bankalarından fon kullanan müşterilerin belirli bir vade sonunda ödeyeceği tutar bellidir. Bu tutar ve vade yaşanan ekonomik gelişmelerden etkilenmez. Mevduat bankalarında ise, vadesinden önce krediyi geri çağırma söz konusudur.
8. Katılım bankalarındaki katılma hesaplarında kar ve zarara katılım söz konusu olduğu için vade tarihinden önce kar payı belli değildir. Mevduat bankalarında ise, vadeli mevduat hesapları faize dayalı olduğu için vade sonunda ele geçecek para sabit ve bellidir.
9. Katılım bankalarındaki toplanan fonlar, faizsiz yöntemlerle ticari faaliyetlerde değerlendirilir. Mevduat bankalarında ise, toplanan fonların bir kısmı ticari faaliyette bir kısma da faizli finans enstrümanlarında değerlendirilir.
10. Katılım bankalarında yapılan işlemin meşruluğu kadar faaliyet alanının ve ürününün de meşru olması gerekir. Mevduat bankalarında ise, böyle bir şart söz konusu değildir.
11. Katılım bankaları, gerçek alış veriş yaptıkları için reel sektörü destekler. Mevduat bankaları ise, nakit parayı ticaret dışında her türlü tüketim için kullanırabilir.
12. Katılım bankaları, gerçek alış verişe dayalı ve fatura karşılığı işlem yaptığı için kayıtlı ekonomiyi destekler. Mevduat bankalarında ise, böyle bir işlem söz konusu değildir.

6.4.6. Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Büyüklüğü

Türkiye’de temelleri 1985 yılında atılan faizsiz bankacılık son dönemde hızlı bir gelişme göstermiştir. İşkolunda faaliyet gösteren 4 faizsiz bankanın Türk bankacılık sektöründen aldıkları pay 2014 yılsonu itibariyle %6’ ya yaklaşmıştır. Albaraka Türk, Bank Asya, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans’tan oluşan sektörün toplam aktif büyüklüğü, 2014 yılında %8 büyüme kaydederek 104 milyar TL

olmuştur. 2015 yılında, kamunun da Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası üzerinden katılım bankacılığı sektörüne girme kararı vermesi ile birlikte sektörün daha da büyüyeceği beklenmektedir. Türkiye’de faizsiz bankacılığın başlıca göstergeleri 2014 yılsonu itibariyle şöyledir:

Toplanan fonlar: 66,8 milyar TL

Kullandırılan fonlar: 70 milyar TL

Toplam aktifler: 104,1 Milyar TL

Öz Varlık: 9,3 Milyar TL

Personel sayısı: 16.270 kişi

Şube sayısı: 990 adet.⁹⁵

6.4.7. Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025

Türkiye’de katılım bankacılığına ilişkin vizyon, misyon ve hedefleri belirlemek adına çeşitli toplantı ve çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara Hazine Müsteşarlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Diyanet İşleri Başkanlığı, Borsa İstanbul (BİST) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), akademisyenler, katılım bankalarının üst ve orta yöneticileri, özel sektör temsilcileri, Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası (IDB) olmak üzere yurt dışından temsilcilerin de bulunduğu kişiler katıldı. BDDK ve TKBB öncülüğünde yapılan çalıştaylar ve toplantılar neticesinde vizyonu, misyonu ve hedefleri olan Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025 adlı bir belge hazırlandı. Bu strateji belgesindeki genel çerçeve şöyledir:⁹⁶

Vizyon

Katılım bankacılığı sektörü Pazar payını 2025 yılı itibariyle %15’e ulaşması ve sektörün dünya standartlarında finansal ürün ve hizmet sunar hale gelmesi.

Misyon

Türkiye’de katılım bankacılığı sektörünün sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde gelişmesi için:

⁹⁵ Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Katılım Bankaları 2014

⁹⁶ Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015–2025

- Ürün çeşitliliği ve gelişimi ile hizmet kalitesini artırmak,
- Kurumsal iletişim, algı ve itibar yönetimi çalışmalarını geliştirmek,
- Gerekli eğitim, insan kaynağı ve sertifikasyon çalışmalarını artırmak,
- Katılım bankacılığı prensiplerine uygun mevzuat, standart ve düzenlemeleri geliştirmek,
- İstanbul'un önde gelen bir Finans Merkezi olmasına katkıda bulunmak.

Stratejik Hedefler

- Sektörel Strateji ve Koordinasyon
- Ürün Çeşitliliği ve Gelişimi
- Danışma Kurulları
- Eğitim, İK ve Sertifikasyon
- Kurumsal İletişim, Algı ve İtibar

Strateji Belgesinde, stratejik hedeflere ulaşmak için gerçekleştirilmesi gereken eylemler planlanmış ve adım adım takvime bağlanmıştır.

6.5. Yeni İsimlendirme: Katılım Bankacılığı

6.5.1. Yaşanan Sorunlar

Özel Finans Kurumlarının faaliyete geçtikten sonra bir takım sorunlarla karşılaştılar. Bunların başında bu kurumların banka olarak algılanmamaları sorunu vardı. Bu kurumların, bir takım bankacılık işlemleri esnasında muhataplar tarafından banka olarak değil de başka bir kurum olarak algılanmaları bazı zorluklar oluşturuyordu. Özellikle Teminat Mektubu vermede muhataplardan bazıları bu mektubu kabul etmiyor ve başka bankalardan teminat mektubu istiyorlardı.

Ayrıca yurt dışı işlemlerde muhatap bankalar, içinde banka ismi geçmemesi ve Türkiye'ye has olması sebebiyle, bu kurumları banka olarak değil de adeta finansal kiralama (leasing), faktöring şirketleri ya da özel şirketler gibi değerlendiriyorlardı. Bu durum da birçok işlemde olduğu gibi dış işlemlerde de bazı sıkıntılar oluşturuyor ve bu kurumların faaliyetlerini kısıtlıyordu.

6.5.2. Yeni Kavramın Doğuşu

Özel Finans Kurumlarının faaliyetleri esnasında yukarıda belirtildiği üzere yoğun sorunlar yaşanıyordu. Bu, bir anlamda isimlendirme sorunu idi. Süreç devam ettikçe bu kurumların hem faaliyetleri kısıtlanıyor hem de büyümeleri engelleniyordu. Bu çerçevede Özel Finans Kurumu isminden kaynaklanan sorunu çözmek için bir takım arayışlar başladı.

Bu yeni arayışlar esnasında, Albaraka Türk Özel Finans Kurumu'nda yoğun tartışmalar ve çözüm önerileri gündeme geldi. Bu çerçevede Albaraka Türk tarafından çıkarılan Bereket dergisinde, 'Bankacılıkta yeni bir boyut: Katılım Bankacılığı' adlı bir makale yayınlandı. Böylece kamuoyu 'Katılım Bankacılığı' kavramı ile tanışmış oldu. Böylece Özel Finans Kurumu isminin değişmesi ve çalışma prensipleri aynı kalmak kaydıyla artık Katılım Bankaları adını almalarının önü açılmış oldu.

"Katılım Bankacılığı ismi Türkiye kamuoyuna ilk olarak yasayla gelmedi. Bu isimle ilk defa, bir katılım bankası olarak varlığını hala sürdüren Albaraka Türk Katılım Bankasının 3 ayda bir çıkarttığı yayın organı Bereket dergisinde, Temel Hazıroğlu ve Mehmet Emin Özcan'ın bir makalesinde karşılaşıldı." (Özsoy M. Ş., 2012)

'Bankacılıkta yeni bir boyut: Katılım Bankacılığı' adlı makale, öncelikle isimlendirme sorununun altını çiziyor ve seçenekleri tek tek sıralıyordu. Yazı, Faizsiz Bankacılık, İslam Bankacılığı ve Özel Finans Kurumu tercihlerini artı ve eksileriyle ortaya koyuyor ve sonuçta da 'Katılım Bankacılığı' ismini öneriyordu.

"Sonuç ve Bir Öneri: Görüldüğü üzere, mevcut kavramlar ve tabirler, kar ve zarara katılmayı esas alan bankacılık sistemini tam ve doğru olarak ifade edememektedir. Oysa bir şeyin doğru anlaşılabilmesi her şeyden önce doğru ifade edilmesine bağlıdır. Ayrıca, ifadenin açık ve sade olması, herkes tarafından kolayca benimsenmesini ve anlaşılmasını sağlar. Öyleyse, önce bu tür bankacılığın karakteristik özelliklerini ortaya koymak gerekir. Bir kere, bu sistemde tasarruf sahiplerinden kara ve zarara katılma esasına göre fon toplanmaktadır. Buna göre, tasarruf sahibine anapara güvencesi verilmediği gibi, oranı önceden belli bir getiri taahhüdünde de bulunulmamaktadır. Başka bir deyişle, tasarruf sahibi, bankaya bir nev'i ortak olmakta ve klasik bankacılıktan farklı olarak sonuca katılmaktadır. Tasarruf sahibi - banka ilişkisi, klasik bankacılıktaki müdi- banka ilişkisinden tamamen farklıdır ve bariz vasfı katılımcılığdır. Bu ilişki tarzı sadece bu tür bankacılıkta söz konusudur. İkincisi, kara ve zarara katılmayı esas alan bankacılıkta, toplanan fonların kullanılmasında da sonuca katılma vardır. Bu tür bankacılıkta her ne kadar kurumsal finansman desteği (üretim desteği), bireysel finansman desteği ve finansal kiralama (leasing) yöntemleri, uygulamada, proje bazında kar ve zarara katılma yöntemine göre daha ağırlıklı ise de, teoride nihai hedef, kara

ve zarara katılma yöntemiyle finansmanın baskın (dominant) hale gelmesidir. Dolayısıyla topladığı fonlarda tasarruf sahibini sonuca iştirak ettiren banka, bu kez kullandığı fonda kendisi girişimciyle birlikte sonuca katılmaktadır. Yani, projenin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan neyse (kar veya zarar), ona razı olmaktadır. Üçüncüsü, kara ve zarara katılma esasına göre çalışan bankalar, her türlü bankacılık hizmetini vermektedirler. Bu özellik, bunların klasik bankalarla olan ortak özelliğidir. Dördüncüsü, gerçek ekonomi, verimli ekonomi ve kayıtlı ekonomi açısından bakıldığında reel sektör noktasında, herkesi sürece katılma davet eden, bir ölçüde zorlayan bir yapıya sahiptirler. Bu açıdan bakıldığında bunlar, aklı başında herkesin özellikle kamunun ve devletin her kesiminin kesinlikle desteklemesi gereken kurumlardır. İşte bu dört temel özelliği ihtiva edecek yeni bir kavram geliştirmek zorundayız. Bu çerçevede kanaatimizce iki isim gündeme gelebilir; 1. Katılım Bankası, 2. Finans Kurumu. Bizim önerimiz, Katılım Bankacılığı'dır. Katılım Bankacılığı kavramının iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, açık, anlaşılır, sade ve kısa olması; ikincisi, kar ve zarara katılmayı esas alan bankacılığı tam ve doğru olarak ifade etmesidir. Teklif ettiğimiz bu kavramın ileride literatüre girmesi ve gerekli değişiklikler yapılarak mevzuatta Katılım Bankacılığı adıyla yer almasının çağdaş, ileri ve insani bir model olduğuna inandığımız kar ve zarara katılmayı esas alan bankacılığa katkı sağlayacağı görüşündeyiz.” (Haziroğlu ve Özcan, 2000)

‘Katılım Bankacılığı’ ismini öneren söz konusu makale, yeni isim önerisinin ardından bu kavramın kullanılmasının ne gibi yararlar sağlayacağı konusunda hem sosyal, hem toplumsal ve hem de ekonomik açıdan değerlendirmelerde bulunuyordu.

Katılım Bankacılığı kavramından beklenen başlıca faydalar şunlardır:

– Öncelikle, isimlendirmeden kaynaklanan ve sistemin sağlıklı işlemini engelleyen karışıklıklar ve olumsuzluklar giderilecektir. Açık, sade, telaffuzu kolay ve anlaşılabilir olduğu için ‘Katılım Bankacılığı’ denilince herkes bunun ne anlama geldiğini kolayca ve doğru olarak anlayabilecektir. Böylece, sistemin daha etkin ve verimli çalışması sağlanacaktır.

– Katılım bankacılığı birleştirici ve bütünleştirici bir anlam taşıdığından, Katılım Bankaları toplumun bütün kesimlerini kucaklayarak çeşitli nedenlerle klasik bankacılık sisteminin dışında kalmış tasarrufları ekonomiye kazandırılabilir. Bu amaçla, hedef kitlesine çeşitli tanıtım araçlarıyla eskisinden daha kolay ulaşılabilecektir.

– Bir ülkenin kalkınması tasarrufların yatırımlara dönüşmesiyle olur. Ülkemizde ise reel sektörün işletme ve yatırım sermayesi açığı ciddi boyutlarda olup, bankacılık kesiminin kaynakları bu ihtiyacı tek başına karşılamaktan uzaktır. Mali

plasman yapmayan Katılım Bankaları, tasarruf sahiplerinden katılımcı anlayışla toplayacakları fonların tamamını reel sektörün finansmanına yine katılımcı anlayışla tahsis ederek ülke ekonomisinin kalkınmasına daha fazla hizmet edeceklerdir.

– Ülke ekonomisinin önemli bir sorunu da bazı iktisadi faaliyetlerin kayıt altına alınamamasıdır. Katılım Bankacılığının yaygınlaşması, kayıt dışı ekonominin daralmasına yol açacaktır. Çünkü faturasız mal alanlar ve satanlar katılım bankacılığının imkânlarından yararlanabilmek için kayıt altına gireceklerdir. Böylelikle, Devlet, katılım bankalarının faaliyetleri sonucu daha fazla vergi toplayabilecektir.

– Katılım Bankacılığı kavramı birleştirici olduğu kadar, dinamik, atılımcı ve gelişmeye açık bankacılığı da ifade etmektedir. Katılım bankacılığı, bu yeni ruh ve heyecanla mali sektöre öncülük görevini de üstlenecektir. Toplumsal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve paylaşmayı esas alan bu yeni bankacılık anlayışı, barış ve kardeşliğin pekişmesinin simgesi olacaktır. Kar ve zarara katılma esasına göre çalışan bankacılık sisteminin Katılım Bankacılığı adı altında yakalayacağı ivme ile bankacılığa yeni bir boyut yeni bir açılım getirerek bir çığır açacaktır (Hazıroğlu ve Özcan, 2000).

Böylece Katılım Bankacılığı ismi ilk defa bir makale ile bir dergide gündeme getirilmiş ve kamuoyuna sunulmuş oldu.

Bu yazının ardından yeni ismin tanıtılması ve kabul görmesi çalışmaları devam etti. ‘Bankacılıkta yeni bir boyut: Katılım Bankacılığı’ adlı makale, Albaraka Türk tarafından yayınlanan Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Pratik adlı kitapta, tekrar gözden geçirilip geliştirildi ve yeniden yayınlandı (Albaraka Türk, 2000).

Yine bu çerçevede, Yeni Şafak gazetesinin 17 Mayıs 2004 tarihli baskısında ‘Özel Finans Kurumları veya Katılım Bankacılığı’ adlı bir yazı Temel Hazıroğlu ismiyle yayınlandı. Bu yazı da benzer gerekçelerle yeni kavramı öneriyor ve karakteristik gerekçelere dördüncüsünü ilave ediyor, bu kurumların gerçek ekonomi, verimli ekonomi ve kayıtlı ekonomi açısından önemini vurguluyor ve bu kavramın herkesi sürece katılıma davet eden, bir ölçüde zorlayan bir yapıya sahipliğinin altını çiziyordu. Bu açıdan da sosyal, toplumsal ve ekonomik açıdan toplumu, kamuoyunu ve devleti bu konuda daha ilgili olmaya davet ediyordu.

6.5.3. Yeni Kavramın Mevzuata Girişi

Özel Finans Kurumlarının adı Katılım Bankaları olarak değişmiş ve 2005 yılında yapılan bir değişiklikle bu kurumlar yeni Bankacılık Kanunu içine girmişlerdir. Böylelikle ‘Katılım Bankacılığı’ yeni bir kavram olarak literatürde ve mevzuatta yerini almıştır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Katılım Bankalarının mevzuatta yerini alması ile birlikte banka tasnifinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu kanun ile üç tür banka oluşmuş oldu: Mevduat Bankaları, Katılım Bankaları, Kalkınma ve Yatırım Bankaları.

“Bu kanunun uygulanmasında; Banka: Mevduat bankaları ve katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarını, Mevduat bankası: Bu Kanuna göre kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini, Katılım bankası: Bu Kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini, Kalkınma ve yatırım bankası: Bu Kanuna göre mevduat ve katılım fonu kabul etme dışında; kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini, ifade eder.”⁹⁷

Özel Finans Kurumlarının adının Katılım Bankaları olarak değişmesi ve mevzuatta yer alması ile birlikte, TKBB Yönetim Kurulu 21 Aralık 2007 tarihinde Birlik merkezinde toplandı ve Temel Hazıroğlu’na, ‘Katılım Bankacılığı fikrini ilk defa ortaya koyduğu ve bu konuda değerli katkılar sağladığı’ için bir ödül plaketi verdi.

“Albaraka Türk Genel Müdür Yardımcısı Temel Hazıroğlu, faizsiz bankacılık sektörünü tanımlamak için kullanılan ‘Katılım Bankacılığı’ ismini önererek sisteme yaptığı katkılarından dolayı, Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından ödüllendirildi. Konu ile ilgili değerlendirmeyi yapan Türkiye Katılım Bankaları Birliği, bu süreçte Temel Hazıroğlu’nu, ‘Katılım Bankacılığı’ fikrini ortaya koyması ve bu ismin hayata geçmesi konusundaki önemli katkılarından dolayı ödüle layık görmüştür. Birlik Başkanı Ünal Kabaca, ödül töreninde yaptığı konuşmada, eski adıyla Özel Finans Kurumları’nın şimdiki adıyla ise Katılım Bankaları’nın isim değişikliği sayesinde kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini söyledi. Önceki dönemde de, bankalarla aynı işlemlerin yapılmasına karşın Özel Finans Kurumu isminin bazı zorluklara neden olduğunu ancak artık bunların geride kaldığını söyledi. Kabaca,

⁹⁷ 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, madde 3

*Katılım Bankacılığı fikrini ilk defa ortaya koyan ve sektörü bu kadar anlamlı bir isimle tanımlayan Temel Hazıroğlu'nun bu ödülü gerçekten hak ettiğine inanıyorum, dedi.*⁹⁸

Birlik Başkanı Ünal Kabaca, Özel Finans Kurumu isminin değişmesiyle, isimden kaynaklanan sıkıntıların geride kaldığını, Katılım Bankacılığı ismi ile kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini söyledi.

6.5.4. Katılım Bankacılığı Misyonu

Bu kurumların yeni isim değişikliği ile girdiği süreçte 'misyona bağlılık' konusu çok daha önemli hale gelmişti. Katılım bankalarının hem büyümeleri hem banka adını almaları bu konunun önemini bir kat daha artırmaktaydı. Zira bu kurumların sadece isimleri değişmişti ancak misyonları ve değerleri aynı kalmıştı. Banka adı alındığı için bu misyon ve değerler konusu çok daha büyük bir önem arz eder hale gelmişti.

Katılım Bankalarının altın kuralı 'Faizsiz Prensibi'dir. Altın kural, bir şey neyse onu o yapan değerdir, temel değerdir. Diğer bir deyişle bir şeyi kendisi yapan şeydir, özdür. Aslında altın kural, bir var oluş değeri ve bir var oluş prensibidir. Dolayısıyla katılım bankalarının kendi öz değerlerine bağlı kalmaları ve her şart altında misyonlarına sahip çıkmaları zorunluluktur. Kişileri ve kurumları var kılan ve yarınlara taşıyan, onların varlık nedeni olan 'Altın Kural'ları ve bu altın kurallarını gelecekte de yaşatacak olan 'yaratıcı süreçleri'dir. Her türlü yozlaşmalara ve olumsuz gelişmelere karşı 'varlığın' korunması, ancak ve ancak o varlığın öz değerini koruyarak her koşulda kendini yeniden üretmesi, yeniden oluşturması ve yeniden inşa etmesiyle mümkündür.

Katılım bankacılığı misyonuna bağlı kalmak ve misyonu sürekli canlı tutmak konusunda 'yaratıcı süreçler' çok önemlidir. Bu yüzden katılım bankalarının isimlerinin değişmesi ile yakalanan ivmenin yaratıcı süreçlerle desteklenmesi şarttır. Yapılan işin özünü izah edici bir kavramla sektör nasıl ileri gittiyse benzer ve yeni atılımlarla yolculuk devam etmelidir.

Katılım bankacılığının ve onun dayandığı temel düşüncenin insana, eşyaya ve kainata bakışı konusunda yeni, ileri ve yaratıcı çalışmaların yapılması zorunluluktur. Bu konuda insana bakışın bir tezahürü olarak 2013 yılında Albaraka Türk'ün İnsan Kaynakları Müdürlüğünün adını İnsan Kıymetleri Müdürlüğü olarak değiştirmesi

⁹⁸ 'Katılım Bankacılığı' İsmine Anlamlı Ödül, Bereket dergisi, Sayı 21, Kış 2008

önemli bir adımdır. Türkiye’de ve dünyada ilk defa bir bankada İnsan Kıymetleri Müdürlüğünün kurulması önemli bir olaydır. Değer bankacılığı yapan katılım bankalarının bu tür adımlarla sektöre öncülük ve liderlik etmesi doğalarına uygundur ve kendilerinden beklenen de budur.

Temel değerlerin/ilkelerin inkâr veya yok edilmesi mevcudiyetin meşruiyetini tartışmalı hale getirir. Oysa temel değerlerin/ilkelerin ve özün kıskançlıkla korunarak yeni açılımların, yeni yaklaşımların ve yeni dönüşümlerin yapılması mevcudiyeti güçlendirip geleceğe taşır. Katılım bankaları misyonlarına sonuna kadar sahip çıkmalı ve her zaman her yerde ve her koşulda misyonlarına sadık kalmalıdır. Hiçbir gerekçe öz değerın, altın kuralın, misyonun korunması ve yaşatılmasının önüne geçmemelidir. Haksız rekabet var, mağduriyet var, haksızlık yapılıyor gibi bahaneler doğru yoldan ayrılmayı asla gerektirmez. Şunu da unutmamak gerekir ki, doğru yolda olduğundan, tutum ve davranışların hakkaniyete uygunluğundan emin olunursa haksızlık yapanlar ancak kendilerine haksızlık yapmış olurlar.

Kişilerin ve kurumların üzerinde varlıklarını bina ettikleri altın kurallarının korunması ve yaşatılması, ancak ve ancak kişilerin ve kurumların ona inanması ve her şart altında bu öz değerleri için savaşmaları ile mümkündür. Bu da, ancak bu altın kurala kesin inanmış ve onu her koşulda yaşatmaya kararlı ve bilinç yüklü insanların yaratıcı tutum ve davranışlar geliştirmesiyle mümkün olur. Sonuç olarak katılım bankalarının altın kuralı faizsizlik prensibidir. Bu kurumları bizatihi kendisi yapan en temel değer budur. Başka bir ifade ile bu kurumların varlık nedeni, kuruluş amacı yani misyonu ‘faizsizlik’ tir. Bu kurumları katılım bankası yapan bu öz değerleri, bu misyonlarıdır. Bunu asla unutmamak gerekir. Evet, katılım bankalarına sahip çıkmak misyonlarına sahip çıkmaktır.

SONUÇ

İnsanlık ve dünya materyalizmin kısıkcı altındadır. Materyalist zihin, maddi dünya üzerinden manevi dünyayı işgal etmekte, insanı kendine yabancılaştırmakta ve durum insanın doğasına aykırı bir hal almaktadır. Üstelik materyalist zihnin tezahürü olan kapitalist iktisat insanlara adeta bir bilim gibi sunulmakta ve başka seçenekler yok edilmektedir. Aslında kapitalist iktisat sadece bir teori olup onun bilim olduğu da ideolojik bir tutumdan başka bir şey değildir.

Kapitalist iktisat, tüm önermelerini (güçlü ülke, güçlü ekonomi, kalkınma, vb.) egemen sınıf olan büyük ve kara sermaye üzerinden tanımlar ve onların lehine hayata geçirir. Belli dönemlerde ekonomi uygulamalarının değişmesi, ülkeden ülkeye zaman zaman farklılık arz etmesi (piyasacı, liberal, korumacı, özelleştirmeci, planlı, müdahaleci, vb.) diğer ülke kaynaklarına göz dikilmesi ile alakalıdır. Aslında bu durum egemen sınıfların ve devletlerin kendi çıkar hesaplarının sonucudur.

Kapitalist iktisat, insanı kendisine yabancılaştırıp doğasından koparmış ve kutsal emeğini de değersizleştirmiştir. Oysa emeği insandan, toprağı doğadan ayırıştırıp metalaştırmak, doğal ve fitri olmayan sorunlu bir durumdur ve sürekli huzursuzluk üretir. İnsanı ve onun eylemi olan emeği insanın ruhundan soyutlayıp fiyatlamak maddeciliğin ötesinde ahlaki olmayan bir tutumdur. Bu tutumun yaygınlaştırdığı, servet için servet fikri çok büyük bir kötülüktür ve insanı yoldan yordamdan çıkararak, erdemden uzaklaştıran bir haldir. İnsanın yaşamsal ihtiyaçlarını kitlediren, 'eşrefi mahlûkat' olan insanı muhtaç hale getiren, boyun eğdirmeye çalışarak özgürlüğünü alıp mahkûm eden bu ekonomi politik sistem bozguncu, ifsat edici ve şeytani bir sistemdir.

Kapitalist iktisadın para-mal-faktör piyasasında denge arayışı tam bir yanılsamadır. Hayatın reel ekonomiden kopması ve onun doğal sonucu olarak finans kapital olgusunun ortaya çıkması sapkıncıdır ve aynı zamanda bir illüzyondur.

Gerçek kişiden ayrı bir varlık olarak tüzel kişilik kavramının üretilmesi ve bunun ahlaktan ayrılmış bir kişiliğe dönüştürülmesi sebebiyle şirketler/kurumlar sorumluktan kaçan ve kötülüğe müsaade eden bir yapıya evrilmiştir. Bu noktada her şeyin insan için ve insana göre olması gerçeği ihmal edilmiştir.

Materyalizmin iki tezahürü olan kapitalizm ve sosyalizmin çarpışan iki ideoloji gibi gözükmesi bir aldatmacadır. Gerçekte her ikisi de batı kültür ve

medeniyetinin mahsulü olup materyalist iktisat felsefesinden beslenmektedirler. Emek ve toprak olgusunun özellikle de paranın bir meta olduğu savunusu kapitalizmle sosyalizmi akraba yapmakla kalmaz aynı zamanda insanlık düşmanı faizin de onlar açısından meşruiyetini oluşturur. Kapitalist ve sosyalist ekonominin hâkimiyet alanı içinde barış ve özgürlük oluşturulamaz, geliştirilemez ve bu değerler asla kurumsallaşamaz.

İnsanlığın en büyük düşmanlarından biri faiz/riba düzenidir. Faiz/riba düzeninin esası; rantı doğuran karşılıksız malların mübadelesi ve kamu mallarının yağması, yüksek faiz doğuran tekelleşme ve banka–sanayi tekellerinin sermayeyi tek elde toplaması ve emek istismarını doğuran acımasız insan sömürüsüdür. Tamamıyla gayri insani, gayri meşru ve hatta insanlık düşmanı bir düzendir.

İktisat gerçekte bir maksada matuf yaşamaktır. Bu maksat da normal olmak, normal hareket etmek, ‘insan kalmak’ ve insanca yaşamaktır. İslam iktisadı, insanı sadece maddi boyutuyla ele alan ve ona gayri insani bir alan açan kapitalist iktisadın aksine, insanı maddi ve manevi bir bütünlük içinde ele alır ve ona insanca ve hakça bir alan açar.

Üretim, insanın sadece kendisinin ve etrafının çıkarı için değil başka insanlar için de olmalıdır. Bir Müslüman için İslam’ı yaşamak, onu yaşayarak anlatmak ve tebliğ etmek bir anlamda tüm üretimiyle insanlara yardımcı olmak demektir.

Unutmamak gerekir ki, insan ve insanlık nezaket, incelik, yumuşaklık ve vermek üzerinden hayat bulur, gelişir ve çoğalır. Bu noktada insan, ekonominin bir faktörü ve unsuru asla değildir. Aksine ekonomi insanın bir eylemi, bir hareketi, bir hayırdır. O yüzden kapitalizmin insanlığa dayattığı, hayatı tüketmek üzerinden yaşamak değil, aksine üretmek ve paylaşmak üzerinden yaşamak insanca bir yaklaşımdır. Bu çerçevede insanın temel var oluş motifi, davranışları ekonomik değil politiktir, toplumsaldır.

İnsan, ahlak ve hayat tasavvuru üzerinden yeni bir ekonomik dünya inşa edilmesi artık zaruridir. İnsan, çevre–birey–toplum ve ontolojisi ile birlikte genel bir dengededir. İslam iktisadının özü; ‘ekonomik ilişkilerden toplumsal ilişkiler oluşmaz, toplumsal ilişkilerden ekonomik ilişkiler oluşur ve hepsinin temelinde ahlak ve hukuk vardır’, anlayışıdır. İnsanın, kendi duygu ve düşüncelerinin bir ürünü olduğu

asla unutulmamalıdır. Kabul etmek gerekir ki, duygu ve düşünce ilahi/faziletli olursa eylemler de ilahi/faziletli olur ve iyilik üretir.

Ekonomik faaliyet, çıkar çatışmaları alanında değil; yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, ‘katılım ve ortaklık’ alanında şekillenmeli ve yapılanmalıdır. Bu çerçevede dünya ve üzerindeki nimetler herkesindir. O yüzden hava, su, oksijen, vb. her şey tüm insanlarındır ve bunlar asla alınıp satılamaz, ticarete konu olamaz. Doğa ve kaynakları, insan emeğinin dışında var oldukları için tüm insanların ortak malıdır. O yüzden kesinlikle herkesin istifadesine sunulmalıdır. Hiçbir emek sarf edilmeden elde edilen mallar (serbest mallar), ekonomik mal olarak değerlendirilemez (güneş ve ışığı, hava, su, oksijen, vb.) ve ticarete konu olamaz.

İslam iktisadının kökeni, ‘Allah tüm canlıların olduğu gibi bütün insanların da rızkını tekeffül etmiştir (üstüne almıştır)’, anlayışına dayanır. Bu anlayışa göre insanlar aslında başkalarının rızkını temin etmesine vesile olmak için çalışmalıdırlar.

İnsanın hayat ve kâinat telakkisi her şeyi belirler. Diğer insanlarla ve dünyayla ilişkiler tamamen buradan neşet eder. Mutluluğun kaynağı tüketim, servet ve mülkiyet değildir. Hayat ve kâinat telakkisidir. Bu noktada anlam ve değerler dünyası hayata geri dönmelidir. Ahlak, hukuk, itibar, saygınlık, vb. kriterler ilahi olana, fitri olana yönelmelidir.

Unutmamak gerekir ki, değer olan da değer üreten de insandır. O yüzden ekonomik anlayış ‘değer insan’ kavramı üzerinden inşa edilmelidir. Can da varlık da dünya da ilahi emanettir. Emanete riayet edilmelidir. İnsan, her konuda her yerde tam bir sorumluluk bilinci ile hareket etmeli ve adaleti titizlikle ayakta tutmak için takati oranında çalışmalıdır. İnsan, bu şuur halinin de önemli bir merhale olduğunu bilmeli ve şükürünü ifa etmelidir.

İnsan bir değer, dünya bir emanettir. Dünya ve üzerindeki nimetler Allah’ın kullarına imtihan için verdiği ikramlardır, nimetlerdir. Bütün insanlar doğuştan hür ve eşittir. Dolayısıyla her birey kâinattaki ve dünyadaki bütün bu ikramlardan hep beraber faydalanma hakkına sahiptir. Herkesin, imtihan olmanın bir gereği olarak, bu nimetlerden istifade etme sürecine katılma hakkı ve görevi vardır.

Yeni bir iktisat zihni ve felsefesi oluşturma konusunda fitrat dini olan İslam insanlığa büyük ufuklar çizmekte ve bolca imkânlar sunmaktadır. Bu noktada ahlaki

temelde yeni bir zihin ve felsefe oluşturulmalıdır. Burada ‘katılım felsefesi’ ön ve ufuk açıcudur.

Bütün sosyal, kültürel ve toplumsal alanlar olduğu gibi ekonomik alan da bu zihin, bu ahlak üzerinden inşa edilmelidir. Doğan ve doğacak olan bütün insanların nimetlerden faydalanan sürecine katılımının sağlanması ve bunun bir katılım kültürüne dönüşmesi ile ancak insanlık rahat nefes alabilir. İnsanlığın geleceği ancak böyle inşa edilebilir.

Üretimde, tüketimde ve paylaşımda ‘katılım’ı esas almak hem toplumsal ahengi ve dengeyi sağlar hem de insanları motive edip enerjilerini açığa çıkarır ve sinerji oluşturur.

İslam iktisadı, bir değer olarak insanı ve ahlakı temel alıp oluşturduğu yeni zihinle, insanı azgınlaştıran, saptıran, acizleştiren kapitalizme karşı insanlığın tek umudu durumundadır. Bu iktisadi anlayış, ‘insanlar bir, eşit ve kardeştir’ ilkesine hayat verecek, kurucu ve inşa edici bir ekonomik zemin oluşturacaktır. Bu zemin insanlığın ve dünyanın yeniden inşası için bir fırsat ve imkân sağlayacaktır.

Günümüz dünyasında cari olan, insanı ve toplumu ifsat eden, fitrattan ve ahlaktan uzaklaştıran, dünyayı ve kendisini tüketen gözü dönmüş, gösterişçi tekelci kapitalist ekonominin yegâne ve tek alternatifi insan, ahlak ve hukuk temelli ‘Katılım Ekonomisi’dir

Katılım Ekonomisi, doğmuş ve doğacak bütün insanların dünya ve üzerindeki nimetlerde hakkı olduğu gerçeğiyle hareket eder ve insanların nimet ve külfet dengesine katılımını temel alır. Katılım Ekonomisi, katma değer üreten, çok ortaklı, gerçek anlamda halka açıklık ilkesine uygun, ahlakı ve hukuku temel alan, emek orijinli ve katılım ve ortaklık esaslı gerçek bir ekonomidir. Temeli sosyal adalettir. Bu noktada insanın, toplumun ve evrenin dengesi üzerinden ahlaki temelde adalet ve itidal esastır.

Bu sebeple:

‘Katılım Ekonomisi’ İnsanlığa Yaratılış Gayesini, Varlık Amacını İdrak Ettirecek Tek Çaredir, Tek Çözümdür.

KAYNAKÇA

- Albaraka Türk . (2000). *Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Pratik*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (2013). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çağrı, M. (1989). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-İdraki. *Divan Dergisi*, s. 43.
- Diyanet İşleri Reisliği. (1954). *Hız. Ali Diyor Ki*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
- Ebussuud, M. (1983). *İslami İktisadın Esasları*. İstanbul: Hisar Yayınları.
- Eğilmez, M. (2010). *Makro Ekonomi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersoy, M. A. (2007). *Safahat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Farabi. (2001). *Medinetül Fazıla*. Ankara: MEB Yayınları.
- Fazıl, N. (1976). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Gazali, İ. (1988). *İhya*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Geçit, M. S. (2009). *Ekonomi ve İnanç*. Ankara: TDV Yayınları.
- Genç, M. (2010). *Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Haldun, İ. (2012). *Mukaddime*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hanife, E. (1981). *İmamı Azamın Beş Eseri*. İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Haziroğlu, T., & Özcan, M. E. (2000). Bankacılıkta Yeni Bir Boyut: Katılım Bankacılığı. *Bereket Dergisi*.
- İzzetbegoviç, A. (2004). *Doğu ve Batı Arasında İslam*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2000). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

- Karakoç, S. (1987). *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Nursi, S. (2010). *İşarat'ul İ'caz*. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Nursi, S. (2010). *Lemalar*. İstanbul: RNK Neşriyat.
- Nursi, S. (2012). *Mektubat (Osmanlıca)*. İstanbul: Sözler Neşriyat.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Orman, S. (2013). *Gazali'nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özsoy, İ. (2000). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özsoy, M. Ş. (2012). *Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2013). *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2000). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ülgener, S. (1940). İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2, 357.
- Ülgener, S. (1951). *Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Zaim, S. (1992). *İnsan, İslam ve Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zaim, S. (2014). *İslam Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İZÜ Yayınları.
- Zerka, M. A., & Neccar, A. M. (2009). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. (H. Karaman, Çev.) İstanbul: İz Yayınları.